

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM
PROGRAMINDA İRADE EĞİTİMİ VE ÖĞRETMEN
GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Büşra DOĞAN

Çorum - 2023

**ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM
PROGRAMINDA İRADE EĞİTİMİ VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Büşra DOĞAN

**Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ**

Çorum 2023

Büşra DOĞAN tarafından hazırlanan “Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgi Öğretim Programında İrade Eğitimi ve Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi” adlı tez çalışması 14/04/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Macid Yılmaz

.....

Doç. Dr. Mehmet AYAS

.....

Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ

.....

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../2023 tarih ve sayılı kararı ile Büşra DOĞAN'ın Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans derecesi alması onanmıştır.

Prof. Muhammed Asif YOLDAŞ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Büşra DOĞAN

ORTAOKUL DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA İRADE EĞİTİMİ VE ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Büşra DOĞAN

ORCID:0000-0003-4651-2653

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Nisan 2023

ÖZET

Dünya üzerinde artan çeşitli bireysel ve toplumsal sorunlar, davranışlar üzerindeki kontrolsüzlük, şiddetin ve hoşgörüsüzlüğün ciddi boyutlara ulaşması çocuk ve genç nesilleri ciddi anlamda etkilemektedir. Çeşitli ülkelerde, uluslararası organizasyonlarda ve Türkiye’de pek çok din eğitimcinin ve ailelerin bireyin yaşam kalitesini azaltan, kişiyi ve toplumu mutsuz eden bu sorunlardan kurtulmak için etkili bir din eğitimi ve ahlaki değerler eğitimi alanında önemli çalışmalar yapmasını sağlamıştır. Zira ülkemizde artan bireyselleşme, kontrolsüz özgürlüğün oluşması gibi hususlar, içsel denetim yapan iradenin eğitimini önemli hale getirmiş ve bireysel ve toplumsal anlamda daha da giderek hissedilir olmuştur.

Çalışmamızın amacı; irade eğitimini gelişim ve eğitim yönünden inceleyip, ortaokullarda uygulanmakta olan Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının irade eğitimine nasıl katkı sağladığını ve öğretim süreçlerinde nasıl yer aldığını incelemek ve öğretmen görüşleri açısından değerlendirerek irade eğitimine katkı sağlayabilecek uygulamalar için öneriler geliştirmektir. Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Çalışmamız giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde literatüre dayalı olarak irade kavramının tanımı, temel bileşenleri ve modern psikolojinin yaklaşımları ve gelişim kuramları ile açıklanmaya çalışılarak kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde eğitim ve irade ilişkileri ve öğretim ortamlarında irade eğitimi konuları çerçevesinde eğitim boyutlarıyla ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve ders kitaplarının irade eğitimine katkısı açısından incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise Ortaokul

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının irade eğitimine katkısı DKAB öğretmenlerinin görüşlerinden yararlanılarak değerlendirilmiştir. Çalışmamızın sonuç bölümünde, elde ettiğimiz bulguların yanı sıra bu bulgulara dayanarak yaptığımız öneriler de sunulmuştur.

Anahtar Kavramlar: Din Eğitimi, Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, İrade Eğitimi.

Bilim Kodu: 0000-0003-4651-2653

**EVALUATION OF TEACHER'S OPINIONS AND WILL EDUCATION IN SECONDARY SCHOOL
RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS EDUCATION PROGRAM**

Büşra DOĞAN

ORCID: 0000-0003-4651-2653

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science

April 2023

ABSTRACT

Various, individual and social problems that increasing around the World, lack of control over behavior, reaching serious levels of violence and intolerance seriously affect children and young generations. It has enabled many religious educators and families in various countries, international organizations and Turkey to carry out important studies in the field of effective religious education and moral values education in order to get rid of these problems that reduce the quality of life of the individual and make he individual and society unhappy. Because issues such as ncreasing individualization and the formation of uncontrolled freedom in our country have made the training of the internal controlling will important and it has become more and more felt in thr individual and social sense.

The aim of our study; is to examine the will education in terms of development and education, to examine how the Secondary School Religious Culture and Moral Education Curriculum, which is implemented in secondary schools, contributes to the will education and how it takes place in the teaching processes, and to evaluate it in terms of teacher views and to develop suggestions for applications that can contribute to willpower education. In our study, document analysis and semi-structured interview technique, which are qualititive research methods, were used.

Our study consists of an introduction and four main parts: In the first part, a conceptual framework was created by trying to explain the definition of the concept of will, its basic components, approaches and developmental theories of modern psychology, based on the

literature. In the second part, education and will relations and will training in teaching environments were discussed in terms of education dimensions. In the third part, the Secondary School Religious Culture and Moral Education Curriculum and the textbooks were examined in terms of their contribution to will education. In the last part, the contribution of the Secondary School Religious Culture and Ethics Curriculum to the will training was evaluated by using the opinions of DKAB teachers. In the conclusion part of our study, in addition to the findings we have obtained, suggestions that we have made based on these findings are also presented.

Key Terms: Religious Education, Secondary School Religious Culture and Moral Knowledge, Teacher of Religious Culture and ethics, Will Education.

Science Code: 0000-0003-4651-2653

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada yönlendirici ve motive edici desteğini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İrfan SEVİNÇ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu alanda çalışmama ilham veren ve beni yönlendiren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Macid YILMAZ'a teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde benden desteklerini esirgemeyen ve fikirlerini paylaşan hocalarım Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU ve Doç. Dr. Ahmet KOÇ'a ve üzerimde emeği bulunan tüm hocalarıma teşekkür ediyorum.

Bu çalışma boyunca aileme, değerli dostlarıma ve çalışma grubumda yer almayı kabul edip değerli zamanlarını bana ayıran tecrübe ve fikirlerini benimle paylaşan tüm öğretmenlere de teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Büşra DOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar DİZİNİ	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İrade.....	12
1.1.2. Ahlaki irade	15
1.2. İradenin Temel Bileşenleri Ve Özellikleri.....	15
1.2.1. Muhakeme.....	16
1.2.2. Karar verme	18
1.2.3. Seçme	19
1.2.4. Kararlılık.....	19
1.2.5. Sorumluluk.....	23
1.2.6. Tutarlılık.....	25
1.3. İradenin Bilişsel/Zihinsel Boyutu.....	26
1.4. İradenin Eylem/Harekete Geçme Boyutu	27
1.5. İradenin Kullanım Kategorileri.....	28
1.5.1. Duyguları kontrol becerisi/ duygusal denge.....	28
1.5.2. Dürtü kontrolü	30
1.5.3. Benlik kontrolü	33
1.6. İrade İle Yakın İlişkili Kavramlar	35
1.6.1. Öz denetim.....	35
1.6.2. Öz disiplin.....	37
1.6.3. Öz saygı	38
1.7. Psikolojik Yaklaşımlar ve Gelişim Kuramları Açısından İrade Kavramı.....	40

1.7.1. Psikanalitik yaklaşım açısından irade	40
1.7.2. Psikososyal gelişim kuramı açısından irade	42
1.7.3. Varoluşçu yaklaşım açısından irade.....	44
1.7.4. Bilişsel gelişim kuramı açısından irade	45
1.7.5. Sosyal öğrenme kuramı açısından irade	47
1.7.6. Davranışçı kuramı açısından irade	48
1.8. İslam Düşüncesinde İrade Kavramı.....	48
1.8.1. Kelam	49
1.8.2. Felsefe.....	51

2. BÖLÜM

İRDE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

2.1. İrade Eğitimi.....	57
2.1.1. İrade eğitimi ve karakter eğitimi ilişkisi	58
2.1.2. İrade eğitimi ve vicdan eğitimi ilişkisi.....	59
2.1.3. İrade eğitimi ve woldorf yöntemi.....	61
2.2. İrade Eğitiminde Öğretim Ortamları.....	63
2.2.1. Ailede irade eğitimi	63
2.2.2. Okulda irade eğitimi.....	64

3. BÖLÜM

ORTAOKUL DKAB ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA İRADE EĞİTİMİ

3.1. Ortaokul DKAB Öğretim Programında İrade Eğitimi	66
3.1.1. Kazanımlar, etkinlik örnekleri ve açıklamalarda irade eğitimi.....	68
3.2. Ortaokul DKAB Ders Kitaplarında İrade Eğitimi.....	70
3.2.1. Yedinci sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesi.....	70
3.2.2. Sekizinci sınıf “ Kader Ve Kaza İnancı” ünitesi.....	71
3.2.3. Sekizinci sınıf “ Hz. Muhammed’in örnekliliği” ünitesi	73

4. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Katılımcıların İrade Eğitimine Genel Bakışına İlişkin Bulgular.....	75
--	----

4.2. Katılımcıların Ahlaki İrade Kazandırmada DKAB Derslerinin Etkisi Hakkındaki Düşüncelere İlişkin Bulgular	77
4.3. İnanç Unsurlarının İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular	79
4.4. Temel İbadetlerin İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular	84
4.4.1. Ramazan ayı ve oruç ibadeti açısından.....	84
4.4.2. Namaz ibadeti açısından	86
4.4.3. Hac ibadeti açısından.....	89
4.5. Hz. Peygamber'in Uygulama ve Davranışlarının İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular.....	93
4.6. Okulda İrade Eğitime Katkı Sağlayabilecek Çalışmalara İlişkin Bulgular	96
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	100
KAYNAKÇA.....	104
EKLER	112
EK-1	112
EK-2	112

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
Tablo 1. Çalışma Grubundaki Eğitimciler.....	8
Tablo 4.1. Katılımcıların İrade Eğitimi Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular.....	74
Tablo 4.2. Katılımcıların Ahlaki İrade Kazandırmada DKAB Derslerinin Etkisi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular.....	76
Tablo 4.3. İnanç Unsurlarının İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular.....	78
Tablo 4.3.1. Allah'a İman Ünitesinin Öğrencilerin İradeli Olma Konusundaki Etkilerine İlişkin Bulgular.....	78
Tablo 4.3.2. Katılımcıların İnsanın İlmî, İradesi, Sorumluluğu ile Kader ve Kaza İnançları Arasında İlişki Kurulmasının Öğrencilerin Davranışları Üzerinde İrade Kuvvetini Güçlendirici Etkisi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular.....	80
Tablo 4.4. Temel İbadetlerin İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular.....	82
Tablo 4.4.1. Ramazan Ayı ve Oruç İbadetinin, Benlik Kontrolü Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular.....	83
Tablo 4.4.2. Katılımcıların Namaz İbadetinin, İrade Eğitime Etkisi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular.....	85
Tablo 4.4.3. Hac İbadetinin Sosyal ve Ahlaki Yönleri İrade Eğitimi Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular.....	88
Tablo 4.5. Hz. Peygamber'in Uygulama ve Davranışlarının İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular.....	92
Tablo 4.6. Katılımcıların Okulda İrade Eğitime Katkı Sağlayabilecek Çalışmaları Değerlendirmesine İlişkin Bulgular	95

KISALTMALAR

Akt.	Aktaran
C.	Cilt
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DKAB	Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Ed.	Editör
İHO	İmam Hatip Ortaokulu
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Vb.	Ve benzeri ve başkaları

GİRİŞ

Hayatımızın hemen her anında farklı düzeylerde öneme sahip kararlar alma, seçimler yapma ve irade sergilemeyi gerekli kılan durumlarla karşı karşıya kalırız. Bir birey olarak gerek içinde bulunduğumuz toplumun ya da topluluğun parçası olmanın beraberinde getirdiği normlar ya da toplumsal rollere uygun davranmanın zorunluluğu gerek kendi yararımız açısından bazı istek ve dürtülerimizin önceliğinin düzenlenmesi, duygu ve davranışlarımız üzerinde denetim sahibi olmayı gerekli kılmaktadır. Öyle ki insan toplumsal yaşamın uyumlu bir parçası olabilmek, kendi koşullarını iyileştirmek ve bazı zararlı durumlarla karşılaşmamak için kendi davranışları üzerinde denetim gösterebilme ve seyrini değiştirebilme kapasitesine sahiptir.¹

Eğitim; insanın sahip olduğu zihinsel, duyuşsal ve bedensel yetenekleri en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan bir çabadır. Bu nedenle eğitim insanlara öğrenme, sevgi ve beceri kazanma yeteneği kazandırma veya var olan bu yetenekleri geliştirme sorumluluğu taşır. Eğitim-öğretim sadece bilgi aktarımından ziyade her dönemde ahlak eğitimi, karakter eğitimi, terbiye, değer eğitimi gibi farklı disiplinler altında bireyin kişisel ve sosyal uyumunu ve dengesini düzenleyen bir araç olarak var olagelmıştır. Eğitim, bu disiplinlerle birlikte bireyin aklını, iradesini ve sahip olduğu yetileri doğru yöne kanalize etmesine ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edip iyi olana yönelme melekmesini kazanmasına katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde eğitim imkânlarının artmasına rağmen özellikle son yıllarda tüm dünyada ve ülkemizde küreselleşme ve çeşitli teknolojik gelişmeler bağlamında yaşanan ahlaki kriz ve çözümlerin etkisiyle birlikte çocuk ve gençler arasında madde bağımlılıkları, şiddet ve saldırganlık olayları, kontrolsüz davranışlar bireysel ya da toplumsal alanda sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu sorunlarla baş etmede ailenin yanı sıra okullara da önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle bireylerin planlı eğitim ve etkinliklerle ahlaki değerleri karakterinde içselleştirebilmesi ve hayata geçirilmesi sağlanabilir.

İnsanın ahlaki değerleri kazanmasında irade eğitimi çok önemli bir rol oynamaktadır. İrade, insanın davranışlarını belirlemede, kilit bir rol oynar ve bu nedenle bireylerin kendi iradelerini doğru şekilde kullanmaları, istenmeyen davranışlardan kaçınmaları ve doğru davranışları sergilemeleri için gerekli bir beceridir. İnsanların duygu ve düşüncelerinin genişliği ve derinliği kişinin davranışlarında ve tutumlarında kendini gösterir. Bireyin davranışlarında, kendi duygu ve düşüncelerini doğru yansıtabilmesi için zihinsel ve dolayısıyla davranışsal bir düzenlemeye ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Okullar, öğrencilere sadece akademik bilgi değil, aynı zamanda ahlaki değerleri de öğretmekle sorumludurlar. Ancak bu değerlerin kalıcı hale gelmesi için öğrencilere alternatif değerler sunmanın yanı sıra öğrencilerin bu değerleri içselleştirecekleri farklı yöntemler ve materyaller kullanılmalıdır. Bu, öğrencilerin temel erdemleri öğrenmelerine ve bunları kendilerine ve

¹ Roy. F. Baumeister, "Ego Depletion and Self-control Failure: An Energy Model of the Self-control, Alcoholism", *Clinical and Experimental Research*, 27, sy 2 (2003), 281-84.

başkaları için neden önemli olduğunu anlamalarına yardımcı olacaktır. Din ve ahlak eğitimi, bu süreçte bireylere rehberlik ederek, doğru değerlerin ve davranışların öğrenilmesini sağlar.

Ailede başlayan din eğitimi bireyin aklını, vicdanını, iradesini ve karakterini oluşturan değer ve erdemlerini geliştirmeyi ve onu daha iyi konuma getirmeyi hedefler. Çocukların anne babayı rol model alma özdeşim kurması ile başlayan süreç sonraki yıllarda okullardaki din eğitimi ile beraber devam eden bir faaliyet halini alır. Ayrıca bireylerde doğru inanç ve dini yaşam tecrübeleri, kendilerini daha iyi tanımalarına ve geliştirmelerine yardımcı olabilir. Bu anlamda doğru bir karakter oluşturmak ve çocukların iradelerini eğitmek için, din ve ahlak eğitimi önemli bir araçtır. Bu eğitim, çocukların doğruyu ve yanlış ayırt etme becerilerini geliştirerek, onlara hayatları boyunca faydalı olabilecek değerleri ve erdemleri kazandırma konusunda zengin imkânlar sağlamaktadır.

Bir topluluğun değeri, onu oluşturan bireylerin ruhsal ve ahlaki büyüklüklerine bağlıdır. Ancak günümüzde alkol uyuşturucu bağımlılığı gibi tehditlerle karşı karşıya olan gençlerimizi hazcı ve bencil ahlak anlayışı, şiddet olayları, cinsel sapmalar, intiharlar, deizm ve satanizm gibi inanç sapkınlıkları, kültür ve değerler yabancılaşması, kuşaklar arası çatışma sorunları da tehdit etmektedir. Bu sorunlarla mücadele etmek ve toplumsal varlığımızı ve bütünlüğümüzü korumak için henüz etkili bir yöntem bulunabilmiş değildir. Gençlerin her gün karşı karşıya buldukları hayatın bu dışsal sorunları karşısında bir tavır alabilmesi, bunlara direnebilmesi, ancak iradelerinin geliştirilmesi ve eğitilmesi ile mümkündür.

Bu noktada bireylerin iradelerini şekillendirip yönlendirme konusunda dünya ötesi bir prensip olan dine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Din eğitimi, sadece teorik bilgi aktarımı değil aynı zamanda pratik uygulamalarında yer aldığı bir eğitim şeklidir. Bu nedenle din eğitimi veren kurumlar ve öğretmenler, öğrencilerin kişisel gelişimlerine önem vererek, sadece bilgi aktarımına değil, öğrencilerin hayatlarına yansıtabilecekleri uygulamalı dersler sunmalıdır. Dinin öğretiminin asıl amacı insanı daha çok bilgilendirmek değil, insan hayatını daha anlamlı kılmak, ruhsal dengeyi korumak, kişiliği güçlendirmek, hoşgörülü ve barışçıl bir şekilde iletişim kurmalarını sağlamak, ahlak ve karakteri sağlamlaştırmaktır. Buna uygun olarak din eğitimi ve öğretiminin bireylerin ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimlerine katkı sağlayan ve toplumun daha sağlıklı ve huzurlu bir yapıya kavuşmasına yardımcı olan kendine özgü bu karakteristiği göz önünde bulundurulmalıdır. Öğrenim yılları boyunca çeşitli derslerin öğretim programı çerçevesinde öğrenilen bilgilerin pek çoğunun kullanım süresi ve bireyin tutum ve davranışları üzerindeki etkisi son derece sınırlı kalırken, din ile ilgili bilgi ve değerler hayat boyu önem ve etkilerinden bir şey kaybetmeden her fırsatta yeniden aktüel duruma geçebilirler. Bu anlayışa uygun olarak din öğretiminin; dini gerçeklerin farkında oluş, kendini ve hayatın anlamını keşfetme ve anlama, iyi ahlak ve dürüstlük, dayanışma ve hoşgörü, sosyal bütünleşme, günlük hayatı kontrol edebilme, istenmeyen alışkanlıklardan kurtulma, kişisel ve

ruhsal denge koruyabilme ve seçme yeteneği gibi ilkeler esas alınarak yapılmak durumundadır.²

Buradan hareketle din eğitiminin öncelikli görevi karakter gelişimi bağlamında bireyin dini yönden desteklenmesi ile birlikte bireyi ve toplumu huzursuz ve mutsuz eden sorunlardan kurtulmasını sağlayabilecek güç olan kişisel iradelerini sağlamlaştırmak olmalıdır.³ İrade eğitiminin soyut ve zor bir alan olması yönüyle, böyle bir eğitim için öncelikle iradenin çok boyutlu irdelenmesini, kavramsal açıdan açıklanmasını ve iradeyi eğitmede bütün gelişimsel dönem ve aşamaların dikkate alınarak yöntemler belirlemeyi gerektiren kapsamlı bir eğitim faaliyeti olarak değerlendirmek mümkündür.⁴

Modern psikolojide, özellikle çocuklarda kişilik gelişimi üzerine yoğunlaşan araştırmacıların ortaya koydukları gelişim kuramlarına göre, irade eğitiminin temelleri çok küçük yaşlarda ailede atılmakla birlikte, bu gelişime yapılan katkılar okul yıllarında da devam etmektedir. Bir çocuk hayatının en verimli yıllarını okulda geçirir. Bu açıdan kişilik/karakter eğitiminin sağlanması noktasında en önemli hususlardan biri olan iradenin güçlendirilmesi bütün ülkelerin eğitimden beklediği gizli işlevlerden biridir. Amaçlı ve iyi düzenlenmiş bir ahlak eğitimi programı ile okullar, öğrencilerde çalışma ve vazife yapma gibi alışkanlıkların kazandırılması ile birlikte alışkanlık, kararlılık, azim, sabır, vicdan gibi duyguların güçlendirilmesinde etkili bir irade eğitimine katkı sağlayabilir.⁵ Eğitimin ve okulun en temel amacı karakter eğitimi doğrultusunda güçlü bir iradenin oluşturulması ve iyi ahlaklı bireyler yetiştirmektir. Çünkü yetişen neslin sorunlu bireyler değil, her yönden sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmesi hedeflenir. Bu noktada okullarda verilecek eğitimin karakter eğitimi bağlamında bireylerin gelişim özellikleri ve ihtiyaçları dikkate alınarak problemler ortadan kaldırılması için dini yönden desteklenmesi ile aklın, iradenin güçlendirilmesi ve yetilerin doğruyu seçmeye ve yapmaya yönlendirilmesi elzem bir eğitim girişimi olarak değerlendirilmelidir.

Günümüzde bunu sağlayan girişimlerden biri Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleridir. Bu derslerle öğrencilerde din ve ahlak eğitimi ile iyi bir insan olma yolunda kazandırılacak olan duygusal altyapı ve alışkanlıklar ön plana çıkarılarak, iradenin güçlendirilmesine katkı sağlanmaktadır. Haliyle bu derslerden edindikleri bilgiler, çocuğun irade eğitiminde belli bir yere sahiptir. Aldıkları bilgilerin; şahsiyetin ve karakterin gelişimine, insanın içindeki iyiye yönelim ve olumlu davranışları geliştirmesine olumlu tesirler yapabilmesi açısından imkân tanınması önemlidir.

² Halis Ayhan vd., *Din ve Ahlak Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2004), 17-18.

³ Kemal Okumuş, "Din Eğitimi-Öğretimi Özgür Bireylerin Yetiştirilmesinde Etkin Bir Rol Üstlenebilir mi?", *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015), 227.

⁴ Macid Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi* (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2015), 16-20.

⁵ Hasan Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2012), 47.

Bu çerçevede araştırmamızın temel problemi, iradenin detaylı bir şekilde ele alınması; Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının irade eğitimine katkısının incelenmesi; ayrıca Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının irade eğitimine katkısının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesidir.

Bu temel problem çerçevesinde; DKAB Öğretim Programının ve DKAB dersinin din ve ahlak eğitimi çerçevesinde irade eğitimine nasıl bir katkı sağlar? Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin, doğru seçimler yapabilen güçlü iradeye sahip bireyler yetiştirilmesine etkisi var mıdır? Çocuklarda dini duyguların beslenmesi, geliştirilmesi ve davranış haline dönüştürülmesi için ders içi ve dışı yapılan uygulamalar irade eğitimine nasıl bir katkı sağlamaktadır? Soruları da alt problemler olarak ele alınacak ve öğretmen görüşleri doğrultusunda cevaplanmaya çalışılacaktır.

Araştırmamızın konusu ile ilgili alanlarda daha önceki yapılan çalışmalar incelenmiş ve Ortaokul Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının irade eğitimine katkıları ile ilgili doğrudan bir araştırma bulunmadığı görülmüştür. Ancak irade eğitiminin önemine dair çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmaları din eğitimi alanındaki ilgilerine göre aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

Din Eğitimi alanında bir çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Macid Yılmaz tarafından 2015 yılında Erzurum'da yapılan "Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi" adlı doçentlik çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmada Yılmaz, din eğitiminin, bireyin iradesine ne tür olumlu katkılar sunabileceğini, bu katkıların hangi yaklaşımlarla verilebileceği üzerinde durarak, iradenin aktüel önemine dikkat çekmiştir. Yılmaz, çalışmada yüzyıllardır öğretimi yapılan İslam dininin temelde akıl ve iradeyi güçlendirmeye yönelik çok fazla mesaj içerdiğini vurgulamaktadır. Bu mesajın doğru bir şekilde çocuk ve gençlere ulaşabilmesi için bilimsel çalışmalar yapan din eğitiminin de mahiyeti itibarıyla etkin bir araç olduğunu belirtir. Yılmaz, din öğretiminde irade eğitimine özel bir önem verilmesi ile bireyin hayatında düşünce ve eylemlerinde bilinç düzeyinin artmasına, yanlış ve ahlak dışı olay ve durumlara karşı iyi ve doğru kararlar alabilmesine, olumsuz duygu ve dürtülerini iyi yönetebilmesine ve ahlaki karakterinin şekillenmesine yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, irade gücünün artırılmasının sadece dini hayata değil, yaşamın her alanında pozitif sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayabileceğine dikkat çekmiştir.⁶

Nesrullah Okan'ın 2019'da İstanbul'da yaptığı İrade ve Ahlaki Bütünlüğün Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması adlı doktora tezi bulunmaktadır. Bu çalışmada Okan, irade ve ahlaki bütünlük değişkenlerinin olumlu psikolojik çıktılar üzerindeki etkisini incelemiştir. Okan, nitel desenlerden gömülü teori kullanarak iradenin kavramsal, bilişsel, harekete geçme ve psikolojik çıktıları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Okan, üç aşamalı ve birbiriyle ilişkili altı çalışma üzerine inşa ettiği bu çalışmanın ilk aşamasında bireylerdeki irade

⁶ Macid Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi* (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2015).

sürecini gömülü teori kullanarak detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu aşamanın devamında ise metafor ve kavram çalışmaları yaparak gömülü teoriden elde etmiş olduğu görüşmeleri desteklemiştir. Bu ilk aşamada yapmış olduğu bu üç çalışmadan sonra elde ettiği verilerle kapsamlı bir irade ölçeği geliştirmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında irade ile ahlaki bütünlük arasındaki ilişkiyi belirlemek için Türkçe 'ye uyarlamasını yaptığı ahlaki bütünlük ölçeğini kullanmıştır. Çalışmanın üçüncü aşamasında ise irade ölçeği ve ahlaki bütünlük ölçeği arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Bununla birlikte irade ve ahlaki bütünlük ile olumlu psikolojik çıktıları yapısal model çerçevesinde ele alarak incelemesini yapmıştır. Okan, yaptığı bu çalışmayla birlikte irade ve ahlaki bütünlük arasındaki test ettiği ilişkinin psikolojik sağlık, psikolojik iyi oluş ve huzur üzerindeki etkileri yapısal model çerçevesinde ele alınmasından dolayı alan yazına önemli katkılar sağlayacağını ifade etmiştir.⁷

Muhammet İrgat'ın 2011'da İzmir'de yaptığı Nurettin Topçu'da İrade Kavramı adlı yüksek lisans tezi bulunmaktadır. İrgat bu çalışmada, Nurettin Topçu'da irade kavramının nasıl bir anlam içerdiğini, iradeye bakışını, Topçu'nun düşünce sistemindeki yeri itibarıyla irade kavramının fonksiyonunu, önemini ve gayesini ortaya koymaya çalışmıştır. İrgat, çalışmanın ilk aşamasında Topçu'ya ait kapsamlı bir biyografik betimleme yapmaya çalışmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında Topçu'nun irade anlayışının farkını ve özelliğini yansıtabilme için genel anlamıyla irade kavramını ve düşünce tarihinde irade ile ilgili görüşler ortaya koyan filozofların tespitlerini ele almıştır. Çalışmanın son aşamasında ise, Topçu'nun irade kavramını nasıl tanımladığını ve iradenin insan, millet, devlet ve sanat basamaklarındaki fonksiyonunu ve gayesini ortaya koymaya çalışmıştır. İrgat, bu çalışma ile ahlaki bir fert ve bu fertlerden müteşekkil bir toplum idealine sahip büyük bir mütefekkirin, fikir dünyasının temel kavramlarından olan irade anlayışını ortaya koyarak; Topçu'nun ilmi şahsiyetinin yanında dünya görüşünü, hedefini, ideallerini ve bu uğurda çektiği sıkıntıları dile getirmeyi amaçlamıştır. İrgat, Topçu'ya göre iradenin üç unsurdan meydana geldiğini, bu unsurların özelliklerinin iradenin yapısının bunların sıralanmış süreci olduğunu ifade etmiştir. İrgat, Topçu'ya göre irade iç dünyanın dış dünyayı bastırma anlamındaki müthiş mücadelenin merkezinde yer alan bir kavram olduğunu insanın hareketlerinin ve kaderinin bu mücadelenin ortasında gerçekleştiğini belirtmiştir. Bununla birlikte iradenin ortaya çıktığı yerde önce şuur ve buna bağlı olarak sorumluluk ve hürriyet bilincinin kendini gösterdiğine ve tüm bu kuvvetlerin birlikte benlik ve şahsiyeti oluşturduğuna dikkat çekmiştir. İrgat'a göre Nurettin Topçu'da irade kavramı, genel irade anlayışlarından farklı ve özgün bir biçimde ayrılmakta ve etik-ontolojik bir yaklaşım çerçevesinde insanın gerçek anlamda varoluşunun en etkili unsuru olduğunu ifade etmiştir.⁸

Yapılan araştırmalar, irade eğitimine yönelik çeşitli çalışmaların olduğunu göstermektedir. Ancak Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programına ve Ortaokul Din kültürü ve

⁷ Nesrullah Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019).

⁸ Muhammet İrgat, *Nurettin Topçu'da İrade* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

Ahlak Bilgisi ders kitaplarına değinilmediği görülmüştür. Bu çalışma, iradenin eğitimi konusunda Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının planlı eğitim ve etkinliklerle öğrencilerin davranış, duygu ve düşüncelerini güzelleştiren değerlerin aktarılmasında ve eğitilmiş, işlenmiş bir iradenin kazandırılmasında etkili yollardan birisi olduğuna dikkatleri çekmeyi amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda insanın tutumlarında duygu, düşünce ve davranışların çok önemli bir yer tuttuğu bilinen bir gerçekliktir. Bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında kendini doğru yansıtabilmesi için zihinsel ve dolayısıyla davranışsal bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Okullarda yapılan planlı din eğitimi ve öğretimi sonucunda bireyin aklını, vicdanını ve iradesini geliştirmesine ve onu daha iyi konuma ulaştırmaya katkı sağlanır. Bu eğitimle asıl amaç yetişmekte olan bireylerin hayatın anlamını kavrayıp doğru bir inanç sistemi geliştirmesidir. Bu doğru inanç onun ruh sağlığına, karşılaştığı olumsuz olaylara karşı dayanma gücünü artırır, sabretmesini sağlar. Bu anlamda bireylerin iradesinin geliştirilmesi, din ve ahlak eğitimi açısından önemli bir konudur. Bu konu üzerinde önemle durulması gereken bir konu olarak yapılan çalışmalar öğretmenlere ve akademisyenlere yol gösterici olabilir ve öğrencilerin hayatlarına olumlu katkı sağlayabilir.

Bu bağlamda araştırmanın amacı iki aşamadan oluşmaktadır:

Birinci aşamada Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) Öğretim Programının ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının, öğrencilerin irade eğitimine katkılarını tespit edebilmektir.

İkinci aşamada ise Milli Eğitim ortaokul sisteminde ve okullarında uygulanmakta olan DKAB Öğretim Programının irade eğitimine katkılarını Çorum'da resmi ve özel ortaokullarda DKAB branşında görev yapan öğretmenlerin görüşleri açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın önemi, yapılan literatür taramaları ışığında irade kavramı ile ilgili yapılan sınırlı araştırma bulunduğuna dikkat çekmektir. Konuyla ilgili yazılan makalelerin genellikle, iradeyi tanımlama, irade eğitiminde ebeveynlere ve öğretmenlere tavsiyeler ile sınırlı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, yapılan çalışmalar arasında bireysel ve toplumsal bağlantılar ile irade eğitiminde ahlaki boyuta odaklanan ve bu alanı din eğitimi bakış açısıyla değerlendirenler sınırlı olduğu görülmüştür. Bugüne kadar yapılan araştırmalar arasında özellikle örgün eğitim kurumlarımızda uygulanmakta olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının ve ders kitaplarının irade eğitimine katkıları bağlamında değerlendirilmesi ile ilgili müstakil bir çalışma görülmemiştir.

Bu bağlamda çalışmamızın Ortaokul DKAB Öğretim Programının öğretmen görüşleri çerçevesinde değerlendirilerek özgünlüğü ve din eğitimi bilimi bilgi stokuna katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma ile DKAB Öğretim Programında ve ders kitabında, irade eğitimine katkı sağlaması muhtemel kazanım, içerik, yöntem, teknikler, araç, gereç ve öğretim materyallerinin hangi düzeyde ve hangi anlamlarda yer bulduğu ve ders kitapları

içeriğine ne düzeyde yansıdığıının tespiti; öğretim programı ve ders kitaplarının yazımında görev alan öğretmenlere, akademisyenlere ve uzmanlara irade eğitimi konusunda somut örnekler sunarak, öğrencilerin irade gelişimine katkı sağlanması açısından dikkat çekilmesine katkı sağlaması düşünülmektedir.

Araştırmamızda, Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (5, 6, 7 ve 8. Sınıf) Öğretim Programının, öğrencilerin irade eğitimine katkılarını tespit edebilmek amacıyla Ortaokul Öğretim Programı, başta kazanımlar olmak üzere içerik, yöntem, teknikler, araç gereç ve öğretim materyalleri açısından inceleme aşamasında ilk olarak literatür taraması yapılarak irade kavramı, irade eğitimi, irade eğitimi yaklaşımları ve uygulamalarına ilişkin kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynaklar arasında öğretim programlarına ilişkin yapılan çalışmalar, ulaşılabilen kitap, dergi, makale, sözlük, ansiklopedi, online veri tabanları ve benzeri kaynaklar incelenmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen verilerle Ortaokul DKAB Öğretim Programının ve ders kitaplarının irade eğitimine yönelik katkılarının etkililiğini değerlendirmek için kullanılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölüm, Ortaokul DKAB Öğretim Programının değerlendirilmesi aşamasını içermektedir. Bu aşamada doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi; araştırılan olgular hakkında bilgi içeren materyallerin analizini kapsamaktadır.⁹ Eğitim alanında yapılan araştırmalarda ders kitapları, öğretim programları, öğrenci, ders ve ünite planları veri kaynakları olarak kullanılabilir. Bu aşamada doküman incelenmesi yöntemi ile irade eğitimine katkıları açısından Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programındaki kazanımların, açıklamaların ve etkinliklerin Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders kitaplarına yansması incelenmiştir.

Ayrıca araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı resmi ve özel ortaokullarda yürütülen DKAB Öğretim Programı uygulamalarının öğretmen görüşleri açısından irade eğitimine katkıları ile ilgili değerlendirme yapılmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen verilerin oluşturulmasında, sınıflandırılmasında, kodlanmasında ve analiz edilmesi sürecinde ise Nvivo Nitel Veri Analizi Yazılım'ından yararlanılmıştır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden belli bir konuyu derinlemesine anlamlandırmak için konuyu yaşayan veya olgunun içinde olan bireylerle görüşmelere dayalı olgu bilimi deseni kullanılmıştır.¹⁰

Araştırmanın modeli ise fenomenolojik (olgu bilim) desene esas alınarak tasarlanmış olup, veriler nitel çalışma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Fenomenolojik modeli, açık bir şekilde ifade edilmesi zor olan olguların bakış açısını, algısını, deneyimini ve duygularını bütünsel olarak ortaya çıkarmak ve kullanılabilmesi için veri

⁹ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 52.

¹⁰ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 69.

toplama ve analiz sürecinde nitel bir yaklaşıma dayanmaktadır.¹¹ Bu bağlamda fenomenolojik çalışmalar, belirli veya birden fazla olgunun çoklu veri toplama araçlarıyla (gözlem, görüşme ve doküman) ayrıntılı olarak incelendiği ve temaların oluşturulduğu yaklaşımdır. Bu modeli kullanan araştırmacılar genellikle belirli bir olguyu ortaya çıkarmayı ve tanımlamayı amaçlamaktadır.¹²

Araştırmamızda nitel araştırmalarda örneklem belirlenme sürecinde yaygın olarak kullanılan amaçlı örneklem seçim tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örneklem seçim tekniği, çalışılan alana ve araştırmanın amacına yönelik olarak maksimum veriye ulaşmayı sağlayacak örneklemin tercih edilmesi şeklinde ifade edilmektedir.¹³

Araştırmanın evreni Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı merkezde yer alan resmi ve özel ortaokullarda görev yapan 191 DKAB öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini (çalışma grubunu) ise çalışmaya katılan 25 katılımcı oluşturmuştur.

Çalışma grubumuzda yer alan eğitimcilerin on beşi kadın onu erkektir. Eğitimcilerin ikisi müdür yirmi üçü ise öğretmen olarak görev yapmaktadır. Görüşme yapılan okulların isimleri ve öğretmenlerin kimlikleri araştırma etiği gereği kullanılmamıştır. Bu nedenle katılımcıların özellikleri Tablo 1’de kodlanarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

No	Kod	Cinsiyet	Kıdem	Görev Yaptığı Okul Türü
1.	K1	Kadın	5 yıl	Ortaokul
2.	K2	Kadın	10 yıl	Ortaokul
3.	K3	Kadın	4 yıl	İho
4.	E4	Erkek	12 yıl	İho
5.	E5	Erkek	10 yıl	İho
6.	E6	Erkek	15 yıl	İho
7.	K7	Kadın	9 yıl	Ortaokul
8.	K8	Kadın	6 yıl	Ortaokul
9.	K9	Kadın	10 yıl	Ortaokul
10.	K10	Kadın	7 yıl	Ortaokul

¹¹ Michael Quinn Patton, *Qualitative Research and Evaluation Methods* (Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2002), 1633-1636.

¹² B. L. Christensen, vd., "Research Methods, Design and Analysis", *Boston: Person*, (2011), 151.

¹³ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 118.

11.	E11	Erkek	20 yıl	Ortaokul
12.	E12	Erkek	12 yıl	Ortaokul
13.	K13	Kadın	17 yıl	İho
14.	K14	Kadın	11 yıl	İho
15.	K15	Kadın	4 yıl	Ortaokul
16.	E16	Erkek	2 yıl	Ortaokul
17.	E17	Erkek	25 yıl	Ortaokul
18.	E18	Erkek	20 yıl	Ortaokul
19.	K19	Kadın	2 yıl	Özel Okul
20.	K20	Kadın	9 yıl	Özel Okul
21.	K21	Kadın	5 yıl	Özel Okul
22.	K22	Erkek	2 yıl	Özel okul
23.	K23	Erkek	20 yıl	İho
24.	K24	Kadın	15 yıl	Ortaokul
25.	K25	Kadın	18 yıl	İho

Araştırmamızda nitel araştırma tasarımı kullanılarak veri kaynaklarının belirlenmesi, veri toplama araçlarının oluşturulması, veri toplama ve verilerin analiz süreçleri gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, doğal ortamlarda gerçekleştirilen bütüncül bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacı nesnel bilgi üretmek yerine, incelenen olguyu anlamaya, yorumlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Araştırmacı elde ettiği sonuçları benzer ortamlara yönelik önermelerde bulunma için araştırmanın yapıldığı ortamın özelliklerini dikkate alabilir, ancak genelleme yapmaz.¹⁴

Araştırmamızda veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Bir veri toplama aracı olarak görüşme, araştırmacı ile araştırmanın öznesi konumunda yer alan kişi arasında geçen kontrollü ve amaçlı sözel iletişim biçimidir.

Veri toplama aracı olarak görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, benzer konulara yönelik olarak farklı bireylerden görüş almak için kullanılan bir tekniktir ve görüşmeciyeye önceden belirlenen konu veya alanlarda kalma özgürlüğü tanırken, gerektiğinde de daha

¹⁴ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 41.

ayrıntılı bilgiler için ek sorular sorar.¹⁵ Görüşme formunun geliştirilmesinde araştırmanın teorik bölümünden elde edilen veriler ve Ortaokul DKAB Öğretim Programının ünite ve kazanımları kullanılmıştır.

Verilerin toplanması için yapılan görüşmeler Mayıs-Haziran 2022 tarihlerinde çalışma grubundaki öğretmenlerle belirlenen uygun zamanlarda araştırmacının kendisi tarafından yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler kırk dakika ile bir saat arası sürmüş, görüşme formundaki sorular katılımcılara sırayla yöneltilmiş ve görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir.

Görüşme soruları

1. İrade eğitimi denilince aklınıza ne geliyor? Sizce irade eğitimi nedir? İradeyi güçlendirmek neyi öğretmektir?
2. Öğrencilere ahlaki irade kazandırmada DKAB derslerinin etkili olduğunu düşünüyor musunuz?
3. 5. Sınıf "Allah'a İnanıcı" ünitesinin, öğrencilerin davranışlarında iradeli olmasına ne gibi etkileri vardır?
4. 5. Sınıf "Ramazan ve Oruç" ünitesinin oruç ibadetinin önemi doğrultusunda değerlendirildiğinde, benlik kontrolü üzerinde manevi bir etki oluşturduğunu düşünüyor musunuz?
5. 6. Sınıf "Namaz" ünitesinin, öğrencilerde sabır ve sorumluluk bilinci gibi duyguları geliştirici bir etkiye sahip olması özellikle davranışların disipline edilmesi noktasında nasıl bir etkiye sahiptir?
6. 7. Sınıf "Hac ve Kurban" ünitesinde hac ibadetinin sosyal ve ahlaki yönleri değerlendirildiğinde öğrencilerin irade eğitimi üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?
7. 8. Sınıf " Hz. Peygamberin Örnekliği" ünitesinde Hz. Peygamber'in dini tebliğdeki kararlılığının yanı sıra siyasi, sosyal ve hukuki alanlarda ortaya koyduğu azim ve kararlılığı öğrencilerin irade eğitiminde rol model olması aısından nasıl değerlendirirsiniz?
8. 8. Sınıf "Kader ve Kaza İnanıcı" ünitesinin, insanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader ve kaza inancı arasında ilişki kurulmasının öğrencilerin davranışları üzerinde irade kuvvetini güçlendirici bir etkiye sahip olduğunu düşünüyor musunuz?
9. Okulda irade eğitimine katkı sağlayabilecek çalışmaları değerlendirmeniz gerekirse bunların öğrencilerde doğru ile yanlışı muhakeme ederek doğruya karar verme ve seçme sonrasında doğruyu yapmaya istekli olma ve alışkanlık haline getirme aşamalarında ne kadar etkili olduğunu düşünüyorsunuz?

¹⁵ Ali Yıldırım-Hasan şimşek, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 132.

Araştırmamızın varsayımları ve sınırlılıkları şu şekildedir;

Ortaokul DKAB Öğretim Programının irade eğitime katkılarının olduğu varsayılmaktadır.

Araştırmamızda kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği için hazırlanmış soruların Ortaokul DKAB Öğretim Programının irade eğitime katkılarının değerlendirilmesini katkı sağladığı varsayılmaktadır.

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan 25 katılımcının görüşme sırasında beklenen doğru cevapları verdiği varsayılmaktadır.

Araştırma kapsamı, Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (5, 6, 7. ve 8. sınıf) Öğretim Programı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen komisyona yazdırılan ve Talim Terbiye Kurulu tarafından onaylanan ve MEB yayınlarından basılan Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları ile sınırlıdır.

Bununla birlikte araştırmanın çalışma grubu 2022-2023 eğitim-öğretim yılı içerisinde Çorum ili merkezinde seçilen resmi ve özel ortaokullarda görev yapan DKAB öğretmenleri ile sınırlıdır.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İrade

Günlük hayatımızın hemen her alanında bir seçim yapmak durumundayız. Basit ve karmaşık kararlarımızdan, meslek seçmeye, bir fikri benimsemekten inanmaya kadar şuurulu ve özgür olarak yaptığımız bütün eylemlerimiz bir irade olayıdır. Yapıp yapmamak, onu veya bunu tercih etmek şeklinde tecelli eder.¹⁶

İrade Arapça kökenli bir kelimedir. TDK sözlüğünde “istemek, dilemek, istenç, bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü”¹⁷ anlamına gelmektedir. Sosyal bilimler sözlüğünde ise “Herhangi bir konuda karar vermek veya bir eylem yahut etkinliği gerçekleştirmek için gerekli olan bilinçli muhakeme gücü”¹⁸ şeklinde tanımlanmıştır İrade kavramı terim olarak, “nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi, ona yönelmesi”¹⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Psikolojideki anlamı ise “bilerek, hesaplayarak, kendi kendimizi kontrol ederek, önce karar vermek ve sonra yapmak veya yapmamaktır.”²⁰

İrade kavramı, günlük hayatımızda çeşitli anlamlar ifade etmektedir. İrade kavramı farklı bağlamlarda farklı anlamlar taşıyabilir ve kullanıldığı alanlara bağlı olarak farklı tanımlamalara sahip olabilir. Buna göre irade, bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü, istek, dilek, hükümdar emri, buyurmak, emretmek manalarında kullanıldığı gibi, dini literatürde “irade” kavramı “Allah’ın isteği ve buyruğu” anlamında kullanılmıştır. Siyasi bağlamlarda ise “irade-i külliye” yahut “insanın iradesi” anlamında “irade-i cüz’iye ve “milli irade” şeklinde milletin tercih ve kararı anlamında kullanıldığını görmekteyiz.²¹

Cevizci’ye göre irade, “eylemlerimizi arzu, niyet ve amaçlarımıza göre, kontrol altında tutabilme ve belirleme gücü, kişinin belli eylem ya da eylemleri gerçekleştirme de sergilediği kararlılık, herhangi bir dış zorlama ya da zorunluluk olmaksızın, karşılaştırma ve uygulama gücü”²² şeklinde tarif edilmektedir.

Topçu’ya göre irade, “irade, içimizden dışa çevrilen itici kuvvetlerle frenleyici kuvvetler arasında şuurulu bir denkleme” olarak tanımlanmaktadır. O, iradi eylemi meydana getirilirken iki karşıt gücün varlığından söz etmektedir. Bunlardan birincisi itici kuvvet ikincisi frenleyici

¹⁶ Yaşar Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 155.

¹⁷ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 1775.

¹⁸ Mustafa Acar - Ömer Demir, *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 182.

¹⁹ Mustafa Çağrı - Hayati Hökelekli, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *İrade* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 380.

²⁰ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009), 385.

²¹ Meydan Larousse, “Büyük Lügat ve Ansiklopedi”, *İrade* (İstanbul: Meydan Yayınevi, 1990), 546-547.

²² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 870.

kuvvettir. Ona göre normal bir iradenin işleyişinde, karara doğru götüren itme kuvveti ile sebeplerin araştırılması ve düşünüp taşınma tamam olmadan kararı verilmeyen frenleme kuvveti arasında denge bulunmaktadır".²³

Kerschenstenier irade kavramını, iyi karakterin belli başlı manevi kabiliyetlerinden biri olarak açıklar. O iradeyi, "bir şeyi faaliyetimiz vasıtasıyla gerçek olarak elde etme tasavvuruna bağlı talep ve isteğin şuurlu bir fiili" olarak tanımlamaktadır.²⁴Anlaşılan o ki irade, aslında düşünce ve davranışlardaki üst düzey bilinç halinin gözlemlenmesidir.

Başgil'e göre irade kelimesi ile ifade ettiğimiz şey aslında ruhsal yetenek, bir takım eylem ve hareketler şeklinde beliren bir içsel kuvvettir. Bu içsel kuvvetin belirginleştirilmesi için onu, her şeyden önce sosyal hayatta aramak ve bu hayatın hayret verici bükümleri içinden çıkarmak gerekir.²⁵

Yukarıdaki tanımlamalardan hareketle, irade sadece psikolojik bir fonksiyona sahip olmayıp eğitime de konu olmaktadır. Bu anlamda irade, insanı hareket ve davranışlarından sorumlu hale getiren, kontrol etme gücü olarak değerlendirilebileceğimiz ahlaki bir ilkedir.

Bununla birlikte, iradenin herkesçe kabul edilmiş tam bir tanımının olmadığı görülmektedir. Çünkü irade yüksek bir zihin fonksiyonu, duygu ve zekâ kontrolü, fiil, fikir, bilinç gibi unsurların bulunduğu²⁶ evrensel özelliklere sahiptir. Dolayısıyla irade konusu; din, felsefe ve psikoloji gibi birçok ilmi disipline konu olabilmektedir. İrade kavramını ele alındığı sahalara göre inceleyecek olursak; irade kavramının psikolojik, dini ve felsefi boyutu ile ilgili şu açıklamalara yer vermek faydalı olacaktır.

Psikolojik boyutuna baktığımızda irade, insanın ilgi, ihtiyaç ve eğilimlerinden birinin daha önce yaşadığı tecrübelerin bırakmış olduğu izlenimlerden hareketle şuur alanına yükselerek faaliyete geçmesidir. Psikolojide iradi süreçlerin işleyişine dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Geleneksel yaklaşımda irade süreci, öncelikle sebep-sonuç ilişkilerini dikkate alarak belirli bir amaca yönelik düşünme ve karar verme aşamalarını içerir. Bu yaklaşıma göre irade, çeşitli seçenekler arasında tercih yapma ve sonrasında da eyleme geçirme sürecini kapsamaktadır. Öte yandan psikanalitik ve varoluşçu görüşlerden etkilenen yaklaşımlar, iradenin işleyişini farklı şekillerde açıklamaktadır. Bu yaklaşımlara göre iradi davranışlar güdülemeye dayanmaktadır ve karar verme aşaması, insanın içinde bulunduğu durum ve deneyimleri göz önünde bulundurarak gerçekleştirilmektedir. Bu yaklaşımlar, iradenin sadece neden-sonuç zincirinin bir parçası olmadığını, aynı zamanda kişinin içsel dünyasına ve deneyimlerine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda görülüyor ki irade, insanı

²³ Nurettin Topçu, *İsyan Ahlakı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2022), 47.

²⁴ George Kerschenteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. H. Fikret Kanad (Ankara: Örnek Matbaası, 1954), 69-70.

²⁵ Ali Fuat Başgil, *Gençlerle Başbaşa* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005), 29.

²⁶ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 23.

davranışı konusunda karar almaya yönlendiren çeşitli zihinsel ve duygusal güdülerdir. Bu güdüler ise daha önceki yaşanmış tecrübeler doğrultusunda ulaşmak istenilen hedeflere dair bir karar verme süreci olarak değerlendirilmektedir.²⁷

İslam düşünce literatüründe irade kavramı, farklı disiplinlerde farklı açılardan ele alınmaktadır. İnsan hürriyetine önem veren kelam ilmi içerisinde ise “Allah’ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat”²⁸ olarak vurgulanırken, iyi ve kötü değerleri konu edinen ahlak felsefesinde hürriyet problemiyle birlikte ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte irade, fıkıh ilminde ‘niyet’ ya da ‘kast’ anlamında istilahi bir manayı içermektedir.²⁹ Bu bağlamda, insanın iradesi ve hürriyeti İslam düşüncesinde önemli bir konu olarak ele alınmaktadır.

Felsefe tarihinde irade kavramına dair tanımlar incelendiğinde, irade kavramına yönelik birçok tanımın yer aldığı görülmektedir. Bu tanımlardan birinde irade, “Bilincin, kendi eylemlerini kontrol etme, özellikle de iyi niyetli eylem yapabilme gücü; kişinin kendi eylemlerini özgürce seçme, kendi seçeneklerini, kararlarını özgürce ortaya koyma yetisi arzusu”³⁰ olarak insanın özgürce kullanabildiği bir yeti şeklinde düşünülmektedir. Başka bir tanımda ise irade; “Bir takım sebeplere göre eylemleri, arzu, niyet ve gayeleri kontrol etme, belirleme gücü, özgürlüğü ihtiva eden istek, eylemi dış zorlama olmaksızın uygulama gücü ve kabiliyetidir.”³¹ İrade bu tanımda insanın özgürlüğünü içinde bulunduran isteme ve bu isteğe göre yapabilme gücü olarak tanımlanmıştır. Başka bir tanımda ise irade; “Seçme ya da karar verme yetisi; belli bir ereğe yönelik etkinliğin öznesi; insana eylemlerine tümüyle egemen olma, onları denetleme gücü verdiği düşünülen zihnin ya da ruhun yetisi, onu diğer canlılardan ayıran en temel niteliklerden biri”³² olarak tanımlanmıştır. Bu tanıma göre irade, insanın karar ve eylem özgürlüğü olarak zihinsel ve ruhsal bir yetisi olarak görülmüştür. Yukarıdaki tanımlamalardaki ortak nokta, iradeyi ruhun ve zihnin bir yetisi olarak seçme, karar verme ve eylemde bulunma gücü ve insanı davranışa sevk eden güç olarak görülmesidir.

Görüldüğü üzere, irade ile ilgili çok sayıda tanıma ulaşmak mümkündür. Bu çalışmada irade kavramı birkaç farklı açıdan ele alınarak tartışılmıştır. İrade başlığı altında; ahlaki irade ve iradenin ilişkili olduğu kavramlar (temel bileşenleri ve özellikleri), iradenin bilişsel/zihinsel boyutu, iradenin hareket/eylem boyutu, psikolojik kuramlar ve gelişim kuramları ile irade kavramına ilişkin bakışlar ve görüşler detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁷ Hasan Meydan, “İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi” (Doktora Tezi: Sakarya Üniversitesi, 2012), 47.

²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “TDV İslam Ansiklopedisi”, *İrade* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 45.

²⁹ Muhammed İrğat, “Nurettin Topçu’da İrade Kavramı”, 101.

³⁰ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 385.

³¹ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013), 185.

³² Abdülbaki Güçlü, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 772.

1.1.2. Ahlaki irade

Ahlaki irade, kişinin doğru ya da yanlış olduğuna kanat getirdiği bir durum karşısında içsel ve dışsal baskılara rağmen kararlılığının korunması anlamına gelir. ³³ Kerschenstainer de güçlü bir iradenin ahlaki kişiliğin önemli bir bileşen olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda güçlü iradeye sahip bir kişinin bağımsızlık, kararlılık ve dirençlik özelliklerine sahip olması gerekmektedir.³⁴

Blasi ahlaki iradeyi ahlaki benliğin bir parçası olarak değerlendirir ve ahlaki iradenin kişinin ahlaki inanç ve değerleri ile tutarlı bir şekilde davranmasına olanak tanıyan bir beceri olduğunu belirtir. Ona göre ahlaki benliğin irade gücü ve doğruluk duygusu şeklinde iki ana bileşeni vardır. İrade gücü problem çözümede kendini kontrol etme imkanı sağlayan bir kabiliyetler çantası olarak ifade edilir. Bu üst kişilik özelliğinin içerisinde hedef belirleme, sorunları küçük parçalara ayırma, dikkatini toplama, ayartılmaya direnç gösterme, devamlılık gösterme, kararlılık, belirli bir disiplin içinde sebat etme gibi alt erdemlerin hepsi bulunmaktadır. Ahlaki benliğin ikincisi olan doğruluk ise kişiliğin kendine karşı tutarlı olması, kendine hesap verebilmesi, kendini kandırmaya karşı direnç göstermesi ve samimi olmasıdır. Kişinin arzularını idealleri ile bütünleştirme gayreti sorumluluk; bunları birbiri ile örtüştürmeyi başardığında ise benlik bütünlüğü olarak hissedilir.³⁵

Elias ve arkadaşlarına göre iradenin etkin kılınabilmesi için iradeyi destekleyici becerilerin öğretimi dikkate alınmalıdır. İradenin karaktere yön verebilmesi için zaman ve görev yönetimi, takip, öz düzenleme, disiplin, saygı, empati, özen gösterme gibi beceriler gereklidir. Bununla birlikte sorun çözme, karar verme, etkili iletişim ve çatışma becerileri ahlaki iradeyi güçlendiren beceriler arasındadır. Güçlü bir irade, yerinde bir öz güven sağlamış olan öz sorumluluk ve öz denetim ile biriktirilen becerilerdir. Ahlaki iradeyi desteklemek için okul gibi yapılandırılmış alanlarda bu becerileri destekleyecek öğretim yaşantılarına ihtiyaç vardır.³⁶

1.2. İradenin Temel Bileşenleri Ve Özellikleri

İrade, davranışı gerçekleştirilmesinde de etkili olan bir özelliktir. İrade, davranışın gerçekleştirilmesinde kararlılık, disiplin, azim gibi özelliklerin sergilenmesini sağlar. Davranışın gerçekleştirilmesinde iradenin etkisi, kişinin zorluklarla karşılaştığı durumlarda

³³ Annika Lilja - Christina Osbeck, "Understanding, Acting, Verbalizing And Perse Swedish Teachers' Perspectives on Important Ethical Competences for Studensts", *Journal of Moral Education* 49/4 (2019), 521, akt: Hasan Meydan, "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir inceleme", *İlahiyat Tetkikler Dergisi* 1 (2021), 461-462.

³⁴ Thomas Lickona, *Education for Character: How School Teach Respect and Responsibility* (Newyork: Bantum Books, 1992), 53-60.

³⁵ Augusto Blasi, "Nether Personality nor Cognition: An Alternative Approach to the Nature of the Self", *Changing Conceptions of Psychological Life* 3 (2004), 3-26.

³⁶ Elias Maurice J., "Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı", içinde *Sosyal ve Duygusal Öğrenme: Ahlak Eğitimi ve Karakter Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Analiz ve Birleştirmeye Yönelik Bir Görüş*, Ed. Larry P. Nucci-Darcia Narvaez, (İstanbul: Edam Yayınları, 2019), 267.

hedeflerine ulaşmak için kendini motive etmesine yardımcı olur. Ayrıca irade sayesinde kişi hedeflerine ulaşmak için gerekli olan eylemleri gerçekleştirirken, çevresel ve içsel engelleri aşabilir. Dolayısıyla irade, davranışın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynar ve fiille bütünleşen bir yapıya sahiptir.³⁷ Bu doğrultuda Peker, Çamdibi, Fersahoğlu ve Topçu iradi bir hareketin dört aşamasından bahsetmektedir. ³⁸Bunlar:

1.Hedef tasarımı: İradi bir harekette önce ulaşılması istenen bir hedef ile bu hedefe ulaşmayı sağlayan vasıtalar tasarlanır. Hayaller ve düşünceler zihinden geçirilir. Aynı zamanda bu hedefe ulaştıracak araçlar ve bunları elde etmenin imkânları da düşünülür.

2.Düşünme ve muhakeme etme: Tasarlanan bu hareketi eyleme dönüştürüp dönüştürmemenin sebepleri araştırılır. Hareketin bizim için önemli oluşuna ve doğuracağı sonuçlara göre düşünülür.

3. Seçme ve karar verme: Esaslı ve kesin muhakemeden sonra o hareketin yapılmasına ve yapılmamasına karar verilir veya tercih yapma söz konusu ise iki uçtan birisi seçilir.

4. Yapma: Son olarak kararı plan halinden çıkarıp iş veya hareket haline getirilmesidir. Yapma hareketi kararın davranışa dönüştürülmesidir. Kuvvetli kararlarda hedefin gerçekleşmesi kolay olur. Zayıf kararlarımızın bazen sonuca götürmediğini, yapılmayan kararlarımızın olduğunu görürüz.

Düşünülen ve muhakeme edilen bir iradi hareket eyleme dönüştürülmedikçe tamam sayılmaz ve hedefine ulaşmış kabul edilmez. Ancak yapma işiyle verilen kararı yeniden düşünmeye lüzum duymama durumunda iradeli hareket kesinleşir. Buna göre iradi bir davranışı tahlil ettiğimiz zaman irade ile ilişkili çok sayıda kavramın bulunduğu görülmektedir. Ancak bu başlıkta irade ile ilişkili olduğu düşünülen önemli kavramlar tartışılacaktır.

1.2.1. Muhakeme

Muhakeme becerisi iradi bir sürecin ilk aşamasını meydana getirmektedir. Birey karşılaştığı bir durum karşısında ilk önce muhakeme yaparak bir çıkar yol arar, yaptığı çıkarım sonrasında da ona göre de bir karar verir. TDK, muhakemeyi, “yargılamak, bir sorunu çözmek için çıkar yol aramak, akıl süzgecinden geçirmek, düşünmek” şeklinde tanımlamıştır³⁹. Muhakeme anlamını biraz daha açmak istersek; “sonuçlardan, yargılardan, gerçeklerden ya da önermelerden bir sonuç çıkarma işlemi; önermeleri bir kalıba bağlamak ve bunlardan emin olmaktır.” şeklinde tanımlanabilir.⁴⁰ Başka bir ifadeyle zekânın bir işlevi olarak muhakeme kişinin yeni durumlar karşısında öğrendiklerinden ve deneyimlerinden yararlanarak o an için

³⁷ Çağrı - Hökeleki, “TDV İslam Ansiklopedisi”, 380-381.

³⁸Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010), 139-140 .

³⁹ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 2558.

⁴⁰ Kemal Altıparmak - Turgut Öziş, “Matematiksel İspat ve Matematiksel Muhakemenin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *Ege Eğitim Dergisi* 6/1 (2005), 27.

gerekeni yapabilmesi, yeni çözümler bulabilmesidir.⁴¹ Sağlam bir muhakeme becerisi ise ahlaki durumlara dair derinlemesine bir anlayışa sahip olmayı gerektirir. Böylece ahlaki ilkelerin, yeni durumlara nasıl uygulanacağını ve bu durumların ahlaki boyutları arasındaki ilişkiler daha iyi anlaşılabilir. Bu şekilde bir kişi sağlam bir muhakeme becerisine sahip olduğunda, etik kararlarını daha tutarlı ve doğru bir şekilde verebilir ve çevresindeki insanlara da ahlaki örnek olabilir. Bu tanımlamalara göre muhakemenin zihinsel süreçlerle yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Lickona'ya göre sağlam bir muhakeme açıklığı; ahlaki değerleri bilmek, ahlaki ikilem oluşturan durumların farkında olmak, farklı açılardan bakabilmek, ahlaki muhakeme yapabilmek, kendini tanımak ve karar alabilmeyi gerektirir.⁴² Özellikle kişinin ikilem durumlarında kendi kararlarını verebilmesi için Piaget'in özerk ahlaki dönem, Kolberg'in ise evrensel ahlak ilkeleri eğilimi adını verdiği kendi erdemlerini oluşturma kapasitesine ulaşması gerekmektedir. Kişinin bu kapasiteye ulaşabilmesi için olaylara farklı açılardan bakabilme; kavrama, uygulama, kıyas, analiz ve sentez gibi zihinsel işlemleri ahlaki konular hakkında işletebilme, kendi duygu ve güdülerini tanıyarak karar alabilme yeteneğine sahip olması gerekir.⁴³

Muhakeme açıklığını doğuştan getirilen belirli istidat şeklinde genel bir mantıki düşünce kabiliyeti ve basit yöntemlerle kısa yoldan geliştirme imkânı yoktur. Bu nedenle eğitimcinin yapması gereken muhakeme kabiliyetinin terbiyesi noktasında mümkün olduğu kadar çok ahlaki durumu yaşayarak ya da görerek tecrübe kazanması ile her şeyi kontrolden geçirme ve bunlardan en iyisini muhafaza etme alışkanlığı kazandırmaktır. Ahlaki düşüncenin geliştirilmesinde ve mantıki düşünce alışkanlığının kazandırılmasında bu çok önemlidir. Okulun ve eğitimcinin buna ayrı ilgi göstermesi, ahlaki kavramların ve davranış ilkelerinin derli toplu bir sistem halinde kavranması gerekir.⁴⁴

Ahlaki düşüncenin gelişimi ve muhakeme kabiliyetinin terbiyesi, düşüncenin ve muhakemenin serbest bırakılmasıyla olur. Hangi ders olursa olsun ezberletmek yerine işleyişi kavratan yöntemler dersin muhakemeyi geliştirme yeteneğini belirler. Düşüncenin gelişimi ve olgunlaşması için faaliyet şarttır. Faaliyetin olmaması durumunda düşüncenin temel fonksiyonları olan dikkat, muhakeme ve hafıza gelişemez. Bu nedenle sadece dersler değil irade ile yapılan bedeni faaliyetler olan oyunlar, egzersizler, resim ve el işleri gibi faaliyetler zekâ gelişimine katkısı ile muhakemeyi de geliştiren önemli araçlardır.⁴⁵

⁴¹ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik* (İstanbul: : Altın Kitaplar Yayınevi, 2005), 42.

⁴² Thomas Lickona, *Education for Character: How School Teach Respect and Responsibility* (Newyork: Bantum Books, 1992), 53-56.

⁴³ Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*, 38.

⁴⁴ Kerschenteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 66-113 .

⁴⁵ İsmail Baltacıoğlu, *Talim ve Terbiyede İnkılap*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2015), 47.

1.2.2. Karar verme

İrade ile ilişkili bir diğer önemli kavram ise karar vermedir. Karar kelimesi, genellikle bir problem veya sorun hakkında düşünülerek verilen kesin yargı ya da bir iş için düşünüp taşınarak, uygun olarak üzerinde durulan çare⁴⁶ anlamlarına gelmektedir. Karar verme ise birden fazla seçenek arasında bilinçli ve isteyerek yapılan seçimdir.⁴⁷ Tek bir seçenek olsa bile o seçeneği kabul etmek ya da reddetmek gibi bir karar verme süreci olabilir. Ancak karar verme süreci genellikle birden fazla seçenek arasında yapılan bir tercih üzerine odaklanmaktadır. Karar ve karar verme tanımları birbirleriyle devamlı olarak karıştırılmaktadır. Karar, bir sonucu ifade ederken, karar verme ise bu davranışın bir sürece sahip olması olarak ifade edilmektedir.⁴⁸ Başka bir ifadeyle karar, bir durumda davranışı belirlemek için düşünüldüğünde en uygun seçenektir. Karar verme ise, bu seçenekleri dikkate alarak, en uygun seçeneği belirleme sürecidir.⁴⁹ Karar verme süreci genellikle birden fazla seçenek arasında seçim yapmayı gerektirir ve her seçeneğin avantajları ve dezavantajları dikkate alınarak değerlendirilir. Bu süreçte, karar vermeden önce birçok faktör göz önünde bulundurulur.⁵⁰

Karar verme sürecinin başlaması için ilk aşamada bir sorunun varlığını kabul etmek ve bu sorunun çözümü için bir arayışa girmek gerekmektedir. Karar verme sürecinde önce sorun tanımlanmalı sonra eldeki bilgiler doğrultusunda çözüm için alternatifler ortaya konulmalıdır. Bu alternatiflerin olumlu olumsuz muhakemesi yapılarak içinden biri seçilmeli ve uygulamaya geçilmelidir. Uygulama süreci karar verme sürecinin sonu olmayıp verilen kararın uygulama sürecinin takip edilmesi ve sonuçların değerlendirilmesi de gerekmektedir.⁵¹

Bireylerin bir takım amaçlar ve imkânlar arasında seçim yapmasını içeren karar verme süreci; çok sayıda bileşenin etkili olduğu bir süreç olmakla birlikte duygular, birçok iç-dış faktörden etkilenen alışkanlıklar, farklı bağlamlar, inançlar ve bir kararın tercih edilmesiyle sonuçlanır. Buna göre karar verme aşamasında algılarımız, kavramamız, karar alma becerimiz nihayetinde seçme kapasitemizin etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵²

Karar verme davranışına iradenin bir aşaması olarak bakıldığında, seçenekler arasında en doğru olana karar kılmak, iradeyi işleme koymak demektir. Dolayısıyla karar verme süreci,

⁴⁶ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 1964.

⁴⁷ Fikret Otlu - Özcan Demir, "Stratejik Karar Verme Açısından Maliyet Sistemleri", *Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2005), 156.

⁴⁸ Engin Üngüren, "Psikobiyojik Kişilik Kuramı Ekseninde Yöneticilerin Kişilik Özellikleri, Karar Verme Stilleri ve Örgütsel Sonuçlara Yansımaları" (Doktora Tezi: Akdeniz Üniversitesi, 2011), 100.

⁴⁹ Erkan Kıral, "Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı", *Eğitim Bilimleri Dergisi* 6/2 (2015), 75.

⁵⁰ Kıral, "Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı", 75 .

⁵¹ Mustafa Çelikten vd., "Örgüt Yönetiminde Karar Verme Süreci: Bitmeyen Bir Tartışma", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (2019), 583.

⁵² Sonay Güçray, "Bazı Kişisel Değişkenler, Algılanan Sosyal Destek ve Atılganlığın Karar Verme Stilleri ile İlişkisi", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 2/9 (1998).7-16; Erol Eren, *Yönetim ve Organizasyon* (İstanbul: Beta Yayınları, 2013), 14-15.

muhakeme sürecinden sonra kişinin tüm seçenekleri dikkate aldığı ve bu seçenekler içerisinde en doğru olana karar verdiği bir süreç olarak ifade edilebilir. Bundan sonraki aşama ise kişinin seçme, kararlılık, tutarlılık, sorumluluk ve öz denetim becerileriyle alakalıdır.⁵³

1.2.3. Seçme

İradenin ilişkili olduğu bir diğer önemli kavram ise seçmedir. Seçmek birini diğerine üstün tutmaktır. TDK sözlüğünde, “ Benzerleri arasında hoş gideni seçip almak veya yararlanmak için ayırmak; üstün, iyi, uygun bularak yeğlemek; ne olduğunu anlamak, fark etmek; farklı görmek, üstün görmek; tercihini bir yönde kullanmak.”⁵⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar günlük hayatımızda sürekli seçimlerde bulunduğumuzu göstermektedir. Esas anlamıyla da seçme işlemi aslında iradeyi kullanmak demektir. Bu nedenle bu davranış sadece insana özgü bir özelliktir. Seçim yapmak için, alternatifleri reddetmek, vazgeçmek veya itiraz etmek gibi yetenek ve özgürlüklere sahip olmak gerekir. Çünkü özgür iradenin olmadığı yerde bir tercih ve karar verme durumundan bahsedilemez.⁵⁵ Dolayısıyla seçebilmek için özgür bir iradeye sahip olmak gerekiyor. Çam, irade; seçme gücü ise seçim yapmak da özgür güçtür demıştır.⁵⁶ Özellikle iyi bir seçimde bulunmanın yolu ise sağlam bir muhakeme ve karar verme süreçleriyle mümkün olabilmektedir. Bu tanımlamalar ve açıklamalar seçme kabiliyetinin hayatımızı derinden etkilediğini ve seçimlerimizde özgür olabilmenin önemli olduğunu göstermektedir.

1.2.4. Kararlılık

Karar verme ve seçme davranışı sonrasındaki süreçte iradenin etkili bir kullanımından söz edebilmek için literatürde kullanılan bir diğer ilişkili kavram ise kararlılıktır. Kararlılık kavramı, pek çok disiplinde merkezi bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Peterson ve Seligman, kararlılığı, “hedef odaklı faaliyetin; zorluklara, engellere ve cesaretsizliklere karşı gönüllü olarak devam ettirilmesi”⁵⁷ olarak tanımlamışlardır. Duckworth, Peterson, Matthews ve Kelly, kararlılığı uzun vadeli hedefler için azimli ve tutkulu olma ve davranışlar üzerinde istikrarlı olma şeklinde ifade etmişlerdir.⁵⁸ Hansson ve Helgsson kararlılığın literatürdeki kullanımına ilişkin bir çalışma yapmışlar ve bu çalışma ile birlikte kararlılık kavramının tanımlamalarında üç türde kararlılık kategorilerinin kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu kararlılık türleri; sabitlik, sağlamlık ve esneklik olarak adlandırdıkları üç ana kategoriye

⁵³ Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*, 19 .

⁵⁴ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, Ankara: TDK Yayınları, 2015, 1965.

⁵⁵ Üngüren, *Psikobiyolojik Kişilik Kuramı Ekseninde Yöneticilerin Kişilik Özellikleri, Karar Verme Stilleri ve Örgütsel Sonuçlara Yansımaları*, 100-103.

⁵⁶ Şule Burcu Çam, “İbn Hazm’da İrade ve İnsanın Hürriyeti Problemi,” (Yüksek Lisans Tezi: Adana, Çukurova Üniversitesi, 2009), 52-53.

⁵⁷ Christopher Peterson - Martin Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification 1st Edition* (New York: Oxford University Press, 2004), 33-39.

⁵⁸ Duckworth, A.L. Peterson, C. Matthew, M.D. & Kelly, D. R., “Grit: Perseverance and Passion for Long-term Goals.”, *Journal of Personality and Social Psychology* 9 (2007).1087.

aittir.⁵⁹ Bu tanımlar dikkate alındığında kararlılık kavramının sağlamlık, dayanıklılık, azim, sebat ve sabır kavramları ile birlikte kullanıldığı görülmektedir. Kararlılık sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan bu kavramların tanımlamalarına ilişkin açıklamalara yer vermek faydalı olacaktır.

Sağlamlık: Kararlılık kavramı içerisinde ele alınan kavramlardan biri olan sağlamlık kavramı literatürde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Ancak sağlamlık konusunda ortak bir fikir vardır. Bu ortak fikir çoğunun temelini oluşturur. Buna göre sağlamlık, farklı değişken koşullara karşı kararlılığı tanımlar.⁶⁰ Başka bir deyişle sağlamlık, belirli olumsuz durumlara maruz kaldığında bazı değişkenlerin veya yönlerin değişme eğiliminde olmadığı veya çok fazla değişme eğiliminde olmamasıdır.⁶¹ Sağlamlık TDK sözlüğünde ise, “sağlam olma ve metanet” gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte kişinin karşılaştığı zor durumlara rağmen ruhsal yapısını bozmadan, zor durumla başa çıkıp yaşamına devam etmesi olarak tanımlanmaktadır.⁶²

Dayanıklılık: Dayanıklılık kavramı kararlılık kavramı içerisinde ele alınan bir diğer kavramdır. Dayanıklılık, bireylerin yaşadıkları olumsuz deneyimler karşısında kendini toparlama gücü olarak ifade edilen güçlü ruhsal yapının bileşenlerinden biridir. Dayanıklılık kavramı daha çok psikoloji alanında karşılık bulmaktadır.⁶³ Dayanıklılık, bireyin olumsuz bir durumla karşı karşıya kaldığında, bedensel, zihinsel ve duygusal olarak sağlıklı bir şekilde ayakta kalabilme ve zorunlulukları aşabilme kapasitesidir. Bu kapasite, kişinin stresle baş etme yeteneği, duygusal kontrolü, problem çözme becerisi, kaynaklara erişebilmesi, sosyal destek alabilme ve benlik saygısı gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu nedenle, dayanıklılık, yalnızca risk faktörleri ve koruyucu faktörlerin etkileşimi ile açıklanmaz. Başka bir ifadeye göre olumsuz bir olayın ardından bireyin, biyolojik, psikolojik ve sosyal kaynaklarını kullanarak, normal işlevlerine geri dönmesi ve olumsuz etkileriyle başa çıkabilmesi için büyüme sürecini devam ettirdiği bir iyileştirme süreci olarak tanımlanmaktadır.⁶⁴ Yine “büyüme ve gelişme ile alakalı olarak, tehlikeli bir durumun öncesi veya sonrasında olacak olanları görmeye kararlı olmak”⁶⁵ anlamında kullanılmıştır. Dayanıklılıkla ilgili yapılan tanımlamalara bakıldığında uyum, yetenek, deneyim süreci, psikolojik direnç, toparlanma kapasitesi ve kararlılık düzeyi

⁵⁹ Sven Ove Hansson - Gert Helgesson, “What is Stability?”, *Synthese* 136/2 (2003). 219-235. s:220.

⁶⁰ Nicole Stricker & Gisela Lanza, “The Concept of Robustness in Production Systems and its Correlation to Disturbances”, *Procedia CIRP* 19 (2014) 88,

⁶¹ Hansson - Helgesson, “What is Stability?”, 220

⁶² TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 3025.

⁶³ Ahmad Farah vd., “Resilience and Resources Among South Asian Immigrant Women as Survivors of Partner Violence”, *Journal of Immigrant and Minority Health* 15/6 (2013), 1057-1064; Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*. 23

⁶⁴ Michael Ungar - Bruce D. Perry, “Violence, Trauma and Resilience”, *Cruel But Not Unusual: Violence in Canadian Families* (Wilfrid Laurier University Press, 2012), 110.

⁶⁵ Derek Mowbray, “Resilience and Strengthening Resilience in Individuals”, *Management Advisory Service*, (2011), 2-24.

gibi kavramlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu kavramlar olumsuz durumlara karşı direnç gösterme ve başa çıkma becerisini ifade etmektedir.⁶⁶ Bu tanımlamalara bakıldığında dayanıklılığın bireyin olumsuz durumlar karşısında fazla etkilenmeden sağlam bir duruş sergilemesi irade ile ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Azim: İrade, insanların kendi eylemlerini yönlendirmesi, karar vermesi ve harekete geçmesi için gerekli olan içsel güçtür. Bu güç sayesinde insan işlerini yürütmek ve başarılı olmak için sürekli bir şekilde çalışmak durumundadır. Buna göre insanın başarılı olabilmesi ve verdiği kararların arkasında durabilmesi için güçlü bir iradeye ve azme ihtiyacı vardır.⁶⁷ Azim, TDK sözlüğünde, “bir işte engelleri yenme kararlılığı” olarak tanımlanmaktadır. İradenin eyleme yönelmesini ifade eden azim, bir işe odaklanmak ve başarmak için gerekli kararlılık ve ciddiyet ortaya koymaktır.⁶⁸ Duckworth, Peterson, Matthews ve Kelly, azmi, uzun süren hedefler için her türlü zorluk ve engellere karşı gösterilen tutku ve istikrar olarak tanımlamaktadırlar.⁶⁹ Yapılan bir diğer tanımlama ise; karşılaşılan herhangi bir durum karşısında gösterilen ciddiyet ve kararlılık olarak ifade edilmektedir.⁷⁰ Bu tanımlamalarla birlikte literatürde azim kavramının gayrette ısrar ve ilgilerin tutarlılığı olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır. Gayrette ısrar boyutu bireylerin amaçlarının peşinden giderken önlerine çıkan zorluklarla baş etmesi engellere karşı sabırla çabasını sürdürmesidir. İlgilerin tutarlılığı ise uzun vadeli amaçlar için tutkulu olma ve bu süreç içerisinde kişinin tutarlı olması şeklinde ifade edilmektedir.⁷¹ Anlaşıldığı üzere azim, kişinin karşısına çıkan zorluklara rağmen elinden gelen gayreti göstermesidir. Ancak azim kararlılık kadar kapsamlı bir kavram olmamakla beraber kararlılıkla benzer tanımlamalara sahiptir.

Sabır: Sabır kavramı, uzun zamandan bu yana insan gücünün ve ahlaki mükemmelliğin kritik bileşeni olarak kabul edilmiştir.⁷² Sabır kavramı, Arapça kökenli bir kelime olup, birçok anlamı vardır. Kavramın en yaygın kullanılan anlamı zorlu, sıkıntılı veya acı verici bir durumda kendini tutarak dayanabilme sabretme ve bu duruma tahammül edebilme becerisidir. Bu anlamda sabır; hapis, darlık veya hastalık gibi zorlu durumlarda insanların kendilerini kontrol edebilmesi ve bu zorlukların üstesinden gelebilme becerisini ifade eder. Bununla birlikte

⁶⁶ Murat Ağırkan - Mücahit Kağan, “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişki”, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/3 (2017), 229.

⁶⁷ Aytunga Oğuz vd., “Kısa Azim (Sebat) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/2 (2016), 928.

⁶⁸ Hayati Aydın, “Kur’an’da İrade-Azim ve Tevekkül”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/22 (2008), 59-79.

⁶⁹ Angela L. Duckworth vd., “Grit: Perseverance and Passion for Long-Term Goal”, *Journal of Personality and Social Psychology* 92/6 (2007), 1087.

⁷⁰ Muammer Bayraktutar, “Hz. Peygamber’in Örnekliliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı”, *EKEV Akademi Dergisi* 50 (2012), 73.

⁷¹ Ferhat Kardaş - Fatma Nur Yıldız, “Ergenlerde Akademik Öz-Yeterlilik, İçsel Motivasyon, Azim ve Psikolojik Dayanıklılığın İyi Oluş İle İlişkisini İncelenmesi”, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/1 (2021), 1079.

⁷² A. Sarah vd., “Patience As A Virtue: Religious and Psychological Perspectives”, *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 18 (2007), 177.

gerekli durumlarda nefsi kontrol etme, dilini tutma ve gereksiz sözlerden kaçınma gibi anlamları da vardır.⁷³ Ayrıca TDK sözlüğünde sabır kavramı genel olarak zorlu ve üzücü durumlar karşısında sessiz kalmayı ve sabırla beklemeyi ifade eder. Özellikle acı, yoksulluk, haksızlık gibi durumlar karşısında sabırlı olmak ve bu zorlukların geçmesini beklemek sabır kavramının en temel anlamlarından biridir. Sabır kavramı ayrıca gelecekte olacak veya beklenen bir şeyi telaş göstermeden bekleyebilme, sabırlı bir şekilde hazırlık yapabilmek anlamında da kullanılabilir.⁷⁴

Mevdudi, sabır kavramıyla ilgili olarak şunları söylemektedir: Sabretmek: duyguları ve arzuları kontrol altında tutmak, acelecilik, şaşkınlık, ümitsizlik ve aç gözlülükten sakınmak; soğukkanlı olmak ve düşünceli kararlara varmak, tehlike ve zorluk anlarında bile yanlış adım atmamak; çok büyük belalarla karşılaşıldığında ve çok kötü bir durumda olduğunda dahi kontrolü kaybetmemek, görünürde yardımcı olan bir araçla, amaca gecikmeksizin hemen ulaşmak için sabırsızlıkla acele bir davranışta bulunmamak ve dünyevi kazanç ve faydalar elde etmeye veya nefsin eğilimlerine kendini kaptırmamak.⁷⁵

Ayrıca sabır, hayatta herkesin zaman zaman güçlükler, zorluklar, acılar ve ıstıraplarla karşılaştığı anlarda bu zorluklarla mücadele etmek için kullandığı en önemli kaynaklardan birisidir. Bu nedenle sabır ile mücadele iç içedir. Aynı zamanda o, bireyin sadece iç dünyasında değil dış dünyada da mücadelesidir, Sabırla bireyler, kendileriyle çelişen düşünceleri ve inançlar gibi iç engellerle de mücadele edebilir. Bu nedenle insanın iç ve dış dünyadaki zorlukların üstesinden gelebilmesi için güçlü bir irade, sağduyu ve azim gereklidir. Bu tanımlama ve açıklamalara göre, sabrın irade ile ilişkili olarak daha çok bireyin iç ve dış benliği üzerindeki kontrolünü ve büyük bir yoğunlaşmayı içerdiğini söyleyebiliriz.⁷⁶

Sebat: Arapça kökenli bir kelime olan sebat, Arapça 'da genellikle dayanıklılık, kararlılık ve sabırlılık gibi olumlu nitelikleri ifade etmek için kullanılır. Sebat kavramının temel anlamı, bir şeyin devam etmesi veya sabit kalmasıdır. Ancak insan davranışlarına uyarlandığında, sebat genellikle bireylerin zorluklarla mücadele etmek için gösterdiği kararlılık, dayanıklılık ve sabır anlamlarını taşır. Bu nedenle sebat sıklıkla bir kişinin hedeflerine ulaşmak için gösterdiği azim ve iradeyi tarif etmek için kullanılır.⁷⁷ TDK sözlüğünde ise kişinin kararlılığını koruyarak belirlediği hedefe doğru ilerlemesini ve zorluklar karşısında pes etmeden direnmesini ifade

⁷³ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1986). 488-489.

⁷⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (Yeni Baskı), Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1988, C II. 1236.

⁷⁵ Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, çev: M. Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş c. 2, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 173-174.

⁷⁶ Tallal Alie Turfe, *Patience in İslam: Sabr*, (İst used), (New York: Tahrike Tarsile Qur'an Inc, Elmhurst, 1996), 30 .

⁷⁷ Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat fi Garibü'l-Kur'an*, (Kahraman Yayınları, 1986), 281; İbn Manzur, *Lisanül-Arab*, (Daru Sadır Yayınları, 1990), 468.

eder. Sebat eden bir birey verdiği sözü tutmak ve belirlediği hedefe ulaşmak için her türlü engelle mücadele etmekten kaçınmaz.⁷⁸

Sebat ile zorluklarla karşılaşıldığında dayanma gücü göstermek, pes etmeden mücadele etmek ve hedefe ulaşmak için kararlılık göstermek kişinin duygusal özelliklerini de kullanarak başarısını büyük ölçüde artırır. Bir anlamda başarı için birçok faktör olsa da sebat, duygusal özelliklere bağlı olmakla birlikte başarının en büyük anahtarıdır, diyebiliriz.⁷⁹

Sebat insanın kendisini kemale götüren bilgi ve davranışlara sahip olabilmesi için gereklidir. Kişi, doğru bir hedef belirlendikten sonra, bu hedefe ulaşmak için kararlı bir şekilde çalışmalı ve her türlü zorluğa karşı dayanıklı olabilmelidir. Sebat etmek, kişinin hedefine ulaşmak için verilen karardan dönmeme amaçsız heyecanlara ve geçici menfaatlara kapılmama, gerekli azim ve kararlılığı göstererek istikrarlı bir şekilde yoluna devam etmek demektir.⁸⁰ Sebat, geri dönüşümsüz olarak belirli bir düşünceye, amaç ya da hedefe bağlılık anlamına gelir. Bu bağlılık, kişinin kendi kendine belirlediği motivasyon halidir. Sonuç olarak kişinin belirlediği hedefe ulaşmak için hedefine odaklanması ve motivasyonunu sürdürmesi kararlılıkla her aşamayı başarıyla tamamlama gücüne sahip olduğunu gösterir.⁸¹

1.2.5. Sorumluluk

Sorumluluk kavramı oldukça bilinen bir kavram olarak bir kişinin kendi davranışlarından ve yetki alanına giren sonuçlarından kendisini sorumlu tutması anlamına gelir. Kişi kendi eylemlerinin sonuçlarından dolayı sorumlu olduğunu kabul eder ve bu sonuçlarla yüzleşir. Sorumluluk, bir kişinin davranışlarının sonuçlarından kendisini sorumlu tutmasına ek olarak toplumda belirlenmiş olan normlara, değerlere ve beklentilere uyma konusunda bir yükümlülüktür. Ayrıca kaynaklarda sorumluluk kişinin karakter ve kişilik özellikleriyle de bağlantılı olduğu ifade edilmektedir.⁸²

Dodurgalı, sorumluluk kavramının bireysel bir boyutu üzerinde durmaktadır. Bireyin kişilik kazanması ve bu kişiliği doğru şekilde kullanarak topluma karşı sorumlu davranması önemli bir faktördür. Buna göre kişinin kendine ve topluma sorumlu tutulabilmesinin ilk şartı kişilik kazanmasıdır.⁸³

⁷⁸ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük,(Ankara: TDK Yayınları, 2015,) C: II, 3091.

⁷⁹ Berna Bridge, *Duyguların Eğitimi –Siz Olsanız Ne Yapardınız?* (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2004), 27.

⁸⁰ Kınalı Ali Efendi, *Ahlak-ı Alai*, çev. Hüseyin Algül, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974), 99.

⁸¹ İsmail Tunçdoğan vd., *%100 Başarı- Başarı Stratejileri* (İstanbul: Prestij Yayınları, 2008). 15.

⁸² Tarık Sezer, “İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri” (Yüksek Lisans Tezi: Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, 2008), 44.

⁸³ Abdurrahman Dodurgalı, “Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları”, *Çocukta Sorumluluk Bilincinin Önemi ve Ailede Kazandırılması* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 191 .

Cüceloğlu sorumluluğu kişinin kendi bilincinin, gücünün, eyleminin sınırları içerisinde gördüğü olayları sahiplenmesi ve bu olayların hesabını vermeye hazır olmasıdır. Aynı zamanda şikâyet etmeden karar vermesi ve verdiği kararı uygulaması şeklinde tanımlamıştır.⁸⁴

Cevizci de sorumluluğu; “Bir kimsenin kendi eylemlerinin ve davranışlarının hesabını verebilmesi hali, eylemlerin doğurabileceği sonuçları kabul etmesi zorunluluğu, yaptığı gerçekleştirdiği şeyi tam bir bilinçle ve özgürlükle yapabilecek ehliyetle olan kişinin durumunu ifade eden ahlaki sorumluluk”⁸⁵ olarak tanımlamıştır. Elibol ise kendi seçimlerinin ve kararlarının sorumluluğunu alan kişinin seçenekler arasından birini seçen ve bu seçimin getirdiklerini yapan, özgür bir iradeye sahip insan olduğundan bahseder.⁸⁶ Dolayısıyla kişinin seçimlerinin sorumluluğunu alabilecek özgürlüğe sahip olduğunu ve özgür olmadıkça da sorumluluk kavramının bir anlamının olmadığını ifade edebiliriz.

Görüldüğü üzere, bu tanımlamalarda sorumluluk, kişinin özgür iradesiyle yaptığı davranışlarının sorumluluğunu üstlenerek hesap vermeyi göze alması ve çevresindeki diğer insanların da özgürlüklerini sınırlandırmadan sorumluluklarını yerine getirme bilincine sahip olma durumu olarak ifade edilmektedir.

Bu başlık altında sorumluluk kavramının neliği ve mahiyetini ele alırken çalışmamızla oldukça ilgili olan sorumluluk gelişimine de kısaca değinmek faydalı olacaktır. Sorumluluk duygusu, Erken çocukluk yıllarında başlayan sorumluluk duygusu, çocuğun gelişim düzeyine uygun olarak cinsiyetine ve yaşına, uygun görevlendirmeler verilmesiyle gelişmeye başlayan bir duygu olduğu görülmektedir.⁸⁷ Sorumluluk duygusunun gelişimiyle birlikte çocuklarda kendi kararlarını verebilme, kararlarını alırken imkânlarını nasıl kullanacağını değerlendirebilme, kendine güven ve gerektiğinde bağımsız hareket etme gibi davranışlar ortaya çıkar.⁸⁸ Sorumluluk duygusu gelişen çocuklar hedeflediği bir işi sonuna kadar götürür ve yaptığı bir eylemin de muhtemel sonuçlarına katlanmayı göze alır.⁸⁹ Aynı zamanda sergiledikleri sorumlu davranışlarda içsel denetim odağını kullanır, davranışlarından doğan sonuçları kabul etmekten çekinmezler ve daha özverilidirler.⁹⁰

⁸⁴ Doğan Cüceloğlu, *Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları* (Ankara: Remzi Kitabevi, 2002), 198 .

⁸⁵ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 786.

⁸⁶ Saddettin Elibol, *İnanç ve Kültür* (Ankara: Birlik Yayınları, 1983), 65.

⁸⁷ Rukiye Karaköse, *Ailede Sorumluluk Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 18.

⁸⁸ Ayten Durmuş, *Ergenlik Dönemi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2006), 146.

⁸⁹ B. Civelek, Çocuklara Sorumluluk Bilinci Kazandırmak, *Çocuk Çocuk Aylık Anne Baba Eğitimci Dergisi*, 58, (2006), 20.

⁹⁰ Cem Babadoğan, “Sorumlu Davranış Geliştirme Stratejileri Bağlamında Öğrenen Sını”, *Milli Eğitim Dergisi*, 157 (2003), 5.

1.2.6. Tutarlılık

Tutarlılık irade ile ilişkili bir diğer önemli kavramlardan birisidir. TDK sözlüğünde tutarlılık, uygunluk, insicam ve ahenk kelimeleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁹¹ Başka bir ifadeyle de tutarlılık, kişinin davranışlarının, sözlerinin ve amellerinin zamana göre değişiklik göstermeden bir ahenk içinde olabilmesi durumudur. Bu anlamda tutarlılık, kişinin düşünce yapısının ortak ilkeler bağlamında çalışması ve uyum içerisinde olması demektir. Bir davranışın veya durumun tutarlı olarak değerlendirilebilmesi için benzer diğer durumlarla çelişki taşımaması gerekir.⁹²

Tutarlılık bireylerin benzersiz kişilik özellikleri ve davranış kalıplarından kaynaklanmaktadır. Bireylerin deneyimleri, değerleri, inançları ve çevresel faktörler de bu özelliklerin oluşmasında etkilidir. Ancak bireylerin davranışları her zaman tutarlı değildir ve farklı durumlara ve koşullara göre değişebilmektedir. Bu anlamda tutarlılık bu değişimin kısa sürede ve sıkça değişmemesi olarak ifade edilebilir.⁹³ Wicklund, kuramına göre kişinin kendine odaklanması yani “ben bilinçliliği”, kişinin kendinin farkında olması ve dikkatini iç dünyasına yönlendirmesi anlamına gelir. Kişi içsel dünyasındaki düşünceler, hisler ve inançlar gibi faktörlere odaklanarak kendi kişiliğini ve davranışlarını anlamaya çalışır. Bu konu üzerinde duran Fenigstein, Scheier, Buss, tarafından ortaya konulan “özel ben bilinçliliği” ve “genel ben bilinçliliği” kavramlarına göre özel ben bilinçliliği bireylerin içsel kurallarına, duygu, düşünce ve inançlarına göre yönlendirmesiyle tutumlarla davranışların tutarlı bir şekilde sergilenmesini ifade eder. Genel ben bilinçliliği ise, kişinin davranışlarını duruma göre şekillendirmesi sonucu davranış tutarlılığının düşük olması anlamına gelir.⁹⁴

Tutarlılık, bir anlamda kişiliği koruyabilme becerisi ile ilişkilidir. İnsan her türlü şekilde düşünebilir. Fakat her türlü elbiseyi denemek gibi, her durum için değiştirilebilir elbise değil, giyinecek elbise sahibi olmak önemlidir. Çünkü kişinin her türlü durum için giyecek bir elbisesi olursa kişiliği hakkında bilgi sahibi olma ihtimali olmaz. Dolayısıyla tutarlılık, her günde dört mevsim olmak değil, dört mevsimi zamanında yaşayabilmek demektir. Bu durum tutarlı bir kişinin farklı ortamlara göre kişilik farklılıkları göstermeme iradesi ile ilişkilidir. Bu sebeple iradesini etkili kullanabilen bireylerin daha tutarlı olması beklenirken, kullanmayan bireylerin ise daha tutarsız olması beklenmektedir.⁹⁵

⁹¹ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 3627.

⁹² Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*, 25.

⁹³ Jerald Greenberg, *Managing Behavior in Organizations* (ABD: Prentice Hall New Jersey, 2012), 40.

⁹⁴ İsmail Göktürk - Mustafa Günelan, “Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi* 11 (2006), 134.

⁹⁵ Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*. 47.

1.3. İradenin Bilişsel/Zihinsel Boyutu

İnsan olma ayrıcalığının en önemli nitelikleri; bireyin algı, düşünme, yorumlama, tasarlama ve karar verme gibi diğer hiçbir canlıda olmayan özel bilişsel/zihinsel donanıma sahip olmasıdır. Bu yönüyle insan durumlar ve olaylar karşısında mantıksal çıkarımlarda bulunur ve kendi konumunu belirler; kendisiyle ve çevresiyle olan ilişkilerini düzenler.⁹⁶ Dolayısıyla irade ile zihinsel boyut birbirini tamamlayan faktörlerdir. İnsanın zekâsı olmadan iradesini kullanabilmesi mümkün değildir.⁹⁷

İrade yetisinin de doğru ve tutarlı çalışabilmesi için aklın sağlıklı bir yapıda olması ve çelişkili durumları kolayca fark edebilme özelliğine sahip olması ve bu özelliğin de körelmemiş olması gerekmektedir.⁹⁸ Çünkü aklın sağlıklı bir şekilde işleyişi ve iradenin güçlü olması ile bazı eğilimler canlandırılıp güçlendirilirken bazıları da söndürülüp zayıflatılır. Bu anlamda irade gelişimi için daha küçük yaşlardan itibaren düşünce ve duygular doğru bilgilerle beslenerek güçlendirilmeli ve bu durum alışkanlık haline getirilmelidir. İradenin gücü ve verilen karardan dönmeme, ancak belirli uygulama ve alıştırmalar sonucunda gelişecektir.⁹⁹

İnsanlardaki bilişsel beceriler bebeklik döneminden başlayarak yetişkinlik dönemine kadar düzenli bir gelişim gösterir. Ancak kişiler yaşlandıkça, bilişsel becerilerinde azalma gözlenmeye başlar. Bilişsel özelliklerin gelişimsel açıdan incelendiği ve gelişen beyin ve bu gelişimle birlikte görülen bilişsel değişiklikler üzerinde duran Piaget'in "Bilişsel Gelişim Teorisi" ne göre çocuk ilk merhalede, tek bir zihinsel stratejiyi kullanan, deneyim ve tekrarlama yoluyla yeni stratejiler geliştiren bir varlık olarak görülmektedir. Ancak yaşın ilerlemesiyle birlikte, çocuğun aktif ve etkili bir şekilde kendilik duygusunu ve idealizm gerçekleştireceğini ve bu sayede kavramsallaştırma, akıl yürütme, problem çözme, zihinsel esneklik, yaratıcılık, karar verme, planlama, bozucu etkiye karşı koyma ve bastırma gibi yönetici işlev becerilerini sağlıklı ve etkin bir şekilde kullanmaya başlayacağını ileri sürmektedir. Yine Piaget insan zihninin doğumdan ölüme kadar sürekli değişen bir sürece sahip olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁰ Ona göre psikolojik süreçlerin en temel bileşeni beynimizdeki şemalardır. Bu şemalar, çocukların davranışlarını karşılaştıkları benzer durumlarda düzenleyebilecekleri zihinsel yapılar olarak işlev görürler.¹⁰¹ Bununla birlikte Piaget, insan zihnin sürekli bir denge halinde olmadığını aksine çoğu zaman daha iyi bir denge sağlamak için dengesizlik durumlarını da

⁹⁶ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din, İnsan Yayınları* (İstanbul, 2002).162-163.

⁹⁷ Yener Özen, "Değerler Felsefesi Açısından İrade ve Bileşenleri", *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2013), 5.

⁹⁸ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*, 39.

⁹⁹ Mehmet Zeki Aydın - Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar* (Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 38.

¹⁰⁰ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, çev. Hüseyin Portakal, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2004), 96.

¹⁰¹ Ayşe Sena Sezgin, "6-8 Yaş Arası Üstün ve Normal Çocukların Yaş, Zeka ve Duygu Kontrolü-İrade Eğitimi Almış Olma Bağlamında Karşılaştırılması", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilim Üniversitesi, 2013), 18.

yaşadığını iddia etmiştir.¹⁰² Piaget göre bu bilişsel/zihinsel sürecin gerekli fonksiyonu gösterebilmesi için bir ahenk içerisinde çalışması gerekmektedir. Çünkü bireylerin kişilik yapısını ve yaşamı anlamlandırma bilgi ve becerisini bu dört sürecin sağlıklı işleyişi belirlemektedir.

İnsanın kişilik yapısının ana yapısı bilişsel/zihinsel süreçtir. Kişinin hedeflerini, beklentilerini, inançlarını, mutluluklarını ve hüznlerini kodlama biçimleri iradesinin yönünü belirlemede etkili olmaktadır. Bununla birlikte iradenin bilişsel zihinsel sürecinde üç önemli kavram olan muhakeme, karar verme ve seçme süreçleri birbirleriyle sürekli ilişki halindedir. Muhakeme edilen bir durum için karar verilirken o durumun olumlu olumsuz yanları muhakeme ile yeniden değerlendirilir ve sonrasında karar verme süreci başlar. Karar verme süreci sonucunda bir karara varılır ve seçme sürecine geçilir. Seçme sürecinde seçilen durumun uygunluğu yeniden hesaplanır ve doğruya ulaşana kadar bu üç süreç sürekli bir alışveriş halinde çalışır. Uygulama aşaması olan seçme davranışı gerçekleşince iradenin harekete geçme eylem boyutu süreci başlar.¹⁰³ Bilişsel zihinsel süreci sağlıklı işleyen kişilerde iradenin bu üç süreçle birlikte etkili kullanımı mümkün olabilmektedir.

1.4. İradenin Eylem/Harekete Geçme Boyutu

İrade sürecinin ikinci aşaması harekete geçme eylem boyutudur. İrادی kararlar ve seçimler neticesinde harekete geçme ister. İnsanlar çoğu zaman bir işi yapmaya karar verirler ve bu konuda üzerine düşeni yapmakta kendilerini motive ederler ancak çoğu zaman o motivasyona rağmen harekete geçmekte zorlanırlar ve işten vazgeçerler. Mesela sınavlara hazırlanan bir öğrencinin planlama ve düzenleme yapması önemli bir adımdır ancak gerçekten ders çalışmaya başlaması iradesine bağlıdır. Fakat ders çalışma durumu gerçekleşmezse bu durumda iradenin varlığından söz etmek mümkün olmamaktadır. O halde irade sürecinin ilk aşaması olan bilişsel/zihinsel süreç yapılmak isteneni bitirmek için, yeterli olmamaktadır. Kişinin hedefine ulaşması için bilişsel süreçteki muhakeme, karar ve seçme davranışından sonra harekete geçmesi gerekmektedir.¹⁰⁴

Kişinin istediği şeyi yapma veya istemediği durumu reddedebilmesi için iradenin hareket/eylem sürecinde birbiriyle ilişkili dört önemli faktör ön plana çıkmaktadır. Bu faktörlerden ilki kararlılıktır. Kişinin kararlılık göstermesi o durumu devam ettirmesi ya da ettirmemesinde etkilidir. Burada kararlılık sürecini devam ettirme noktasında sebat, sabır, azim ve dayanıklılık kavramlarını özellikle unutmamak gerekir. İkincisi kişi kendisi için önemli olan bir durumu devam ettirmek istiyorsa bu noktada ise tutarlı davranması gerekir aksi durumda tutarsızlık sonucu kararlılığında zedelenme meydana gelecektir. Üçüncü önemli

¹⁰² Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, 96.

¹⁰³ Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*, 30-31.

¹⁰⁴ Mahir Kılıçoğlu, "İrade: Din Psikolojisi Perspektifinde Bir İnceleme", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (2021), 136; Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*, 32.

faktör ise sorumluluktur. Kişi istediği durum veya hedef için gerekli olan sorumlulukları almalı, eyleminin sonucunu hesaba katmalı ve hesabını verebilme cesaretini gösterebilmelidir. İradenin hareket sürecinde dördüncü faktör ise öz kontroldür. Eğer birey hedefine ulaşırken kendini kontrol etmede ve süreci yönetmede yetersiz kalırsa diğer üç özelliğin etkinliği olmayacaktır.¹⁰⁵

Bu bağlamda irade sadece isteme ve karar verme aşamasında değil, davranışı gerçekleştirirken de devreye girer. Dolayısıyla irade sadece davranışı gerçekleştirmeden önce varolan bilişsel/zihinsel süreçler değil, davranışı gerçekleştirirken de bulunan bir özelliktir. Bu sebeple irade bilişsel fonksiyonlarla birlikte davranışla da bütünleşen bir özelliğe sahiptir.¹⁰⁶

1.5. İradenin Kullanım Kategorileri

1.5.1. Duyguları kontrol becerisi/ duygusal denge

Duygular, insanın iç dünyasıyla ilgili kompleks olaylar ve faaliyetlerdir. Bu nedenle duyguları tam olarak ifade etmek ve anlamlandırmak zordur. TDK sözlüğünde duygu kavramı “belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasını etkileyerek uyandırdığı izlenim; önsezi, ahlaki, estetik vb. şeyleri değerlendirme, onlara bağlanma yeteneği ve kendine özgü ruhi bir hareket ve hareketlilik anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁷

F, Krueger, duyguyu, ruhta tecrübe edilen şeylerin ve onların en verimli beslenme yerlerini ana kaynağı olarak görmektedir. H. Rahrochor ise, duyguları şuurun dışında iç ve dış olaylara bir tepki olarak beliren ve çoğunlukla dil ile ifadesi güç olan, hoş ya da hoş olmayan ruhsal duygular şeklinde tanımlamaktadır. B. Ewert de duygu kavramını, ruhta meydana gelen, belli bir süre içerisinde karakteristik bir gelişme gösteren ve yaşamakta olan çevreye ya da çevrede yaşanan çeşitli durumlara karşı yönelmeyi ya da sakınmayı gerektiren olumlu ya da olumsuz içsel yaşayışlar olarak ifade etmektedir.¹⁰⁸ Dolayısıyla duygular insanın irade, tavır, tutum ve davranışlarını yöneten ikinci merkezi olarak değerlendirilebilir. Ancak insanın kişilik, irade ve davranışlarında tek belirleyicinin duygular olması onun sürekli hata yapmaya sürüklenmesi için yeterli olabilmektedir. Çünkü davranışların yüzde seksen beşini duygular oluşturmaktadır. Bu anlamda aklın, söz ve davranışlar üzerinde ve hisleri kontrol etmede önemli bir işlevi vardır.¹⁰⁹

Daniel Goleman bu konuda aklın duygulardan bağımsız olduğunu savunmaktadır. Duygu kavramını sadece bir his olarak algılanması yetersiz kaldığını ve duyguların, hislerin yanı sıra

¹⁰⁵ Okan, *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*, 33-34.

¹⁰⁶ Çağrı - Hökelekli, “TDV İslam Ansiklopedisi”. “İrade”, DİA, İstanbul, 2000, c.22. 380-381.

¹⁰⁷ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 1051.

¹⁰⁸ Kerim Yavuz, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*, 29.

¹⁰⁹ Fatih Karaman, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler* (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, 2021), 359-360.

belirgin düşünceler, psikolojik ve biyolojik haller ve bir dizi davranış eğilimi ile birlikte ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Goleman insan kişiliği üzerindeki duyguların etkisini duygusal zekâ kavramı ile açıklamaktadır. Duygusal zekâ olarak tanımladığı bu yetenek, kişinin başkalarının duygularını anlama (empati), kendi duygularını izleme/tanıma (iç gözlem yapabilme), duygusal özdenetim sahibi olabilme (kendi duygularını yönetme) ve duygusal iletişim kurabilme (başkalarının duygularına hitap edebilme) becerilerinin bileşimini ifade etmektedir.¹¹⁰ Bu açıklamada belirtilen duygusal zekâ becerileri, bireyin çatışma içermeyen bir iletişim dili geliştirmesine, duyguların sağlıklı düşünceleri bozmamasını ve iyi kararlar almak için motivasyon oluşturabilmektir.¹¹¹

Blasi, duyguların düzenlenmesine odaklanan bir ahlaki gelişim modeli geliştirirken, duyguların tanımlanabileceğini belirtmektedir. İlk genellemede, duyguların insan vücudu ile genetik ve psikolojik süreçlerle bütünleştiği bedensel olgular olduğunu ve bu bedensel süreçlerin refleks benzeri spontane olma ve istemsiz gerçekleşme gibi özellikler eklediğini belirtir. İkinci genellemede ise duyguların motivasyonel özellikleri vurgulanır. Bu anlamda, duygular davranış eğilimleri oluşturabilir veya davranış eğilimlerine katkıda bulunabilirler. Üçüncü genellemede, duyguların istemli ve planlı olmayan otomatik düzenleyici ve dengeleyici süreçler olarak işlev gördüğüne dikkat çekmektedir.¹¹² Blasi'nin duyguların düzenlenmesi üzerine yapmış olduğu bu değerlendirme onu duyguların istemsiz ve spontane olduğu sonucuna götürse de bu durumu bireyin duygularının kontrolünü sağlamasında ve düzenlemesinde bir engel oluşturmadığı kanaatindedir. Ona göre birey duygularını, bilinçli değerlendirme süreçleri vasıtasıyla düzenleyebilir ve yönetebilir.¹¹³

Hayatımızda önemli bir yeri olan duygular eğitilebilir. Eğitilmeyen duygular, her zaman olumlu ya da olumsuz yönde etkiye ve aşırı uçlara kaymaya hazırdır. Duyguların kendileri kadar kullanımı da önemlidir. İyi duyguları beslemek, kötü duygulara ket vurmamak, onların yönünü kaybetmesine izin vermemek ve duygularla ilgili herhangi bir aşırılığa düşmemek için duyguların eğitime ihtiyaç vardır. Eğitimciler düşen, iyiliğe hizmet eden duygu ve eğilimleri kuvvetlendirmek, kötülüğe sebep olanları zayıflatıp etkisini azaltmaktır. Bununla birlikte iyiye ve kötüye hizmet edebilecek çift yönlü duygu ve eğilimleri de olumlu ve arzu edilen istikamete kanalize etmeleri gerekmektedir.¹¹⁴ Aynı zamanda insanın mutlu ve başarılı olmasında, sosyal becerilerini geliştirmesinde ve iyi ilişkiler kurabilmesinde duygularını yönetmesi çok önemlidir.¹¹⁵ Duygu eğitimi ile bireylerin çevre ile ilişkiler kurma, hayata ve üsteleneceği role

¹¹⁰ Daniel Goleman, *Duygusal Zeka Neden IQ'dan Önemlidir*, (İstanbul: Varlık Yayınları, 2019), 30-75.

¹¹¹ Hasan Meydan, "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme", 461.

¹¹² Augusto Blasi, "Emotions and Moral Motivation", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20, 1, (1999), 4.

¹¹³ Blasi, "Emotions and Moral Motivations", 10-11.

¹¹⁴ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretiminde Özel Öğretim Yöntemleri* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1995). 105.

¹¹⁵ Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zeka* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022). 55.

uyum sağlama, ilgi ve algılarını zenginleştirip tepkilerini güzelleştirme gibi sosyal ve duygusal becerileri desteklenmektedir.¹¹⁶

Duyguların ve iradenin eğitiminde öncelikle çocukların fizyolojik ve psikososyal ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Çünkü insanın iradesi ve duygu dünyası ile onun ihtiyaçları arasında yakın bir ilişki vardır.¹¹⁷ İnsanın temel ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda hem duygu dünyasında hem de iradesinde çeşitli eksikliklere neden olmaktadır. Çocuk ve gençlerin duygu ve irade eğitimlerinde amaç onların duygu ve heyecanlarını baskı altında tutmak değil, onların heyecanlarını olumlu bir biçimde kullanmalarına ve kendilerine ait problemlerini çözümlenmeyi öğrenmelerin sağlamak için yardım etmektir.¹¹⁸ Dolayısıyla duyguların eğitimiyle çocuk ve gençlerin potansiyel duygularının işlenmesi, geliştirilmesi, dengelenmesi, yönlendirilmesi onların düşünce ve davranışlarında kontrol mekanizmalarını harekete geçirmelerini sağlayarak irade eğitiminin de işlevselliğinin artırılmasını sağlayacaktır.¹¹⁹

Görülüyor ki duygu ve heyecanın eğitiminde iradenin önemli bir yeri vardır. Çünkü zaman zaman mücadele durumundayken, zaman zaman da duygu ve heyecanı dizginlemek durumunda kalılabilmektedir. Bilinmektedir ki tutumların oluşmasında alışkanlıkların da yeri vardır. Genellikle her alışkanlık kazanma süreci ilk etapta bir engelle karşılaşır. Eğer azmedilip, o engel aşılırsa alışkanlık kazanmak mümkün olabilir; böylece yeni tutumlara sahip olunabilir. Dolayısıyla karşılaşılan engelleri aşmak için de bir irade gücüne sahip olmak gerekmektedir. O halde sağlıklı bir duygu eğitimi için sağlıklı bir irade eğitiminin gerekli olduğunu söyleyebiliriz.¹²⁰

1.5.2. Dürtü kontrolü

Yaşamın sürdürebilmesi için insanın yiyecek, içecek, uyku gibi bazı temel gereksinimleri vardır. Bu gereksinme hali yeterince doyuma ulaştırılmazsa kişi kendini mutsuz ve gergin hissetmeye başlar ve harekete geçmeye hazırdır. İnsanı, gereksinimlerini doyumak için harekete geçiren ise dürtülerdir.¹²¹ Dürtüler de temel gereksinimler olarak doyurulmayı talep eder. Dürtüleri erteleyebilmek, yönetebilmek veya uygun şekilde doyuma ulaştırmak mümkündür.¹²²

Dürtü kontrolü, temel gereksinimlerin ya da yüksek derecede arzulanan diğer kazançlar için içsel ve dışsal olarak harekete geçirilen güçlü bir isteği aktif bir baskılama mekanizması

¹¹⁶ Yaşar Fersahoğlu, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998), 23.

¹¹⁷ Fersahoğlu, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. 27.

¹¹⁸ Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. 546.

¹¹⁹ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 195.

¹²⁰ Fersahoğlu, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. 136-137.

¹²¹ Zeynep Güçlücan, "Dürtü Kontrolü", erişim: 04 Temmuz 2022, <https://www.e-psikiyatri.com/durtu-kontrolu>.

¹²² Mahir Kılıçoğlu, "Din Psikolojisi Perspektifinde İrade". 140.

şeklinde tarif edilebilir. İnsanın kendini kontrol etme becerisi sayesinde gönlünü, bedenini ve zihnini hemen haz verecek baştan çıkartıcı konu ve imkânlardan uzak tutar. Kendini kontrol etmenin günlük dildeki karşılığı olan irade ise kişinin düşüncesini, duygusunu ve davranışını yönlendirmesi konusunda zihinsel bir kapasitedir. İnsan bu yeteneği ile en temel ve en eski kökeninden kaynaklanan dürtü ve eğilimlerini kontrol edebilir. Böylece kişi, uzun dönemli ve daha değerli amaçlarına yönelmek için gücünü ve dikkatini odaklayabilir.¹²³

Günümüzde insanların arzu ve heveslerinin peşinde koşmaları ve dürtüsel davranışlarını kontrol altına almakta zorlanmaları irade eğitime yönelik çalışmaların, hayatın her alanında her geçen gün daha önem kazandığını göstermektedir. Her türlü aşırılığın, yasa dışı ve gayr-i ahlaki davranışların sergilenmesi ve içsel dürtülerin kontrol altına alınamaması özellikle çocuk ve gençleri tehlikeye sokan bir durumdur. Bu konuda yapılan bazı çalışmalar da göstermektedir ki, büyük oranda zayıf iradeli birey ve düşük dürtü kontrolü ile suç, saldırganlık, stresli bir durum ile karşı karşıya kalındığında intihar, uyuşturucu ve beraberindeki sorunları ile yakından ilişkilidir. Ancak güçlü iradeye sahip insanlarda ise, yüksek dürtü kontrolü, psikolojik uyum ve kişilerarası iyi ilişkiler geliştirme becerileri daha yüksek oranlarda görülmektedir. Öyleyse irade gücü, bireyin içsel dürtülerini kontrol etmede, eylemlerine ilke ve dayanıklılık kazandırmada ve insani ilişkilerinde (samimiyet, doğruluk, ilke sahibi olmak gibi) çeşitli hedefler tayin ederek onun hayatına yön vermesine katkı sağlamaktadır.¹²⁴ O halde irade gücü; suç işlemeye karşı daha dirençli olmayı, öfke, hırs gibi duygulara hâkim olabilmeyi ve her türlü sorunlu davranıştan uzak durmayı sağlamaktadır.

Dürtülerin insanların doğal bir özelliği olarak varlığı inkâr edilemez ve insanın tabiatından çıkarılmaları söz konusu olamazlar. Ancak bireyin içsel kaynakları doğru bilgilerle beslenerek iyi işler için itici güçler olarak kullanılabilmesi mümkündür. Bu nedenle bireyin eğitiminde iradesine yönelik yapılan olumlu katkılar, onun dürtülerinin farkında olmasını ve bu dürtülerini gerektiğinde durdurabilmesini sağlar.¹²⁵ İrade eğitiminde dürtü kontrolünü sağlayabilme dört temel özellik ekseninde ele alınabilir:¹²⁶

1. Kişide istek uyandıran her türlü duruma karşı direnmeyi ve kişisel ya da toplumsal olarak arzu edilmesi ahlak dışı ya da aşırılıklar içeren davranış eğilimlerinden sakınmayı içeren kontrol düzeni.
2. Kişinin kendi düşünce ve duyguları üzerindeki kontrolü. Bu husus özellikle kendini bilmek, kendi içsel süreçlerinin farkına varmak ve onları tanımakla ilgilidir.

¹²³ Acar Baltas, "Ego Boşalması", erişim tarihi: 21 Kasım 2022, <https://www.acarbaltas.com/ego-bosalmasi/>.

¹²⁴ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 50.

¹²⁵ Macid Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*, 51.

¹²⁶ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013). 40-41.

3. Hem içsel olarak yönlendirilen denetleme süreçleri, hem dışsal anlamda yönlendirilen davranışların seçimi, etkin girişim ve iradeyi içeren uygulamalar.
4. Benlik kontrolünün gelişimine katkı sağlayacak davranışların belirlenmesi ve kontrol altına alınması gereken her türlü durma yönelik bir eylem planı hazırlaması ve uygulanması.

Akademik alandaki yapılan bazı çalışmalarda iradenin çeşitli testlerle denendiği, önemli araştırmaların sonuçlarına kısaca yer vermek uygun olacaktır. Stanford Üniversitesinden psikolog Mischel ve arkadaşları bir çocuğun her türlü durma karşı anlık direnmeyi nasıl öğrendiğini incelemek için bir deney tasarlayarak çocuk psikiyatrisinde bir önemli bir gelişme sağladılar. Bu çalışmada deney kurgusu son derece basit olan dört yaşındaki çocuklara yumuşak şeker (marshmallow) testi uygulanmıştır. Bu testle çocuklarda dürtü kontrolü, doyumunu erteleme, hedefe motive olma, kendini tutma, id ve ego dengesi, arzu ve öz denetim becerisi kazandırma amaçlanmıştır. Testte çocuklar tek tek bir odaya getirilip önlerine yumuşak şeker (marshmallow) koydular ve çocuklar 15 dakika bekleyeceklerdi ve bu sürede isterlerse önlerindeki yumuşak şekeri (marshmallow) yiyebileceklerdi. Çocuklara eğer belirlenen süre sonuna kadar beklemeyi başarabilirlerse iki tane yumuşak şeker (marshmallow) alabilecekleri; ama hemen alırsalar da bir tane verileceği söylendi.¹²⁷

Bazı çocuklar deney sırasında yumuşak şekeri (marshmallow) hemen yediler; bazıları ise bir süre kendini tuttu ama dayanamayarak yumuşak şekeri yedi. Bazıları da 15 dakika boyunca beklemeyi başararak ikinci yumuşak şekeri kazandı. 1960'larda uygulanan Stanford marshmallow deneyine katılan çocuklar üniversiteye gidinceye kadar izlenip, başka araştırmalarla da desteklenmiştir. Yapılan bu öz denetim deneyinde çocuklar sabırlı olanlar ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayrılıp, değerlendirilmişlerdir. Ergenlik çağına geldiklerinde bu çocuklardan, ilk deneyde 15 dakika boyunca doyumunu başarılı bir şekilde erteleyebilen çocukların dikkat çeken bir biçimde duygusal ve sosyal farklılıklar gösterdikleri görüldü. Aynı zamanda bu çocuklar ileriki hayatlarında ilk dakikalarda pes eden çocuklara göre SAT sınavından daha yüksek puanlar alarak akademik anlamda oldukça başarılı olmuşlardır. İradeli olan çocukların büyürken akranları ve öğretmenlerinin gözünde diğerlerine göre daha popüler oldukları, ileri dönemlerde daha yüksek maaşlı işlerde çalıştıkları görüldü. Bununla birlikte iradeli çocukların diğer çocuklardan daha az kilo alma eğiliminde oldukları ve uyuşturucu bağımlısı olduklarına dair raporların oldukça az olduğu görüldü.¹²⁸ Ayrıca özgüvenleri yüksek, dikkatli, çevrelerine güven veren, stresle daha kolay baş edebilen, zorluklarla iyi mücadele edebilen ve inisiyatif kullanabilen gençler olmuşlardır.¹²⁹

Sonuç olarak bu araştırmadan elde edilen sonuçlar öz denetim ve iradenin insan hayatı boyunca göstereceği her başarıda çok büyük bir rolünün olduğunu ortaya koymaktadır. Öz

¹²⁷ Walter Mischel, *Marshmallow Testi* (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 13.

¹²⁸ Mischel, *Marshmallow Testi*, 13.

¹²⁹ Daniel Goleman, *Duygusal Zeka Neden IQ'dan Önemlidir*, (İstanbul: Varlık Yayınları, 2019), 107.

denetim yeterlilik seviyesi yüksek bireylerin hayat başarılarının daha yüksek, sosyal ilişkilerinin kuvvetli olduğu, aile ilişkilerinde sağlam, finansal durumları ve sağlık durumları özdenetim yeterlilik seviyesi düşük olan kişilere göre daha iyi olduğu görülmüştür. Bu gerçek güç her ne kadar küçük çocukken yapılan testle ölçülse de bu yeterlilik her zaman geliştirilebilir.¹³⁰

1.5.3. Benlik kontrolü

Benlik kavramı, insanı kusursuzluğa, mükemmelliğe ulaştırma yönünde güdüleyen evrensel potansiyel bir güçtür. Bireyin tüm özelliklerini, yeteneklerini, değer yargılarını, emel ve ideallerini barındıran dinamik bir örüntüdür. Benlik kavramı sosyal bir güç olarak bireyin kendisine oluşturduğu inançları ve düşünceleri şeklinde tanımlanabilir. Sistematik olarak; ahlaki değer, kendi kendini düzenleme, birlik ve yeterlilik anlamları vardır. Dolayısıyla benliğin bireyin düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını içeren işlevlerinde değişiklik ve yenilik yapmaya yönelik yeteneği vardır. Akıl ve irade gücüyle donatılmış olan insan, kendi tepkilerini değiştirebilme, bencil ve ahlak dışı dürtü ve isteklerine direnebilme, kendini onların zorlayıcı etkilerinden kurtarma ve onlara hâkim olma gücüne sahip bir varlık olarak dünyaya gelmiştir.¹³¹ Buna göre insan davranışlarında otomat bir varlık değil amaçlı ve planlı eylemleri olabilen bir varlıktır. İnsanın bu yönü benlik kontrolü kapasitesine hizmet etmektedir.¹³²

Benlik kontrolü ise, irade kavramına yakın bir kavram olarak bireylerin dürtülerini, arzularını ve alışkanlık haline gelmiş tepkilerini değiştirmek ya da bastırmak amacıyla kullandıkları kapasiteleri olarak, yani benliğin üzerinde kontrol sağlama becerisi olarak tanımlanmaktadır.¹³³ Baumesister ve Vohs'a göre burada söz konusu olan kontrol, davranışları idealler veya hedefler gibi standartların sınırları içine çeken bir değişim sürecini ifade etmektedir. Bunun temelinde ise insanların dünyaya uyum sağlamaları yatmaktadır.¹³⁴ Başka bir ifadeyle de benlik kontrolü, bireyin kendi durumunu standartlarla karşılaştığında yaşadığı benlik farkındalığı çerçevesinde izleme sürecini ifade etmektedir.¹³⁵

Benlik kontrolüyle ilgili daha önce yapılan çalışmalarda bu sürecin üç temel bileşeni olduğu üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, standartlardır. Başarılı bir benlik kontrolü için net ve iyi tanımlanmış standartların olması gereklidir. Benlik kontrolünün amacı davranışları bu standartların içine çekebilmektir. Çünkü çelişkili, tutarsız veya belirsiz standartlar benlik

¹³⁰ Kılıçoğlu, "Din Psikolojisi Perspektifinde İrade". 145.

¹³¹ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. 36.

¹³² Van Orden vd., "Intentional Contents and Self- Control", *Ecological Psychology* 14/1-2 (2002). 89.

¹³³ Roy F. Baumeister - Todd F. Heatherton, "Self-regulation Failure: An Overview", *Psychological Inquiry*, 7/1 (1996), 1-15.; Gonca Çifiliz Kınay, "Bilişsel, Duygusal, Dürtüsel ve Sosyal Alanlardaki Benlik Kontrolünün Benlik Kaynaklarının Tüketilmesi Üzerindeki Etkileri", (Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi, 2015). 5-8.

¹³⁴ Roy F. Baumesiter vd., "The Strenght Model of Self- Control", *Current Directions in Psychological Science* 16/6 (2007), 352 .

¹³⁵ Charles Carver - Michael F. Scheir, "Control Theory: Auseful Conceptual Framework For Personality-Social, Clinical, and Helth Psychology", *Psychological Bulletin* 92/1 (1982) 121-122.

kontrolü sürecini zorlaştırmaktadır. Diğer bir bileşen ise izleme olarak adlandırılmaktadır. İzleme, bireylerin standartlara uygun hale getirmeye çalıştıkları davranışlarının sonuçlarını tekrar değerlendirdikleri benlik kontrolü sürecinin izlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bir davranışın süreci, izlemeden var olan standartlara göre düzenlenmesi mümkün olamamaktadır. Üçüncü bileşen ise, genellikle irade gücü olarak da bilinen benlik kontrolü gücü olarak tanımlanmaktadır. Bireyin, benliğini var olan standartlara göre düzenlerken gösterdiği eylem, belirli bir enerji ya da güç harcanmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte son dönemlerde dördüncü bileşen olarak standartları karşılamaya ve hedefe ulaşmaya yönelik güdülenme durumu da benlik kontrolü sürecinde yer almaktadır.¹³⁶ Araştırmacılara göre standartlar ne kadar net olsa, benlik kontrolü eylemine yönelik etkin bir izleme gerçekleştirilse de kaynakları da bu süreç için yeterli olsa bile eğer birey, hedefe ulaşmayı yeterince önemsemiyorsa, bu durumda benlik kontrolü süreci başarısız olmaya mahkumdur. Bu anlamda benlik kontrolü iradeyle bağlantılı yeteneklerle birlikte aktif bir şekilde kullanıldığında insan yaşamında başarının altın anahtarıdır. Çünkü ancak benlik kontrolü başarılı olduğu sürece insanın kurallara, planlara, verilen sözlere, ideallere ve diğer standartlara uygun biçimde davranışlarını şekillendirmesi mümkündür. Aynı zamanda başarılı bir benlik kontrolü insanlara bireysel, kişilerarası ve toplumsal düzeyde yarar sağlayabilir. Benliğin kontrol edilmesi bireysel düzeyde kişiye eğitimde ve iş yaşamında başarı, kendine zarar verecek davranışlardan kaçınma, engellere karşı direnme, esnek davranma, dürtüleri baskılama, zihinsel dikkati yöneltme, seçim yapma ve duygularını kontrol etme gibi benlik kontrolü davranışları kazandırır. Kişilerarası düzeyde de benlik kontrolü, ilişkilerin başarılı bir şekilde sürdürülmesinde önemli bir faktör olarak görülür. Toplumsal düzeyde ise, aldatma davranışının, suç eğilimlerinin, cinsel sapkınlıkların ve günlük yaşamda sıklıkla karşılaşılabilecek problemlerin önüne geçmek için işlevseldir.¹³⁷ Dolayısıyla ancak benlik kontrolü sayesinde iyiyi ve doğruyu bularak karar altına aldığımız inanç ve düşüncelerle, yanlış ve ahlak dışı olaylara gösterdiğimiz tepkilerle karakterimizi inşa edebiliriz.¹³⁸

Güçlü bir benlik kontrolüne sahip olmak mümkündür. Fiziksel olarak kaslarımızın güçlenmesi gibi karakter de insanın kendisini bireysel benliğine hapseden, kötü yollara sevk eden hususlarla mücadelesinde güçlenebilir. Benlik kontrolünün güçlü bir yapıda gelişmesi için kişi öncelikle kendi benliği hakkında iyi bir sezgiye sahip olmalı ve yaşam alanlarında hangisinde daha çok kontrole ihtiyacı olduğunu belirlemelidir. Bu içe bakış metodu sayesinde kendini daha iyi bilmesi ve tanıması mümkün olacaktır.¹³⁹

¹³⁶ Roy F. Baumesiter, vd., "The Strength Model of Self- Control", *Current Directions in Psychological Science*, 16/6 (2007), 352.

¹³⁷ Gonca Çifiliz Kınay, *Bilişsel, Duygusal, Dürtüsel ve Sosyal Alanlardaki Benlik Kontrolünün Benlik Kaynaklarının Tüketilmesi Üzerindeki Etkileri*. 5-8.

¹³⁸ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. 36.

¹³⁹ Hayati Hökelekli, *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. 40.

1.6. İrade İle Yakın İlişkili Kavramlar

1.6.1. Öz denetim

Öz denetim kavramı, bazı kaynaklarda iradeyle ilişkilendirilir ve genellikle de irade yerine kullanılır. Esasında özdenetim iradenin alt boyutlarından birisidir. TDK öz denetimi, “daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip kısıtlaması, otokontrol” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴⁰ Öz denetim kişinin içsel tepkilerini değiştirebilmesi, bastırabilmesi, aynı zamanda istenmeyen davranış eğilimlerinden kendini koruyabilme becerisi olarak tanımlamıştır.¹⁴¹ Dolayısıyla kişinin içsel ve dışsal uyaranlara karşı kendini kontrol etme becerisi göstermesi, o kişinin öz denetim sahibi olduğunu göstermektedir.¹⁴²Bu tanımlamalara göre öz denetim kavramında otokontrolü yüksek olma, temkinli davranma ve harekete geçmeden önce iyice düşünme gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Bazı kaynaklarda ise öz kontrol, öz düzenleme ve öz denetim benzer anlamlarda kullanılmıştır. Ancak bir ayırım yapanlar tipik olarak öz denetimi, öz düzenlemenin kasıtlı, bilinçli ve çaba gerektiren bir alt kümesi olarak görürler. Onlara göre öz düzenleme bilinçsiz ve otomatik gerçekleşen bedensel süreçleri yöneten davranışlara denebilir, ancak öz denetim gibi zihni süreçlerle dürtüleri kontrol altında tutan bilinçli ve amaçlı davranışlar olarak adlandırılmaz.¹⁴³Kuhl da bilince vurgu yaparak aynı ayırımı yapmıştır. Öz düzenleme belirli bir aktivedeki bilinçsiz destekleme süreciyken, öz denetim ise daha bilinçli bir süreç olarak belli bir amaca yönelik engelleme yapabilme veya bastırabilme becerisidir.¹⁴⁴

Kimi araştırmacılar da öz kontrolü, kişinin olaylar ve devam eden durumlar üzerinde kontrol sahibi olması ve bu durumları ve olayları yönetebileceğine dair algısı olarak tanımlamışlardır.¹⁴⁵ Rosenbaum ve Rolnick'e göre özdenetim kavramı aslında olayların kontrolünden ziyade olaylar karşısında bireyin içsel tepkilerinin yönetilmesidir.¹⁴⁶ Rosenbaum bir tepkinin öz denetime dahil edilebilmesi için iki şarta ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bunlardan ilki tepki verilen durumun acı, stres, kaygı, ağrı gibi içsel

¹⁴⁰ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, Ankara: TDK Yayınları, 2015, s. 2805.

¹⁴¹ June P. Tangney vd., “High Selfcontrol Predicts Goog Adjustment, Less Pathology, Better Grades And Interpersonal Success”, *Journal of Personality* 2/72 (ts.). akt. Ergül Kara, *Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bağlanma Stilleri ve Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi: Öz Kontrolün Aracılık Rolü*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016). 4.

¹⁴² Kara, *Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bağlanma Stilleri ve Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi: Öz Kontrolün Aracılık Rolü*,s. 4-5;Baumesiter vd., “The Strenght Model of Self- Control”. 351.

¹⁴³ Baumesiter vd., “The Strenght Model of Self- Control”. 351.

¹⁴⁴ Julius Kuhl, “A Functional- Design Approach to Motivation and Self- Regulation: The Dynamics of Personality Systems Interactions”, (2000). 115.

¹⁴⁵ David Moser - Kathleen Dracup, “Psychosocial Recovery from a Cardiac Event: The İnfluence of Perceived Control”, *Heart & Lung: The Journal of Critical Care* 24 (1995), 273-280.

¹⁴⁶ Michael Rosenbaum - Arnon Rolnick, “Self-Control Behaviors and Coping with Seasickness”, *Cognitive Therapy and Research* 1/7 (1983). 93-98.

bir olayla başlaması gerekmektedir. İkincisi ise ortaya konulan tepkinin hedef davranışın sürdürülmesine engel olan durumların yok edilmesini amaçlamasıdır.¹⁴⁷

Genel anlamda öz kontrol için dört önemli ana alan bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde ifade edilmektedir; düşünceleri kontrol etmek, duyguları kontrol etmek, dürtüleri kontrol etmek ve performansı kontrol etmektir.¹⁴⁸ Kanfer'e ait üç aşamalı öz düzenleme modelinde ise öz denetim bileşenleri üç aşamadan meydana gelmektedir. Bu modelin birinci aşamasını öz izleme (self-monitoring) basamağı, bireyin bilinçli olarak kendi davranışlarına yoğunlaşmasını ve onları gözlemlemesini ifade eder. İkinci aşaması olan öz değerlendirme basamağı gözlemlenen davranış değerlendirilerek çıkarımlarda bulunulmasını ve hedef davranışla karşılaştırılarak uygun planların oluşturulmasını amaçlar. Son aşaması olan öz pekiştirme basamağında ise bir ödüllendirme ile içsel ve dışsal motivasyon sonucunda davranış değişikliğini ve öğrenmelerin kalıcı hale getirilmesini ifade etmektedir.¹⁴⁹

Yapılan çalışmalar incelendiğinde öz denetim adı altında konularının işlendiği görülmektedir. Buna göre yetersiz öz kontrole sahip kişilerde aşırı yeme, alkol ve uyuşturucu kullanımı, suç ve şiddet, aşırı harcama, cinsel dürtüsel davranış, istenmeyen gebelik ve sigara içme gibi davranışsal ve dürtü kontrol sorunları görülmüştür. Ayrıca duygusal problemler, okul başarısızlığı, sebat eksikliği, görev performansında çeşitli başarısızlıklar gibi daha fazlasıyla bağlantılı olabileceği ifade edilmiştir.¹⁵⁰ Öz denetimi güçlü olan bireylerin ise; çalışkan, hassas, dikkatli, sorumluluk sahibi olma, güvenilir olma özelliklerine ve bir şeyleri başarmak için güçlü iradeye sahip oldukları görülmektedir.¹⁵¹ Yine öz denetimi yüksek kişilerin anksiyete, depresyon, paranoya ve obsesif kompulsif davranışlar, yeme bozuklukları, öfkelenme problemlerine, içki ve diğer hastalıklara karşı daha az eğilimli oldukları ve duygusal olarak da daha istikrarlı oldukları belirtilmektedir.¹⁵² Bu anlamda öz denetim kavramının insanların duygu, düşünce ve davranışlarını, kendisinin kontrol etme becerisi olarak değerlendirilmesinin yanında esasında insanların, fiziksel açıdan tehlikeli durumlarda,

¹⁴⁷ M. Rosenbaum, "A Schedule for Assessing Self-Control Behaviors", *Behavior Therapy*, (1980), 110, ; U. H. Aslan - R. Çeçen, "Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Mizah Tarzlarının İncelenmesi", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 16/ 2, (2007), 1-17.

¹⁴⁸ Baumesiter, vd., 1994; akt. Ergül Kara, *Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bağlanma Stilleri ve Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi: Öz Kontrolün Aracılık Rolü*, (Eskişehir: Yüksek Lisans Tezi, 2016), 34.

¹⁴⁹ F. H. Kanfer-P. Karoly, "Self-Control: A Behavioristic Excursion into the Lion's Den", *Behavior Therapy*, 3, (1972), 412-414.

¹⁵⁰ Baumeister, vd. 1994; Gottfredson-Hirschi,1990; Baumesiter-Boone, 2004; Vohs-Faber, 2007, akt. Roy F. Baumesiter, vd., "The Strength Model of Self-Control", 351.

¹⁵¹ W. Jr. Arthur-, W.G. Graziani, (1996). "The Five-Factor Model, Conscientiousness, and Driving Accident Involvement", *Journal Of Personality*, 64/3, 595.

¹⁵² Baumeister -Tierney, "Willpower: Rediscovering The Greatest Human Strenght", *New York: The Penguin Press*, 2/3 (2011), 20.

vücudunun fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması durumunda veya sosyal etkileşimlerinde görülen davranışlara verdiği tepki ile ilgilidir.¹⁵³

Öz denetim, kişinin kendi kararlarını almasını, bağımsız ve öz güvenli olmasını sağlar. Küçük yaşlardan itibaren yeme-içme, giyinme, ders çalışma, eğlenme vs. gibi davranışlarda zihnen ve bedenlen kendilerinin gerçek sahibi olarak kendi seçimlerini ortaya koymalarını sağlayacaktır. Bu bağlamda öz denetim kişinin kendisini kontrol edebilmesi iradenin güçlenmesine yönelik adımlardır.¹⁵⁴ Dolayısıyla öz denetimi iradeden bağımsız farklı bir bağlamda düşünmek mümkün değildir.

1.6.2. Öz disiplin

Öz disiplin, kendini kontrol etme, hedeflere ulaşmak için azimli olma ve kendi kendine yönetim becerilerini kullanma yeteneğidir. Öz disiplin, kısa vadeli zevkler yerine uzun vadeli hedeflere odaklanmak, erteleme yapmamak ve kararlılık göstermek gibi davranışları içerir. ¹⁵⁵ Kohn'da öz disiplini, "kişinin genel olarak arzu edilen şeyleri başarmak için iradesini kullanması ve istenmeyen şeyi yapmakta kendini alıkoyması veya hazzı geciktirmek için aynı türden iradeyi koruması" olarak tanımlamaktadır. ¹⁵⁶ ¹⁵⁷Lungka'ya göre öz disiplin kavramı; öz kontrol, sorumluluk, özgüven, işbirliği, empati ve problem çözme becerileri şeklinde 6 kategoriden oluşmaktadır.¹⁵⁸ Öz disiplin, kişinin kendini motive etme ve zorlu görevleri başarma kabiliyetini artırarak, bireyin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olur. Bu nedenle, iş hayatı, okul, spor ve diğer alanlarda başarılı olmak için önemlidir. Öz disiplin aynı zamanda, yeme bozuklukları, madde bağımlılığı, sigara gibi zararlı alışkanlıklardan kurtulmak için de gereklidir.

Öz disiplini artırmak için, kişinin kendi önceliklerini belirlemesi, düzenli olarak hedeflerine odaklanması ve planlama yapması gerekir. Ayrıca, stresi yönetmek, sağlıklı bir yaşam tarzı sürdürmek, uyku düzenine dikkat etmek, kendini motive etmek ve kendine karşı dürüst olmak da önemlidir. Öz disiplin becerilerinin geliştirilmesi, düzenli bir şekilde uygulama yaparak, kendini geliştirmeye yönelik okumalar yaparak ve danışmanlık alarak mümkündür. ¹⁵⁹

¹⁵³ Kudret Eren Yavuz, *Yaşam Becerileri Eğitimi*, (Ceceli Yayınları, 2005), 90.

¹⁵⁴ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 63.

¹⁵⁵ Angela L. Duckworth, "BackTalk: Self-Discipline Is Empowering", *Phi Delta Kappan* 90/2 (2009). 536

¹⁵⁶ Alfie Kohn, "Why Self-Discipline Is Overrated: The (Toubling) Theory and Practice of Control from Within", *Phi Delta Kappan* 90/3 (2008), 169.

¹⁵⁷ D. Tung, *Identifying patterns of cognition and emotion in self-discipline: A meta-analysis* (Pacifica Graduate Institute], Unpublished Master Dissertation, 2013). 47.

¹⁵⁸ Phornchulee Lungka, *The Development of Teachers' Knowledge and Behaviours in Promoting Preschoolers' Self-discipline* (Spanish: Liverpool John Moores University, Unpublished Doctoral Dissertation, 2014). 1.

¹⁵⁹ O. Atun Einy - A. Ben Sasson, "Pediatric Allied Healthcare Professionals Knowledge and Self-efficacy Regarding ASD", *Research in Autism Spectrum Disorders* 47/1 (2018). 1-13.

Öz disiplin kişinin hedefe ulaşmak için iradesini kullanarak, duygu ve düşüncelerini nasıl yöneteceğini ve davranışlarını nasıl planlayacağını bilme ve kendi arzu ettiği standartları sürdürme yeteneğidir. Bu nedenle kişinin öz disiplin davranışını ortaya çıkarabilmesi için kendisine koyduğu hedeflerin büyük önemi vardır. Kişinin hedeflerini gerçekleştirebilmesi için hedefine bağlanması ardından da hedefin gerçekleşmesi için çaba göstermesi gerekmektedir.¹⁶⁰

Öz disiplin, iradenin bileşeni olarak irade eğitimi için hayati önem taşıyan bir kavramdır. Çocuk ve gençler öz disiplin sayesinde kendi davranışlarının sorumluluğunu alma ve kendi davranışlarını kontrol edebilme yeteneğini kazanmaktadır. Bu yetiye sahip çocuklar, toplumsal olarak kabul gören davranış örnekleri göstererek hayatlarındaki sorumluluklarının farkında, akranlarıyla iyi ilişkiler kurup işbirliği içerisinde çalışmayı başarabilen bireylerdir. Öz disiplin gelişimi ile bireyler hedef edinmek, uygulama planı yapmak, yılmadan derinlemesine çalışmak, küçük adımlarla ilerlemek şeklinde insanı bulunduğu durumdan daha iyi ve güçlü yapan birçok disiplin kazanmaktadır.¹⁶¹

Sonuç olarak öz disiplin kişinin kendi dünyasında ve kişiliğinde oluşturduğu kurallar ve sorumluluklar bütünüdür. Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere öz disiplin bir karakter özelliği olarak kişinin günlük yaşamı, sosyal ilişkileri, akademik başarısı ve daha pek çok alanda kendini göstermektedir. Dolayısıyla anlık olmayıp bir süreç olarak düşüneceğimiz bu özellik, kişinin zorluklara katlanması, gerektiğinde anlık hazlardan vazgeçmesi, sorumluluk alması, hedeflerini belirleyerek onlara odaklanması ve hedefine ulaşana kadar mücadele içinde olma halidir.¹⁶²

1.6.3. Öz saygı

Öz saygı kavramı hakkında farklı bakış açıları bulunmakla birlikte, “bireyin kendini değerli hissetme duygusu, kendini yeterli bir insan olarak görme, kişinin kendini iyi görmesine ve kabul etmesine ilişkin duygular ya da kendine saygı duyması”¹⁶³ olarak tanımlanmaktadır. Benlik saygısı, öze saygı, kendine saygı gibi terimlerle ifade edilen bu tutum; güven, kendini kabul etme ve saygı duyma, kendini sevmeye ve değer verme gibi kavramları içerir. Özsaygı, insanların kendi yetenekleri, becerileri ve kişilik özellikleri hakkında olumlu veya olumsuz inançlara sahip olmalarını etkiler. Özsaygı, çocukluk döneminde aile, arkadaşlar ve okul gibi çevresel faktörlerin yanı sıra kişilik, benlik algısı ve hayat deneyimleri gibi bireysel faktörler

¹⁶⁰ Angela Lee Duckworth & Patrick D. Quinn, “Development and validation of the Short Grit Scale (GRIT-S)”, *Journal of Personality Assessment* 91, sy 2 (2009): 166-74. 168.

¹⁶¹ Asiye Parlak Rakap, *I Service Early Childhood Teachers' Perceptions About Their Roles in The Development of Self-Discipline in Children* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011). 4.

¹⁶² Şimşir, *Üniversite Öğrencilerinin Yaşamında Öz disiplin: Azim, Yaşam Doyumu ve Huzur Bağlamında Karma Bir Araştırma* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020). 49-50.

¹⁶³ Stanley Coopersmith, *The Antecedents of Self-esteem* (San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1967).akt.; Ali Eryılmaz ve Hasan Atak, “Ergen Öznel İyi Oluşunun Öz Saygı ve İyimserlik Eğilimi ile İlişkinin İncelenmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 10/37, 172.

tarafından da şekillenir. Kendine güven ve özsaygı, başarılı deneyimler, olumlu geri bildirimler ve destekleyici bir ortam gibi faktörlerle artabilirken, başarısızlık, eleştiriler ve olumsuz deneyimler özsaygıyı azaltabilir. Özsaygı, sağlıklı bir psikolojik gelişimin önemli bir parçasıdır. Yüksek özsaygı, kişilerin stresle daha iyi başa çıkmasına, daha mutlu olmasına, sağlıklı ilişkiler kurmasına ve hedeflerine daha kolay ulaşmasına yardımcı olabilir. Öte yandan, düşük özsaygı, depresyon, kaygı, düşük motivasyon, düşük performans ve özgüven eksikliği gibi olumsuz sonuçlarla ilişkilendirilebilir.¹⁶⁴

Demoulin'e göre ise öz saygı kavramı, bireyin yaşamı boyunca kendisi ve değer verdiği şeylerle ilgili olumlu veya olumsuz algılarıdır.¹⁶⁵ Buna göre kendilerini fiziksel, ruhsal ve kişisel becerileri olarak olumlu yönde değerlendiren bireylerin öz saygılarının yüksek, olumsuz değerlendirilen bireylerin ise öz saygılarının düşük olduğu söylenmektedir. Çünkü öz saygısı yüksek olan bireyler kendilerini olumlu, değerli, beğenilmeye ve sevilmeye layık kişiler olarak algılamaktadırlar. Bu ise onların hem bireysel hayatını hem de sosyal ilişkilerini etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁶

Morris Rosenberg, öz saygının gelişimine etki eden dört ana faktörü tanımlamıştır: Sosyal Deneyimler: Rosenberg'e göre, çocukların sosyal deneyimleri öz saygılarını şekillendirmede en önemli faktördür. Aile, arkadaşlar, okul, toplumsal normlar ve kültürel değerler gibi çevresel faktörler, çocukların kendilerini değerlendirmesini ve öz saygılarını geliştirmesini etkiler. Başarı ve Başarısızlık: Başarı ve başarısızlık, çocukların öz saygısını etkileyen önemli bir faktördür. Başarılı bir deneyim, çocuğun kendine güvenini artırırken, başarısızlık ise öz saygısını zedeleyebilir. Rosenberg, çocukların yeterli bir şekilde desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi gerektiğini savunur. Algılanan Kabul: Algılanan kabul, başkalarının çocuğu nasıl algıladığına dair bir hissiyatı ifade eder. Çocukların algılanan kabulü, öz saygılarını etkileyebilir. Algılanan kabul, özellikle çocukların kendi akranları arasındaki yerleşiminde önemli bir role sahiptir. İç Kontrol: Rosenberg, öz saygıyı etkileyen son faktör olarak, çocukların kendi davranışlarını kontrol etme becerilerini gösterir. İç kontrole sahip çocuklar, kendi davranışlarını yönetebilirler ve öz saygıları bu şekilde artar. Bu faktör, çocukların sosyal deneyimleri ve aile ortamı gibi diğer faktörlerle birlikte çalışır.¹⁶⁷

Yapılan araştırmalara göre çocuğun yetiştirilme tarzı, ailenin ekonomik durumu, çocuğa karşı ebeveyn tutumları, bireyin bedensel sağlığı, akademik başarısı, arkadaş ve çevresiyle ilişkileri başta olmak üzere bireylerin öz saygı düzeyleri pek çok faktör tarafından etkilendiği görülmüştür. Din de bu faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Din insanın

¹⁶⁴ Yıldız Kuzgun, *Meslek Danışmanlığı Kuramlar Uygulamalar* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2000), 53

¹⁶⁵ Donald F. Demoulin, "A Personalized Development of Self-Concept for Beginning Readers", *Education, Gale Academic OneFile*, 120/1 (1999), 14.

¹⁶⁶ Asım Yapıcı - Hasan Kayılık, "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 183.

¹⁶⁷ Naime Doğru - Reşat Peker, "Özsaygı Geliştirme Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Özsaygı Düzeylerine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Dergisi* 17/2 (2004), 317.

yaratılmışların en şerefliisi olarak önce keline saygı göstermesini istemektedir.¹⁶⁸ Yapılan pek çok çalışmada dini yaşantı ile öz saygı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, hatta bireylerin tanrı tasavvurlarının öz saygı düzeylerini etkilediği yönünde önemli bulgular elde edilmiştir. Bu nedenle özellikle dua ve ibadetin insanların kendilerini daha kontrollü hissetmelerini, geleceğe daha iyimser bakmalarını, daha güçlü bir öz saygı, güven ve amaç duygusuna sahip olmalarını sağladığı ileri sürülmektedir. ¹⁶⁹ Eylemlerimizin yönetimine ve düzenlenmesine önemli rolü olan din olgusunun da dolaylı olarak öz saygı ile bir ilişki içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte irade eğitimiyle de yüksek öz saygının varlığı kişiye davranışlarında daha kararlı ve iyimser olmayı ve gerektiğinde sorumluluk almaktan çekinmeyen bir yapıya sahip olmayı kazandırmaktadır. Sağlam iradeli karakterlerin yetiştirilmesi aynı zamanda onların öz saygısı yüksek bireyler olmalarına da katkı sağlamaktadır. Bu nedenle irade ile özsaygı arasında karşılıklı bir ilişkinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.¹⁷⁰

1.7. Psikolojik Yaklaşımlar ve Gelişim Kuramları Açısından İrade Kavramı

İradeli davranışlar yaşamın ilk yıllarından başlayarak ilerleyen yaşlara değin gözlenebilen bir gelişimsel seyir izlemektedir.¹⁷¹ İnsanoğlu yaşamın ilk yıllarından başladığı bu gelişim serüvenini biyolojik, bilişsel, sosyal, moral, dil ve kişilik gibi farklı alanlarda sürdürerek olgunlaşır. Bu gelişim alanlarının her biri birbiri ile ilişkilidir ve karakter gelişiminin, ahlak gelişiminin, sosyal ve kişilik gelişimlerinin şekillenme istikametine etki eder.¹⁷²

Bu bölüm altında gelişim ve öğrenme kuramlarından psikanalitik ve psikososyal kuramların, bilişsel ve öğrenme kuramları ile varoluşçu yaklaşımın iradeye bakışları ve irade ile olan ilişkileri incelenecektir.

1.7.1. Psikanalitik yaklaşım açısından irade

Psikoloji tarihi açısından bakıldığında irade kavramı öz disiplin, öz denetim kavramları ile birlikte uzun bir geçmişe sahiptir. Pek çok eğitimci ve bilim adamı tarafından düşünce, duygu ve eylemleri kontrol etme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Freud ile başlayan psikanalitik kurama göre irade id, ego ve süpereo bahsettiği ego ile yakından ilişkilidir.

Sigmund Freud'a göre, insan davranışları üç bölümden oluşur: İd, ego ve süpereo. İd, doğal dürtülerin ve arzuların bulunduğu bölümdür ve kişinin bilinçdışı düzeyde kontrol eder. Ego, gerçek dünyayla etkileşimde olan bilinçli bölümdür ve id'in arzularını gerçekçi bir şekilde karşılamak için çalışır. Süpereo ise toplumun normlarını ve değerlerini içselleştiren ve ahlaki

¹⁶⁸ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 66.

¹⁶⁹ Yurdağul Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001). 106.

¹⁷⁰ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 65.

¹⁷¹ Tuğçe Göğür - Gökhan Aslantürk, "Çocuklarda Benlik Düzenleme ve Benlik Tükenmesi: Benlik Düzenlemenin Gelişimi, Sonuçları ve Sınırlı Kaynak Modeli", *SEFAD* 45 (2021), 378.

¹⁷² Yaşar Özbay, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (Pegem Yayıncılık, 2004). 71.

standartları temsil eden bölümdür. Psikanalitik yaklaşıma göre, insan davranışlarındaki irade, ego'nun bilinçli seçimleri tarafından yönlendirilir. Ancak, id'in doğal dürtüleri ve süperego'nun ahlaki standartları da ego'nun seçimlerine etki edebilir. Örneğin, bir kişi sigara içmeyi bırakmak isteyebilir (ego'nun bilinçli seçimi), ancak nikotin bağımlılığı nedeniyle sigara içme isteği hissedebilir (id'in dürtüsü). Ayrıca, toplumun sigara içmenin zararlarını vurgulaması süperego'nun ahlaki standartlarına etki edebilir. Psikanalitik yaklaşıma göre, insan davranışlarındaki irade, bilinçdışı dürtülerin etkisi altında olabilir. Bu nedenle, psikanalitik terapi, kişilerin bilinçdışı dürtülerini keşfetmelerine ve onları fark etmelerine yardımcı olmak için kullanılır. Terapi sürecinde, kişiler bilinçaltı dürtülerini tanımlar ve bunları fark etmek için bilinçli bir çaba sarf ederler. Bu, daha sağlıklı ve bilinçli seçimler yapmalarına yardımcı olabilir ve iradelerinin etkisini artırabilir.

Freud'a göre çocukların en temel gelişim görevi güçlü bir ego geliştirmektir. Ego geliştikçe bireyin davranışlarını kontrol etmesi ve içsel düzenlemesi de artar. Freud bu düzenlemeyi id ve süperego arasında savaşan egonun mücadelesi olarak ele alır.¹⁷³ Çünkü birey çocuklukta öncelikle zihinsel temsillerini canlandırabildiği ve hazzı ertelemeyi düşünebildiğinde, dürtüsel eylemlerinin dolayısıyla idin isteklerinin önüne geçebilir. Bunu da id ve süperegonun arasında arabulucu olan ego ile sağlayabilir.¹⁷⁴ Ego, benliğin akılcı tarafı olarak bireyin çevreye adaptasyonunu sağlayan ve id'i dizginleyen ve gerektiğinde de id'in ihtiyaçlarını karşılayan taraftır. Aynı zamanda id ile süperego arasında dengeyi sağlar.¹⁷⁵

Freud id ve ego arasındaki ilişkiyi, at ve binicisine benzetmektedir. Bu benzetmede at, idi temsil ederken binici ise egoyla ilişkilendirilir. Tıpkı kimliğin içgüdüsel taleplerinin zaman zaman egonun kısıtlamalarından kaçması gibi elbette bir at zaman zaman binicisinin kontrolünden kayar, ancak çoğunlukla, at binicisi tarafından yönlendirilir ve kontrol edilir.¹⁷⁶

Otto Rank, psikoloji ve psikanaliz alanında önemli bir figürdür ve kendi teorileriyle bilinir. İrade konusunda, Rank insanların iradelerinin gücünü vurgulamıştır.¹⁷⁷ Rank'a göre, insanın doğal dürtüleri ve arzuları var, ancak insanın kendini gerçekleştirme için kendine yönelik irade gereklidir. İrade, insanın kendisini aşması için kullanabileceği bir araçtır. Rank, insanın doğal olarak sahip olduğu potansiyeli gerçekleştirme ve kendisini aşması için iradenin kullanılması gerektiğini savunur. Rank'a göre, insanın kendi kendini gerçekleştirme, hayatta kalması için gereklidir. Ancak, insan doğal olarak kendini sınırlayabilecek ve kendisini gerçekleştiremeyebilir. İrade, insanın bu sınırlamaları aşmasına ve kendisini

¹⁷³Martha B. Bronson, *Erken Çocuklukta Öz-düzenleme Doğası ve Gelişimi*, çev. Esin Sezgin- Mine Kır Yiğit, (İstanbul: Eğin Kitap, 2019). 89.

¹⁷⁴ Tuğçe Göğçer ve Gökhan Aslantürk, "Çocuklarda Benlik Düzenleme ve Benlik Tükenmesi: Benlik Düzenlemenin Gelişimi, Sonuçları ve Sınırlı Kaynak Modeli". 397.

¹⁷⁵ Nick Rennison, "The Pocket Essentials Freud & Psychoanalysis", *Great Britain*, (2001). 39.

¹⁷⁶ Rennison, "The Pocket Essentials Freud & Psychoanalysis". 39-40.

¹⁷⁷ Tuğçe Göğçer-Gökhan Aslantürk, "Çocuklarda Benlik Düzenleme ve Benlik Tükenmesi: Benlik Düzenlemenin Gelişimi, Sonuçları ve Sınırlı Kaynak Modeli". 379.

gerçekleştirmesine yardımcı olur. Rank, insanın iradesinin gücünü vurgular ve kişinin kendisini gerçekleştirmek için iradesini kullanması gerektiğini söyler.¹⁷⁸ Rank'ın irade teorisi, psikolojinin yanı sıra, insanın kendi kendini gerçekleştirme konusundaki felsefi görüşlerle de ilgilidir. İrade, insanın kendisini aşmasına ve potansiyelini gerçekleştirmesine yardımcı olan önemli bir araçtır.¹⁷⁹

Rank, irade ile duyguların etkileşimine de değinerek, duyguların iradenin kontrolü altında olması gerektiğini söyler. Çünkü duygular aktif durumda olmadığında bile irade üzerinde yaptırım gücüne sahiptir. Bu nedenle duyguları psişik yoldan irade alanına yönlendirerek kontrol altına alınması gerekir. Rank irade psikolojisinde benliği oluşturan önemli yapı taşlarından birinin duyguların irade tarafından yönlendirmesi olduğunu söyler. Olumlu ve olumsuz duygu oluşumları kişinin davranış ölçütlerinin belirlenmesinde başlıca etkidir. Bu nedenle duygular iradenin denetiminde olmalıdır. Böylece irade kendini tabi olduğu duygu ile mutlu eden bir teslimiyete yönlendirebilir.¹⁸⁰

Rank irade ile bağlantılı olarak bilinç konusu üzerinde de durur. Ona göre, bilinç dışsal gerçeklikten hareketle esasında içsel hakikatın peşindedir. İçgüdü, bilinç sayesinde benlik sahasına ulaşan bir irade gücü olmasının yanında bireysel anlamda özgür ve yine kişiliğe de bağlı olması yönüyle de yönetilip kontrol edilebilen bir yapıdadır. Bu anlamda irade içgüdünün bilinçli farkındalığını temsil eder. İçgüdü duyguların dozunu kapsayan iradeyi tanımlayan değerler sistemi olmakta ve bu değerler sistemi ise psikolojik anlam yükünü bilinç sayesinde kazanmaktadır.¹⁸¹ Dolayısıyla bilinç ile irade arasında içgüdü değerler dokusunu oluşturan bir köprü görevi görür.

1.7.2. Psikososyal gelişim kuram açısından irade

Psikososyal kuramın kurucusu olan Erikson, insan gelişiminde toplumsal ve kültürel öğeleri ön plana çıkarmaktadır. O kişiliğin gelişimini yaşam boyu süren bir süreç olarak ele almış ve kişilikte bireyin doğuştan getirdiği özelliklerle aile, okul, öğretmenler, arkadaşlar gibi sosyal faktörlerin önemine dikkat çekmiştir.¹⁸²

Erikson pek çok kuramcı gibi insanın gelişimsel sürecini evreler halinde açıklamıştır. Ona göre bu gelişim evrelerinde kritik zamanlar vardır. Bu kritik zamanlar sekiz evre şeklinde ayırmış olduğu dönemlerin içerisinde yer almaktadır. Birey her bir evrede bulunan psikososyal krizi sağlıklı bir şekilde atlatması gerekir, aksi halde sağlıklı bir şekilde atlatılan krizin izleri gelecek evreleri olumsuz etkiler. Erikson geçmişte sağlıklı atlatılamayan kritik zamanlara rağmen bireyin

¹⁷⁸ Saffet Murat Tura, *Günümüzde Psikoterapi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2005). 152.

¹⁷⁹ Mehmet Geneli, *Oğuz Atay'ın Roman ve Öykülerinde Psikolojik Tipler* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021). 46.

¹⁸⁰ Otto Rank, *Hakikat ve Gerçeklik* (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018). 58

¹⁸¹ Otto Rank, *Kahramanın Doğuş Miti*, çev. Gökçe Yavaş, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018). 39-40.

¹⁸² Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*. 85.

koşullar ve şartlar uygun olduğu takdirde içinde bulunduğu koşulları iyileştirebileceğini savunur.¹⁸³

Psikososyal kuramın ilk evresi "temel güvene karşı güvensizlik"tir. Bu evre doğumla başlayıp bir yaşına kadar devam eden süreçtir. Bu aşamada anne ve çocuk arasındaki güven ilişkisinin tutarlılığı, devamlılığı ve niteliği bireyin temel güven duygusunun gelişimine etki etmektedir.

Psikososyal kuramın ikinci evresi, Erikson tarafından "erken çocukluk dönemi" olarak tanımlanmıştır ve yaklaşık 1 ila 3 yaşları arasında gerçekleşir. Bu evre, temel güven ve güvensizlik evresidir. Bu evrede, çocukların temel bir güven duygusu geliştirmeleri gerekmektedir. Çocuklar, temel ihtiyaçlarının karşılanması, bakım ve sevgi görmesi, güvenli bir ortamda yaşaması gibi faktörlerin bir arada olduğu durumlarda, güven duygusu geliştirirler. Ancak, temel ihtiyaçları karşılanmayan, ihmalkar veya istismarcı bir ortamda yetişen çocuklar, güvensizlik duyguları geliştirirler. Bu evrede, çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, özgürlüklerine saygı gösterilmesi de son derece önemlidir. Çocukların, kendilerini ifade edebilme, keşfetme ve yeni şeyler deneme özgürlüğüne sahip olmaları gerekmektedir. Bu şekilde, çocuklar özgüven geliştirirler ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, onların güven duygularını da pekiştirir. Psikososyal kuramın üçüncü evresi, "oyun çağı" olarak da adlandırılan erken çocukluk dönemi (3 ila 6 yaş arası) olarak tanımlanmıştır. Bu evrede, çocukların gelişmekte olan kişilikleri ile sosyal dünya arasındaki dengeyi sağlamaları gerekmektedir. Bu evredeki temel kriz "girişim ve suçluluk" evresidir. Bu evrede, çocuklar kendilerini çevreleyen dünyayı daha iyi anlamaya başlarlar. Kendi araştırma ve deneyimleri yoluyla yeni şeyler keşfederler. Ebeveynlerinin, öğretmenlerinin ve diğer yetişkinlerin desteği ve teşvikleri ile, yeni beceriler geliştirirler ve başarılar kazanırlar. Bu başarılar, özgüvenlerini artırır ve girişimci davranmalarını sağlar. Ancak, ebeveynlerin aşırı kısıtlayıcı ve eleştirel yaklaşımı, çocukların girişimci olmaktan çekinmelerine ve suçlu hissetmelerine yol açabilir. Bu da suçluluk duygusu ve düşük özgüvenle sonuçlanabilir. Psikososyal kuramın dördüncü evresi, ilkokul çağı (6 ila 12 yaş arası) olarak tanımlanmaktadır. Bu evredeki temel kriz "çalışma ve aşağılık duygusu" evresidir. Bu evrede, çocuklar özgüvenlerini artırmak için bir şeyler yapmak isteyeceklerdir. Kendi kendilerine başarılı olduklarında, işe yaradıklarını hissederler ve kendilerine olan saygıları artar. Ancak, başarısızlık ve eleştiri durumunda, aşağılık duygusu ve özgüven eksikliği gelişebilir. Bu dönemde, çocuklar toplumun ve ebeveynlerinin beklentileriyle karşılaşır. Okul, arkadaşlar ve aile, çocukların değerlerini ve davranışlarını şekillendirebilir. Bu dönemde, çocuklar belirli bir beceri veya konuda başarısız olurlarsa, kendilerini aşağılık hissedebilirler. Psikososyal kuramın beşinci evresi, ergenlik dönemi (12 ila 18 yaş arası) olarak tanımlanır. Bu evredeki temel kriz "kimlik ve kimlik bütünlüğü" evresidir. Bu dönemde, gençler kim olduklarına, nereye gittiklerine ve gelecekteki hedeflerine dair farkındalıkları artar. Kendi benliklerini keşfetme ve olgunlaştırma sürecinde, kendilerini ve diğerlerini daha iyi anlamaya

¹⁸³ Özcan Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1989). 147.

başlarlar. Kimliklerini keşfetmek ve kabul etmek, gençlerin özgüvenlerini ve kendilerine olan saygılarını artırır.

Ancak, kimlik krizi yaşayan gençler, kimliklerini belirlemede zorlanabilirler. Çevrelerindeki farklı etkiler, inançlar ve değerler arasında çelişki yaşayabilirler. Bu dönemde, ebeveynlerin, öğretmenlerin ve diğer yetişkinlerin desteği, gençlerin kimliklerini keşfetmelerine ve kabul etmelerine yardımcı olabilir. Psikososyal kuramın altıncı evresi, genç erişkinlik dönemi olarak tanımlanır. Bu evredeki temel kriz "aşk ve iş" evresidir. Bu dönemde, genç yetişkinler işlerini ve kariyerlerini başlatırlar ve aynı zamanda romantik ilişkiler kurarlar. İşlerinde başarılı olmak için çaba gösterirler ve hayatlarında mutlu bir evlilik veya ilişki kurmak için çalışırlar. Aşk ve iş arasında denge sağlamak önemlidir. Ancak, bu dönemde başarısızlık veya ayrılık gibi hayatın zorlukları ile karşılaşabilirler. Bu durumlarda, genç yetişkinlerin duygusal zorlukları ve kendine güven eksikliği yaşaması olasıdır. Psikososyal kuramın yedinci evresi, orta yaş dönemi olarak tanımlanır. Bu evredeki temel kriz "yaratıcılık ve durgunluk" evresidir. Bu dönemde, kişiler önceki deneyimlerinden öğrendikleri ile birleştirerek, hayatlarında yeni bir anlam ve yaratıcılık bulmak için çaba gösterirler. Aynı zamanda, sağlık sorunları ve yaşlanmanın getirdiği zorluklarla da mücadele edebilirler.¹⁸⁴

Psikososyal gelişim teorisi, gelişimin henüz ilk yıllarında sağlıklı bir aile ortamında ihtiyaçları abartılmadan karşılanan bireyde sağlıklı bir güven duygusu gelişmektedir. Aile ve eğitimciler çocuğun sosyal ve psikomotor gelişimine bağlı olarak artan merak duygusunu ve deneme arzusunu köreltmemeleri, deneyim ve tecrübelerine imkân tanımaları gerektiğini ve başkalarının etkisinde kalmadan karar alıp özgüvenle davranışta bulunabilmenin temelini atmaktadır.¹⁸⁵

1.7.3. Varoluşçu yaklaşım açısından irade

Varoluşçu yaklaşım, insanın kendini ve hayatı sorgulamasına odaklanır ve bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu vurgular. Bu yaklaşıma göre, insanın iradesi, kendi hayatının anlamını belirlemede ve kendi özgürlüğünü kullanmada son derece önemlidir.

Varoluşçu düşünürler, insanın özgür iradesinin hayatındaki en önemli faktör olduğuna inanırlar. İnsanın iradesi, kendi hayatını belirlemek için seçim yapma yeteneğidir. Bireyin karşılaştığı zorluklar, yaşadığı koşullar ve tecrübeler, seçim yapma özgürlüğüne etki eder. Ancak, insanın iradesi her zaman özgürdür ve yaşamının yönünü belirlemede son derece önemlidir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2005). 230-232.

¹⁸⁵ Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*. 87.

¹⁸⁶ Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü Terimler- Öğretiler- Filozoflar* (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004). 202.

Varoluşçu yaklaşım, insanın hayatında özgür iradesinin yanı sıra, sorumluluk taşıdığına da inanır. İnsanlar, seçimleriyle yaşamlarının yönünü belirlerken, bu seçimlerin sonuçlarına da katlanmak zorundadırlar. Bu nedenle, varoluşçu düşünürler, insanın iradesinin, sorumluluk üstlenmek ve hayatındaki seçimlerin sonuçlarına katlanmak için kullanılması gerektiğini savunurlar.¹⁸⁷

Varoluşçular, insan olabilmenin temelinde özgür olmanın gerekliliğini savunurlar. İnsanın özgür olması ise sorumluluklarının farkında olması ve sorumluluklarını üstlenmesi ile mümkündür. Farklı, sorumluluk ve özgürlüğün beraber olduklarını öne sürmektedir. Varoluşçuluk akımının öncülerinden Jean Paul Sartre de varoluşçuluğun özünde özgürlük ve kişisel sorumluluk kavramlarının yer aldığını vurgular. Ona göre, insan kişiliğini, yaşam ortamını ve değerlerini kendi özgür seçenekleri ve istenci doğrultusunda oluşturur.¹⁸⁸ Rollo May ise insanın özgür olduğunu ve sorumluluk bilinci ile kendi hayatını istediği yönde çizebileceğini iddia etmiştir. Bununla birlikte May, özgürlük ve kaygının madalyonun iki yüzü gibi olduğunu söylemiştir. Ona göre kaygı özgür irade ile doğan yeni bir fikirden kaynaklanmaktadır. Yalom ise özgürlüğün anlamsız yaşamdan otantik yaşama geçmekle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Bunun için de ölüm gerçeği ile yüzleşmenin gerekliliğini önermiştir. Bu bağlamda varoluşçularda insan özgür irade ile müthiş bir güç ve kuvvet sahibi olmaktadır. Dolayısıyla varoluşçulukta güçlü bir irade ve bu iradenin gereği olarak da güçlü bir sorumluluk bilinci vardır.¹⁸⁹

1.7.4. Bilişsel gelişim kuramı açısından irade

Bilişsel gelişim kuramı, insan zihinsel süreçlerinin evrimsel olarak karmaşık hale geldiğini ve zamanla değiştiğini savunan bir kuramdır. Bu kurama göre, insanlar doğuştan gelen düşünce yeteneklerine sahip olurlar ve bu yetenekler zaman içinde geliştirilir. Başkalarının durumunu anlamak ve davranışlarımızın başkalarına dönük etkilerini kavrayıp analizini yapabilmek bilişsel bir süreçtir.¹⁹⁰ Bireylerin bilişsel becerileri bebeklik döneminden başlayarak çocukluktan yetişkinlik dönemine kadar düzenli bir gelişim göstermektedir.¹⁹¹

Bilişsel özellikleri gelişimsel açıdan inceleyen Piaget çalışmalarında, öz denetim veya kişinin düşünce ve eylemlerinin kasıtlı kontrolünü, zekâ ve duygulanım olarak iki alanda açıklamaktadır. Ona göre zekâ, niyet ve düşüncelerin kasıtlı yönü ve problem çözme eylemidir. Duygulanım ise, kişinin istek, irade ve kontrolüdür. Bu iki alan, çocuğun düşünce ve eylemlerini

¹⁸⁷ Üstün Dökmen, *Evrenler Uyumlaşma Sürecinde Var Olmak, Gelişmek Uzlaşmak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011). 34.

¹⁸⁸ Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü Terimler- Öğretiler- Filozoflar*. 202-203.

¹⁸⁹ Nesrullah Okan, *Liseler İçin Ergenlik Kurumunun Yapısının ve Psikometrik Yapılarının İncelenmesi* (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016). 47.

¹⁹⁰ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınları, 2019). 220.

¹⁹¹ Robert L. Solso vd. "Bilişsel Psikoloji", (2009), akt. Ayşe Sena Sezgin, "6-8 Yaş Arası Üstün ve Normal Çocukların Yaş, Zeka ve Duygu Kontrolü-İrade Eğitimi Almış Olma Bağlamında Karşılaştırılması". 18.

kontrol etmeye ve düzenlemeye başlamasıyla birlikte gelişmeye başlar.¹⁹² Piaget göre gelişim sürecinde yetişkinlerin ve akranların farklı rolleri vardır. Ancak akranla kurulan etkileşim iş birliğine dayalı olduğundan daha çok ön plandadır. Piaget, öz denetimin gelişimi için de akran etkileşiminin üzerinde durur. Ona göre bilişsel gelişimin beraberinde özdenetimin gelişimi için akran arkadaş grupları içerisinde sosyal eşitliğin deneyimlenmesi ve beraberinde çocuğun yetişkinlerin otoritesi karşısında yetersizlik duygusunun yenilmesi gerekir.¹⁹³

Vygotsky'e göre ise öz denetim ve onu destekleyen üst biliş, insan davranışı ve gelişimiyle ilgili açıklamasının merkezinde yer alır. Vygotsky öz denetim gelişimini, psikolojik düzeyler açısından birbirini tamamlayan kavramlar olarak ele almaktadır. Ona göre öz denetim kavramı kişinin kendi dikkati, düşünceleri ve eylemlerinin kasıtlı kontrol biçimini almasıdır. Bu süreçte kişinin düşünme, düşünmesini analiz etmesi, planlaması, izleme ve sonucu değerlendirmesi oldukça önemlidir.¹⁹⁴ Bununla birlikte öz denetim gelişimi başlangıçta yetişkinler, diğerleriyle öz denetim gelişimini yönlendiren etkileşimler ve ev ortamı bağlamında ortaya çıkar. Ancak okul da öz denetim gelişiminde önemli bir rol oynar. Öğrencilerin okulda gerçekleştirdiği görev türleri, etkileşim içerisinde oldukları sosyal olarak yapılandırılmış uyaran sistemleri ve bilimsel kavramlara giriş, davranışları ve eylemlerinin kasıtlı kontrolü için kritik bir öneme sahiptir.¹⁹⁵

Vygotsky'e göre oyun öz düzenlemenin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Oyun, kişinin kendi davranış ve tepkilerini kontrol etme deneyiminde güçlü ve olumlu bir duygusal bağlantıdır. Aslında oyun çocuğun sürekli olarak anlık dürtülere karşı hareket etmesini talep eder. Bu nedenle bir çocuğun en büyük öz denetimi oyunda gerçekleşir ve maksimum irade gösterisine ulaşır. Çünkü normalde çocuk istediği bir şeyden feragat ederken kurallara boyun eğmeyi deneyimler, ancak burada bir kurala boyun eğme ve ani bir dürtü üzerine eylemden vazgeçme maksimum zevkin araçlarıdır.¹⁹⁶ Aynı zamanda oyun, çocukların kendi davranışlarına kendilerinin sınırlama koymalarına olanak sağlar. Bu süreç ise öz düzenlemenin başladığı zaman olarak ifade edilir.¹⁹⁷ Buna göre birey öğrenme ortamlarında öncelikle amaçlarını belirlemeli, bu amaçları gerçekleştirecek stratejileri seçmeli, bu stratejileri uygulamalı ve bu amaçlara yönelik ilerlemeyi izleyebilmelidir.¹⁹⁸

¹⁹² Jean Piaget, *Six Psychological Studies* (New York: Random House, 1964). 15. akt:Emily Fox - Michelle Maria Riconscente, "Metacognition and Self-Regulation in James, Piaget and Vygotsky", *Educational Psychology Review* 20/4 (2008), 380.

¹⁹³ Nermin Çiftçi, "Ahlak Gelişimi", *Eğitim Psikolojisi* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007). 169-218.

¹⁹⁴ Lev Vygostky, *Mind in Society* (Cambridge Mass: Harvard University Press, 1978). 56.

¹⁹⁵ Emily Fox -Michelle Maria Riconscente, "Metacognition and Self-Regulation in James,Piaget and Vygotsky". 385.

¹⁹⁶ Fox - Riconscente, "Metacognition and Self-Regulation in James,Piaget and Vygotsky", 385-389.

¹⁹⁷ Elena Bodrova vd., "Play and Self-Regulation Lessons from Vygotsky", *American Journal of Play* 6/1 (2013), 113.

¹⁹⁸ Serhat Arslan - Yücel Gelişli, "Algılanan Öz-Düzenleme Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", *SAÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü* 5/3 (2015), 68.

1.7.5. Sosyal öğrenme kuramı açısından irade

Sosyal öğrenme kuramı Albert Bandura tarafından bireylerin öğrenme süreçlerinde nasıl öğrendiklerini açıklamak üzere öne sürülen kuramdır. Bandura bireylerin öğrenme süreçlerinde sosyal unsurların kritik önem taşıdığını ifade eder. Bandura'nın öğrenmeye getirmiş olduğu sosyal öğrenme yaklaşımı, bireylerin etrafındaki diğer bireylerden ve genel olarak dış çevreden almış olduğu bilgileri modelleyerek öğrenmesi ve bu sayede öz yeterlilik gelişim sürecinin kendisinde gelişmesini sağlayan bir süreç olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁹

Bandura'ya göre sosyal öğrenmenin ve sosyal çevre ile etkileşimin kişilik gelişiminin kritik evrelerinde önemli bir yeri vardır. Bandura bu süreçte gözlem ve taklidin önemli bir unsur olduğuna vurgu yapmaktadır. Model alarak öğrenme şeklinde adlandırılan öğrenme stili ile bireyler etrafındaki ve dış çevredeki bireyleri referans alarak yeni davranış kalıpları öğrenir ve öz yeterlilik becerisinin gelişmesini sağlar. Erken gelişimsel dönemde çocuklar özellikle ebeveynlerinin davranışlarını modeller. Çocukların bu dönemde davranışları desteklenirse kalıcı hale gelir ancak pekiştirilen her davranış kalıbı da istendik olmayabilir. Bununla birlikte anne babanın sosyal beceriler açısından yeterli olması da çocukların etkin ve uygun bir rol model ile özdeşleşmelerini sağlamaktadır.²⁰⁰

Bandura'ya göre, insanlar diğer insanların davranışlarını izleyerek ve taklit ederek öğrenirler. Bu nedenle, çevredeki modellerin davranışları, insanların kendilerinin nasıl davranacaklarını öğrenmelerinde büyük bir rol oynar. Sosyal öğrenme kuramı, insanların kendi düşüncelerinin ve duygularının, davranışlarını etkilediğini savunur. Bandura, bu süreci "öz yeterlik" kavramı ile açıklar. Öz yeterlik, insanların kendilerine güvenme ve kendi yeteneklerine inanma düzeylerini ifade eder.²⁰¹ Bu öz yeterlik inancı, insanların zorlu durumlarla başa çıkmalarına yardımcı olur ve daha fazla öğrenme ve gelişme sağlar. Bandura'ya göre, sosyal öğrenme kuramı, insanların davranışlarını anlamak ve değiştirmek için kullanılabilir. Özellikle, olumlu modellerin taklit edilmesi ve öz yeterlik inancının artırılması, istenmeyen davranışların değiştirilmesine yardımcı olabilir. Sosyal öğrenme kuramı, psikolojinin birçok alanında kullanılmakta ve günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır.²⁰²

Sosyal öğrenme kuramında bilişsel süreçler ise sadece tepki verici değil, bunun yanında üretici, yaratıcı, kendini yansıtıcı ve karar verici süreçlerde de etkili olmaktadır. İnsanlar öğrenmelerinin aktif katılımcısı olarak karar verici işlevleri bulunan düşüncelerin üreticileridir. Onlar değişen durumlara uyum sağlamak üzere gelecekteki hareketlerini planlar,

¹⁹⁹ Albert Bandura, "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change", *Psychological Review* 84/2 (1977), 191-215.

²⁰⁰ Elif Karagün, *Sosyal Fobi Özellikleri Gösteren Üniversite Öğrencilerinde Rekreatif aktivitelerin Fobik Tutumlar Üzerine Etkisinin Araştırılması* (Kocaeli Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008). 46.

²⁰¹ Mustafa Bayrakçı, "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması", *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (2007), 200.

²⁰² Mustafa Bayrakçı, "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması", 201.

hareketlerinin işlevsel yönünü değerlendirirler, stratejik olarak seçilen tercihlerini organize ederler ve yapacakları muhtemel sonuçları üzerinde değerlendirmelerde bulunurlar²⁰³ Buna göre öz denetim bireylerin davranışlarını etkilemesi, yönlendirmesi, kontrol etmesi ve değerlendirmesi işlevlerini kapsayan bir bilişsel yapıdır. Birey davranışlarını gözlemleyip, kendi oluşturduğu değer ve ölçütlerine göre değerlendirebilir ve pekiştirme ya da cezalandırma ile kendi davranışlarını düzenler. Dışarıdan başkalarının kontrolüne ihtiyaç duymadan kendi davranışlarını etkili olarak büyük ölçüde düzenleyebilir. Bunu yaparken de insan olmanın bir özelliği olarak geliştirmiş olduğu öz denetim becerisinden yardım alır.²⁰⁴

1.7.6. Davranışçı kuram açısından irade

Davranışçı yaklaşım, insanı davranışına bakarak iç aleminden soyut bir şekilde açıklamaya çalışır. Davranışçı kuramın başta John B. Watson olmak üzere ortaya koyduğu düşünceye göre davranış, insan psikolojisini anlamada en etkili yoldur. Onlara göre psikolojinin bir bilim olabilmesi için gözlenebilir ve ölçülebilir durumlar üzerinden hareket etmesi gerekir.²⁰⁵

Davranışçı kuram, insanların eylemlerinin çevreleri tarafından belirlendiğini savunurken, özgür irade kavramını reddeder. Buna göre, insanlar herhangi bir durumda yalnızca önceden belirlenmiş tepkiler verirler ve davranışlarını seçme veya kontrol etme güçleri yoktur.

Davranışçı kurama göre, insanların davranışlarındaki değişimler, çevrelerindeki uyarıcılardaki değişikliklerle ilişkilidir. Bu nedenle, davranışçı kuram, insanların davranışlarını değiştirmek için çevresel faktörlerin değiştirilmesi gerektiğini savunur. Dolayısıyla davranışçılık insanın davranışlarında temel olarak uyarıcı-tepki ilişkisini önemsemekte dışsal tepkileri yok saymaktadır. Bu bağlamda davranışçı kuramın iradeye bakışı yok hükmündendir. Eğer bir irade varsa bile bu irade verilecek direktiflerin emrinden başka bir şey yapacak durumda da değildir. Sonuç olarak davranışçılığa göre davranışlar esas itibariyle iradeden değil ancak çevreden etkilenir.²⁰⁶

1.8. İslam Düşüncesinde İrade Kavramı

Bu başlıkta İslam düşünce literatüründe irade ve davranış temel konu edinen insan hürriyeti konusuna önem veren kelimeler, iyi ile kötü değerleri konu edinen İslam Ahlak Felsefesi ve İslam Ahlakı açısından kısaca konu ile ilgili yaklaşımlarına ve temel açıklamalarına yer verilecektir.

²⁰³ Albert Bandura, "Social Cognitive Theory of Self-regulation", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50/2 (1991), 248-287. akt: Merve Koca, *Narrative Terapi Temelli Grupla Psikolojik Danışma Programının Ergenlerin İrade ve Kaygı Düzeylerine Etkisi* (Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018). 12.

²⁰⁴ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*. (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2015), 231-233.

²⁰⁵ Alan E. Kazdin, *Metodos de Investigation En Psicologia Clinica* (İspanya: Pearson Publications Company, 2001). 225-227

²⁰⁶ Okan, "Liseler İçin Ergenlik Kurumunun Yapısının ve Psikometrik Yapılarının İncelenmesi" 48-49; Tuğçe Göğer - Gökhan Aslantürk, "Çocuklarda Benlik Düzenleme ve Benlik Tükenmesi: Benlik Düzenlemenin Gelişimi, Sonuçları ve Sınırlı Kaynak Modeli". 379.

1.8.1. Kelam

Dini literatürde Allah'ın bir sıfatı olarak ele alınan irade bu açıdan tarife tutulmakta, insanın irade ve fiilleri ile ilgisi yine Allah'ın sıfatları açısından incelenmektedir.²⁰⁷ Dinde irade kelimesi bir güç, bir sıfat olmasının yanında kavram olarak bireyin "istememesi, dilemesi" veya "nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi ona yönelmesi" yahut "canlıyı, kendisinden değişik mahiyetteki fiillerin doğmasını sağlayacak bir duruma getiren nitelik" veya "bir fayda elde etme inancının ardından doğan eğilim" gibi değişik şekillerde tanımlanmıştır.²⁰⁸

İslam kaynaklarında irade kelimesi yerine ihtiyar, meşiyet (meşiet), şevk, şehvet, kasd, azim gibi kelimelerin iradeye yakın anlamda kullanıldıkları görülmektedir. Fakat bunlar arasında az çok anlam farkları bulunmaktadır. Kısaca irade, harekete geçme gücü ve yeteneğidir. Ayrıca fiilin gerçekleştirilmesinde belirleyici bir rol oynar. Bu anlamda irade sadece psikolojik bir fonksiyon yahut meleke olmayıp aynı zamanda bilinçli bir seçme gücü; bundan dolayı da kişiyi davranışlarının sonuçlarından sorumlu hale getiren ahlaki bir ilkedir. Bu seçme gücüne daha çok kelami lüeratürde "ihtiyar" denilmektedir.²⁰⁹ Ayrıca irade ile ilgili bir kavram olarak kullanılan "kazanmak, elde etmek" anlamındaki "kesb" kelimesi ise "insanın kudret ve iradesini bir iş yapmaya sarf etmesidir."²¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de irade, meşiet ve ihtiyar kelimeleri hem Allah hem de kullara nispet edilerek 139 yerde geçer.²¹¹ Bu ayetlerin önemli bir kısmında ilahi iradenin mutlak, özgür ve önüne geçilemez olduğu, bu nedenle kulun iradesini sınırladığı;²¹² hayır ve şer olarak olup biten her şeyin Allah'ın iradesi doğrultusunda gerçekleştiği;²¹³ fakat Allah'ın iradesinin mutlaka amaçlı, anlamlı, hikmetli ve adil olduğu, kulları için asla zulmü, kötülüğü ve meşakkati murat etmediği²¹⁴ bildirilmektedir. İnsanın iradesinden söz eden ayetlerin bir kısmı onun pratik hayatına dair sıradan istemelerini ifade etmektedir. Ahlaki muhtevalı ayetlerde insanın iradesinde serbest olduğu belirtilmekte,²¹⁵ bundan dolayı onun iyi şeyleri istemesinden de kötü şeyleri istemesinden de söz edilmekte²¹⁶ fakat insan iradesinin Allah'ın sonsuz derecede özgür iradesi tarafından sınırlandırıldığı ve insanın Allah izin verdiği ölçüde özgür olduğu bildirilmektedir. İnsan bütün bu eylemlerinde iradesini "Allah'ı isteme" veya "Allah'ın rızasını

²⁰⁷ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016). s.23.

²⁰⁸ Ragıb el-İsfahani, "İrade" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2000. 380-384.

²⁰⁹ Mustafa Çağrırcı ve Hayati Hökelekli, "İrade" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2000, 379.

²¹⁰ Sa'düddin Mes'ud b. Ömer el-Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1991). 198.

²¹¹ Mustafa Çağrırcı ve Hayati Hökelekli, "TDV İslam Ansiklopedisi". s.380.

²¹² Bakara 2/253; Ra'd 13/11; Ahzab 33/17

²¹³ En'am 6/125; el-İsra 17/16; el-Cin 72/10

²¹⁴ Bakara 2/26, 185; Ali İmran 3/108; Mü'min 40/31

²¹⁵ Al-i İmran 3/145; el-İsra 17/18-19; el-Ahzab 33/28-29

²¹⁶ El-Enfal 8/62, 71; Yusuf 12/25; el-Hac 22/25

isteme" şeklinde tayin etmelidir.²¹⁷ İrade kavramının gerek Allah için kullanımında gerek insan için kullanımlarında irade hürriyetine dikkat çekildiği görülmektedir.

İrade hürriyeti konusunda hemen her ekol, insanın yükümlü kılınabilmesi için, irade özgürlüğüne sahip olması gerektiğine inanmışlardır. ²¹⁸Bu konuda ortaya çıkan dört temel görüşleri açıklamaya çalışalım: Bunlar:1-Cebriyye, 2- Mutezile 3- Eşariyye 4- Maturidiye ekolleridir. "²¹⁹

Cebriye ekolü, İslam düşüncesindeki bir ekoldür ve bazı görüşleriyle diğer İslam mezheplerinden ayrılır. Cebriye ekolü, insan iradesinin tamamen yok sayılması ve tüm olayların Allah'ın kontrolü altında olduğunu savunur. Bu nedenle, Cebriye ekolü mensuplarına "cebriler" denir. Cebriye ekolü, insanların özgür iradesinin olmadığını ve her şeyin Allah'ın takdiriyle gerçekleştiğini savunur. Buna göre, insanlar yapacakları herhangi bir şeyi önceden bilemezler ve kararlarını kendileri veremezler. Her şey Allah'ın yaratması ve takdiriyle gerçekleşir. Ancak, İslam inancında çoğunlukla kabul edilen görüşe göre, insanlara özgür irade verilmiştir ve herkesin kendi seçimlerini yapması gerekmektedir. İnsanlar, kendi iradeleriyle iyi ve kötü arasında seçim yapabilirler ve bu seçimlerinin sonuçlarına katlanırlar. Cebriye ekolü, İslam düşüncesinde tartışmalı bir konudur ve İslam tarihinde çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Ancak, çoğunlukla kabul edilen İslam görüşü, insanların özgür iradesi olduğu ve bu iradeyi kullanarak seçim yapmaları gerektiğidir. Cebriyye ekolünün bu yaklaşımı insanın iradesini iptal ederek onun özgürlüğünü ve fiileri üzerindeki sorumluluğunu da ortadan kaldırmaktadır. Bu durum ise Allah'ın iradesine yer açmak için insanın irade ve davranışı üzerinde ilahi takdir dışında bir yetkinin olmadığı anlamına gelmektedir.²²⁰

Mutezile alimleri ise Cebriyye ekolünün görüşlerinden çok farklı olmamakla birlikte genel olarak insanın irade ve özgürlüğünü kabul etmişlerdir. Onlara göre insanın irade ve özgürlüğü Allah'ın mutlak adil ve hakim oluşuna bağlıdır. Mutezile ekolü iradeyi ilahi ve insani irade olmak üzere ikiye ayırmıştır. İnsan fiillerini özgür iradesiyle ve Allah'ın vermiş olduğu yaratma kuvveti ile meydana getirmektedir. Mutezile'nin görüşleri Cebriyye ekolüne göre daha sistemli ve tutarlı olduğu görülmektedir.²²¹

Mutezile ve Cebriyye ekolünün görüşlerine bir tepki izlenimi veren Eş'ariyye görüşlerine göre Allah'ın sonsuz ilmi, irade ve kudretinden hareketle insanın fiillerinde özgür iradenin varlığını kabul etmemişlerdir. Eş'ariyye göre insanda bulunan kudretin doğrudan davranışla bir ilişkisi

²¹⁷ Er-Rum 30/38-39; el-Ahzab 33/29; el-İnsan 76/9

²¹⁸ Hasan Aydın, "İslamın Klasik Çağında İnsan İmgesi ve İrade Özgürlüğü Sorunu", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 1/2 (2008), 100.

²¹⁹ Sa'düddin Mes'ud b. Ömer el-Taftazani, *Şerhu'l-Akaid*, çev. Süleyman Uludağ. (İstanbul: Dergah Yayınları, 1991). 198.

²²⁰ Fahreddin er-Razi, *İtikadâtü Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982). nşr. Ali Sami en-Neşşar, 68; Abdülkahir el-Bağdadi, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev: Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007). 156.

²²¹ Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâiler'in Kelam Sistemi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011). 375-385.

ve etkisi olmayıp dolaylıdır. İşte bu yakınlaşma olabilir ki bunun adına da kesb denmektedir. İnsan kendisine verilmiş olan kudretle bir şeyi meydana getirme kesbinde bulunduğu zaman ilahi kudret bunu yaratır. Böylece kul kesb eden ilahi kudret de yaratandır. Dolayısıyla insan hür irade sahibi gibi görünmekle birlikte hürriyetten yoksun bir varlıktır.²²²

Maturidiler ise Allah'ın iradesi yanında insanın iradesini de kabul etmişler ve insani iradeyi cüz'i ve külli irade olarak ayırmışlardır. Bu mezhebe göre insan fiilleri üzerinde karar ve eylem aşamasında etkili iken fiillerinin yaratılması ise Allah'a nispet edilir. İnsanın eylemleri üzerindeki bu sorumluluğunu özgür iradesine bağlamışlardır. Eğer aksi bir görüş benimsenirse insanın cüz'i iradeyi mümkün olan fiillerin tercih etme potansiyeli dışında aksi bir görüş benimsenirse bu durum insanı mecbur hale getirecek ve insanın sorumluluğunu ortadan kaldıracaktır.²²³

Sonuç olarak Müslüman kelimcilerin irade ve davranış konusuna yaklaşımları benzerlik göstermekle birlikte farklılıklar da göstermiştir. İnsani irade ilahi irade ile bütünleşik bir yapıda ele alınmaya çalışılsa da mezhebi birtakım ön kabuller nedeniyle konu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır.²²⁴

1.8.2. Felsefe

Felsefe tarihi boyunca belli başlı filozofların irade ve irade kavramına bağlı olarak hürriyet ve davranış olgularına karşı tarihi seyir içerisinde çeşitli düşünce sistemleri oluşmuştur. Kavrama şu soruların çerçevesinde gelişen tartışmalar ekseninde görüşlerin ortaya atıldığı görülmektedir. Filozoflar, bu tarihi seyir içerisinde insanın ahlaki seçimi, tercih ve davranışlarında özgür ve mecbur olduğu tartışmasını ilk çağlardan bu yana çeşitli teori ve deliller ileri sürerek günümüze kadar canlılığını devam ettiren düşüncelerle savunmuşlardır. Bu bağlamda irade kavramı ekseninde bu düşünce sistemlerini ana hatlarıyla değerlendirmek yerinde olacaktır. Buna göre hürriyet problemini ilk çağın belli başlı filozoflarından Eflatun, Aristoteles ve Sokrates gibi isimlerin görüşleri açısından vermeye çalışacağız.

Felsefe tarihinde Sokrates'ten önceki filozoflar dikkate alındığında insanın iradesini somut düşüncelerle ortaya koymuş düşünür sayısı yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Sofistler yönünü âlemden insana çevirmiş ve bu manada insanın iradesinin var olup olmadığını varsa neye göre işlediğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Düşüncenin âlemden insana

²²² M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti*. 162-181.

²²³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, tercüme: Bekir Topaloğlu, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016). 338-398; Ebû Muhammed Nûruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr es-Sâbûnî, *Mâtürîdîyye Akaidi*, tercüme: Bekir Topaloğlu, (Ankara: DİB Yayınları, 2005). 134-138; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *Tebşîratü'l-Edille fî Uşûlî'd-Dîn*, thk.: Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, (Ankara: DİB Yayınları, 2003). 113-162; Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *et-Temhîd fî Uşûlî'd-Dîn*, nşr. Abdülhay Kâbil, (Kahire: Dar'u-Tabâatü'l-Muhammediyye, 1987). 2-83; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, (Kahire: Matbaatü Mustafa, 1949). 241-261; Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere fî İlmi'l-Kelâm* (Kahire: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1307).112-113.

²²⁴Fatih Karaman, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*. 12.

çevrilmesiyle insanın var olduğu âlemde bağımsız hür bir iradeye sahip olup olmaması soruları zihinleri kurcalamaya başlamıştır.²²⁵

Sokrates, hiçbir şey bilmediğini, tek bildiği şeyin hiçbir şey bilmediğinden ibaret olduğunu söyler. O bu sofistlik şüphesiyle asrının düşüncesinden farklı yepyeni bir görüş olarak ahlak sahasında, kainatta tamamıyla bilinebilen bir şey olduğunu o varlığın da insan olduğunu ifade etmiştir. Bakışlarını insana çeviren Sokrates, eşyanın mahiyet ve menşesine ait meseleleri halledemiyorsak, yegâne ve sağlam bilgi olan; ne olmamız gerektiğini, hayatın mana ve gayesini ve ruhun “hayır-ı ala”sını bilebiliriz. Bu görüşü ile ahlak dışında asla ciddi bir felsefe olmadığını ileri sürmüştür.²²⁶

Sokrates ve devam eden takipçileri insanın tam olarak olgunlaşmasını geçici hazlardan kurtararak hürleşmesi ile gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Bu dönemde gösterilen tüm gayretler insanı mutlu ve onu erdemli kılacak en doğru hayatın ne olduğunu bulmaya yöneliktir. Özellikle bu dönemde metafizik manada özgürlükten söz edilmese de insanın hürriyetine engel olabilecek kötü fiillerinden uzaklaşması ile erdemli bir hayat yaşayabilmenin mümkün olabileceği kabul gören bir düşüncedir. Sokrates’e göre “bilgi fazilettir” ve bilgili insanın en büyük erdemi de var olduğu evrendeki düzene uyum içerisinde olmasıdır.²²⁷ O, bu anlamda ahlakta üstün ve faziletli olmayı bilgiye bağlamış, doğru bilginin doğru eyleme götürdüğünü ifade etmiştir. Bu anlayış ile bilgi ahlaki bir değer kazanmaktadır. Dolayısıyla bu değer birlikte arayanlar ahlakça birbirlerini tamamlar ve karşılıklı olarak birbirlerini olgunlaştırırlar. Sokrates, burada ahlakta üstün ve faziletli olmayı, aklın yetişmesine ve bilginin açık olmasına bağlar bu da irade hayatında determinist bir anlayışa sahip olduğunu gösterir. Görülüyor ki Sokrates, ahlak felsefesi olarak ortaya koyduğu görüşlerinde açık bir ifade ile irade ve hürriyetinden bahsetmemekte hürriyetin inkarına yol açan determinist bir anlayış sergilemektedir.²²⁸

İlk çağ filozofları arasında Aristoteles ortaya koyduğu felsefe ile kendinden önceki gelişmeyi daha da ileriye götürmüş ve çağının bütün bilgisini kucaklayan bir sistem meydana getirmiştir. Aristoteles’e göre irade aklın belirlediği bir yetidir ve iradeli hareket de aklın ortaya koymuş olduğu harekettir. Aristoteles insanın hürriyetini aklın ortaya koymuş olduğu iradi hareketlerde aramak gerektiğini savunur. Aklın biri fiil diğeri düşünme olan iki ayrı davranışı ile ahlaki tutum ve düşünme olgunluğu şeklinde kendini gösteren bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bu iki yapıya ait en önemli faziletlerden biri olan ahlaki faziletler iradenin eğitilmesi ile oluşur. İnsan bu eğitim sayesinde doğru görüşlere dayanarak iradi harekete alışır. Ahlaki faziletler insana davranışlarında doğru görüşlere dayanarak hareket etme kabiliyetini kazandırır.

²²⁵ İrğat, *Nurettin Topçu'da İrade*. 102.

²²⁶ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti*. 25.

²²⁷ Kamuran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1987). 37.

²²⁸ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 25-26.

Burada Sokrates'in "bilgi fazilettir" görüşünden ayrılırken iradenin de bilgiden bağımsız bir yapıda olduğunu ileri sürmüyor. Aksine ona göre insan çeşitli deneyimlerle tecrübe kazanır ve bu alıştırmalarla kendine hakim olmayı öğrenebilir. İnsan ancak iradesini eğitmekle kuvvetli istek ve dürtülerine karşı durabilir ve her durumda aklın gösterdiğini yapabilir. Buna göre ahlaki faziletler için yatkınlık, alışkanlık ve doğru görüş kabiliyeti gereklidir. Bu ise fiilde doğru olan orta yolu bulabilmek ve zihinle irade arasındaki denge ve ahengi sağlamakla mümkün olabilmektedir.²²⁹

İrade ve hürriyet probleminin felsefi sistemin metafizik düzlemi içerisindeki ilk izlerini gördüğümüz Eflatun, insanın hür denilebilecek, değiştirilemeyecek ve daha önce kurgulanmış bir kaderle dünyaya geldiğini savunur. Fakat başka bir görüşüne göre de her insan yaşayacağı hayatı kendi iradesi ile seçtiğini ve Tanrı'nın bundan sorumlu olmadığını da ayrıca vurgulamaktadır.²³⁰ Eflatun, insana takdim edilen hayatı, Tanrı'nın yasaları doğrultusundaki seçimlerle birlikte ne ve nasıl olduğunun izahı olmadan mutlak ideye ulaşma gayesi olarak belirlemektedir. İnsan erdemi yakalamak için Tanrı'nın hiçbir değiştirme kudret ve müdahalesinin olmadığı evrendeki kaderiyle ve maddeyle mücadele etmek durumundadır. Ancak Eflatun, insanın cesur bir irade ile nefsi ve akli arasındaki dengeyi koruyabildiğini, organizmanın parçaları arasında çıkabilecek ihtilaf durumunda akılcı bir tavır ile nefsinin aşırılıklara karşı koruduğunu ifade eder. İradenin bunu yapabilmesi için de cesur olması gerekir.²³¹

Görüldüğü gibi Eflatun da insanın hürriyeti her ne kadar Tanrı'nın belirlemiş olduğu yasalarla donatılmış alemde var kılınmış olsa da, insan tercih etme hakkına sahiptir ve erdeme ulaşabilmesi de fiziki alemde değil kendi içinde ruhunun akıl bölümünde olan irade gücü ile mümkündür.²³²

İslam filozofları ise irade kavramını psikolojik bakımdan incelemekle birlikte irade özgürlüğü konusunda herhangi bir düşünce sistemi ortaya koymamışlardır. İlk İslam filozofu olarak bilinen Kindi, iradeyi, "iki şeyden birini seçebilme kuvveti" olarak tarif eder. Kindi'ye göre bütün canlılarda bulunan ve sebebi iradeyi harekete geçiren arzu, duygu ve eğilim olan nefsanî bir kuvvettir. O bu tanımı ile iradeyi canlının nefsinde bir güç olarak eyleme dönüşmesini psikolojik bir takım sebeplere bağlamıştır.²³³

İslam felsefesinde meşşai olarak kabul edilen Farabi, iradenin Tanrı ve insan için ortak kullanılan bir nitelik olmasının yanında Tanrı ve insan için farklı manalar ifade ettiğini ifade

²²⁹ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 32.

²³⁰ İrğat, *Nurettin Topçu'da İrade*. 103; Eflatun, *Devlet* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985). tercüme: Sabahaddin Eyüboğlu-Ali Cimboz, 617-618.

²³¹ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008). 65.

²³² Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007). 159.

²³³ Kasım Turhan, *Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2001). 151-152.

eder. O, insan iradesinde daima bir gayeyi göz önünde bulundururken, Tanrı'nın iradesinde zatından başka gayenin söz konusu olmadığını vurgulamaktadır.²³⁴

Farabi'ye göre insanın iradesi bir şeye istek duyma veya ondan kaçınma şeklindeki arzu gücünden meydana gelir. Çünkü irade duyum, tahayyül ve düşünme gibi çeşitli idrak yolları vasıtasıyla elde edilen şeyleri arzu etme veya onlardan vazgeçmedir. Dolayısıyla ona göre irade "idrak edilen şeyi arzu gücüyle istemek" olarak tarif edilir. Farabi insanın iradesi sadece duyum ve hayal değil yalnızca insana özgü olan akıl ve düşünceden de bahsetmektedir. ²³⁵ Bununla birlikte Farabi, irade kavramının yanında "ihtiyar" kavramını da kullanmakta ve bu iki sıfat arasındaki farklılığa işaret etmektedir. İrade diğer canlılarda da bulunur fakat ihtiyar yalnızca insana özgü bir sıfattır. İnsan bu farklılıkla şuurlu hareket edebilen bir varlık olarak diğer canlılardan ayrılmaktadır.²³⁶

Farabi, O halde insanın iradesinin kaynağı ezeli irade sahibi olan Tanrı'nın iradesidir. Farabi'ye göre, insanın iradesi, akıl ve duyular arasındaki etkileşimin sonucudur. İnsanın iradesi, arzularını kontrol edebilme, tercih yapabilme ve davranışlarını yönlendirebilme yeteneği olarak tanımlanır. Farabi'ye göre, insanın iradesi, ahlak ve erdemlerle de yakından ilişkilidir. İrade, insanın tercihlerini ahlaki değerler ve erdemler doğrultusunda yapmasını sağlar. Farabi, iradeyi iki türlü ele alır: zorunlu irade ve tercih edilen irade. Zorunlu irade, insanın hayatta kalma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı isteklerle ilgilidir. Tercih edilen irade ise, insanın ahlaki değerler ve erdemler doğrultusunda yaptığı tercihlerle ilgilidir. Farabi'ye göre, insanın iradesi güçlendirilebilir ve geliştirilebilir. İradeyi güçlendirmek için, insanın öz disiplin ve öz kontrol sahibi olması gerekir. Farabi'ye göre, iradeyi güçlendirmek için eğitim ve öğrenme süreci önemlidir. İnsan, doğru eğitim ve öğrenmeyle iradesini güçlendirebilir ve ahlaki değerleri doğrultusunda tercihler yapabilir.²³⁷

İslam felsefe geleneğinde mükemmel bir felsefi sistem kuran İbn Sina'ya göre, insanın iradesi, akıl ve duyular arasındaki etkileşimin sonucudur. İrade, insanın arzularını kontrol edebilme, tercih yapabilme ve davranışlarını yönlendirebilme yeteneğidir. İbn Sina'ya göre, irade, insanın özgür iradesiyle hareket ettiği bir güçtür. İbn Sina, iradeyi iki türlü ele alır: basit irade ve bileşik irade. Basit irade, insanın bir şeyi isteyip istemediği ile ilgilidir ve insanın iradesinin en temel hali olarak kabul edilir. Bileşik irade ise, insanın isteklerini bir araya getirerek, birden fazla seçenek arasında tercih yapmasını sağlar. İbn Sina'ya göre, irade, insanın kendini tanıması ve özgür iradesiyle hareket etmesi için önemlidir. İrade, insanın bilgi ve ahlak gibi diğer felsefi

²³⁴ Farabi, *Füsusü'l Hikme* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021). 81.

²³⁵ Farabi, *Füsusü'l Hikme*. 81.

²³⁶ Farabi, *Füsusü'l Hikme*. 81.

²³⁷ Farabi, *Füsusü'l Hikme*. 81-82.

kavramlarla da ilişkilidir. İbn Sina, insanın iradesinin güçlendirilmesi için, eğitim ve öğrenme sürecinin önemli olduğunu vurgular.²³⁸

Gazali de meşşai filozofların yanı sıra iradeyi biyolojik, psikolojik ve felsefi boyutları ile ele alır. O, insanın ruhunun şimdiki veya gelecekteki herhangi bir amacına uygun olan şeye yönelmesini irade olarak tarif eder. Gazali iradenin, canlı varlığı davranışa güdüleyen, fiili yapmaya sevk eden şehvet ve gazap türündeki arzu gücü olduğunu ifade eder. İrade hükmünü verdiği zaman ise organları hareket ettirici güç olarak kudret ortaya çıkar. Kudret, kasları ve organları harekete geçirirken bunu iradeye bağlı olarak yapar.²³⁹

Gazali, Gazali'ye göre, irade, insanın kendi kendini yönlendirebilme yeteneğidir. İrade, insanın davranışlarını kontrol edebilmesini, düşüncelerini yönlendirebilmesini ve hedeflerine ulaşabilmesini sağlar. İrade, insanın karakterinin temelini oluşturur ve erdemli bir hayat sürdürebilmesi için gereklidir. Aynı zamanda akıl ve bilgiyi iradenin ön şartı kabul etmektedir.²⁴⁰ Ona göre insan ancak bilgi ve irade ile seçkin konumdadır. Aynı zamanda akıl ve bilgiyi iradenin ön şartı kabul etmektedir. Gazali, iradeyi güçlendirmek için zihnin güçlendirilmesi gerektiğini savunur. Zihnin güçlendirilmesi için ise, doğru bilgi edinmenin, akıl yürütmenin, düşünceleri kontrol etmenin, kötü alışkanlıklardan kaçınmanın ve kendini sıkı bir disipline tabi tutmanın önemli olduğunu söyler. Gazali'ye göre, irade, doğru bir şekilde kullanıldığında insanın güçlü bir karakter geliştirmesine yardımcı olur.

Akıl, eylemi gerçekleştirmeden önce onun sonucunu ve iyilik tarafını idrak eder ve gerçekleştirmek için gerekli şartları hazırlama yönünde kendinde bir istek uyanır ki bu istek iradedir.²⁴¹ O halde insan akıl vasıtasıyla davranışlarının iyi ve kötü sonuçlarının bilgisini ve hükmünü edinirken, irade de aklın vermiş olduğu bu bilgi ve hüküm ile davranışları gerçekleştirme gücüdür.²⁴²

Gazali insanın iradesini ruh ve akıl ekseninde değerlendirmek mümkündür. Ona göre insan ruhu, onu yanlış davranışlara sevk edebilecek arzu, şehvet ve gazap gibi hayvani güdülere sahiptir. Ancak insan akıl ve bilgi ile iradesine hükmedebilir ve onu mutluluğa ulaştırabilecek yolları bulabilir. Dolayısıyla insan iradesini aklın rehberliğine tabi kılarak gerçek ahlaki davranışı gerçekleştirebilir.

İslam felsefesinde önde gelen bir diğer isimlerden İbn Miskeveyh, irade kavramını, insanın fazilet ve insanîyetinin bağlı olduğu fiil ve melekeleri insanın iradesine tabi kılar. Ona göre

²³⁸ Mian Muhammed Şerif, *Klasik İslam Filozofları Ve Düşünceleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017). 121.

²³⁹ Gazali, *İhya'u Ulum'id-Din, Mesiru Umumi'l-Muvahiddin Şerhu Terceme-İ Kitab-ı İhya'u Ulum'id-Din*, tercüme ve şerh: Yusuf Sıdkı el-Mardini; yayına haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, 2016. s.735; İrğat, *Nurettin Topçu'da İrade*. 111.

²⁴⁰ Çağrı - Hökelekli, "TDV İslam Ansiklopedisi". 382.

²⁴¹ Gazali, *İhya'u Ulum'id-Din, Mesiru Umumi'l-Muvahiddin Şerhu Terceme-İ Kitab-ı İhya'u Ulum'id-Din*. 735.

²⁴² Çağrı - Hökelekli, "TDV İslam Ansiklopedisi". 382.

insan tefekkür ederek irade ettiği şeyi yapabilir. İnsan seçim yapan bir varlık olarak diğer varlıklardan ayrılır. Çünkü insan seçim yaparken akıl ve düşüncesinden yardım alır.²⁴³

İbn Miskeveyh, irade mutluluğa ulaşmada mutedil olmanın ön koşulu olarak kabul eder. İbn Miskeveyh nefis ile ilgili görüşlerinde hayat ve ölümü akla ve maddeye göre iki türlü hayatın varlığından söz eder. İbn Miskeveyh'e göre, irade, insanın kendi kendini yönlendirebilme yeteneğidir. İrade, insanın davranışlarını kontrol edebilmesini, düşüncelerini yönlendirebilmesini ve hedeflerine ulaşabilmesini sağlar. İrade, insanın karakterinin temelini oluşturur ve erdemli bir hayat sürdürebilmesi için gereklidir.

İbn Miskeveyh'in irade ile ilgili felsefesi, insanın iradesinin güçlendirilebileceği ve geliştirilebileceği fikrine dayanır. İbn Miskeveyh, iradenin geliştirilmesi için, doğru bir şekilde düşünmenin, kötü alışkanlıklardan kaçınmanın, disiplinli bir yaşam sürdürmenin ve kendini kontrol etmenin önemli olduğunu savunur. İbn Miskeveyh'e göre, irade, doğru bir şekilde kullanıldığında insanın güçlü bir karakter geliştirmesine yardımcı olur.²⁴⁴ İradî hayattan kastı yemek ve her türlü haz veren dürtüsel eylem gibi, insanın dünyevi hayatta kendisi için çabaladığı şeyler olarak ifade eder. Tabî hayattan kastı ise elde ettiği hakiki ilimle nefsin sonsuz bekasından ve cehaletten kurtulmasıdır. Buna benzer olarak iradî ölüm insanın meyillerinin öldürülmesi ve bunlara tekrar teveccüh edilmemesi, tabî olan ölüm ise nefsin bedenden ayrılmasıdır.²⁴⁵

²⁴³ Muhammed Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri", *Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi* 3/9 (2014). 41.

²⁴⁴ Macit Fahri, *İslam Felsefe Tarihi* (İstanbul: Birleşik Yayınları, 2000). 243.

²⁴⁵ Beheşti, "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri". 142.

2. BÖLÜM

İRADE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

2.1. İrade Eğitimi

Karakter sahibi bireylerin yetişmesi için onu sadece bilgi ile zihnen eğitmek yeterli olmamakta aynı zamanda fikir ve iradesini, duygu ve düşüncesini de eğitmek gerekir. Çünkü zihnin terbiyesi de duygu ve iradenin terbiyesi ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle sadece zihin eğitimi ile yapılan eğitim-öğretim kötü sonuçlar verebilir. Nitekim bilgili bir insan aynı zamanda iyi ahlaklı olmayabilir. İnsandaki irade gücü sadece önüne gelen seçeneklerden birini tercih etmede değil, aynı zamanda kendi kişiliğini şekillendirmede de etkilidir. İrade eğitimi de bu anlamda ahlaki kişilikleri oluşmuş sağlam karakterli bireyler yetiştirme çalışmasıdır. İrade eğitiminde temel amaç ailelere çocuğunun kendi kararlarını alabilen öz yeterliliğe sahip bireyler olması ve bu kararların sorumluluğunu taşıyabilen özdenetim sahibi, girişken hem kendi hem de başkalarının haklarına saygılı, duygu ve düşüncelerini rahatlıkla söyleyebilen sosyal dışa dönük olabilme, yeteneklerini kullanabilen, kültürel değerlerine sahip, ruh ve beden sağlıklı bir kişi olarak yetişebilmeleri için gerekli bilgilerin verilmesidir. Böylece çocuk hem anne ve babaların sürekli ikaz ve kontrolünden kurtulur, hem de bu nedenle aile ve çocuk arasında oluşabilecek sorunlara zemin hazırlanmamış olur.²⁴⁶

Çocuk ve gençlerin irade eğitiminde oldukça etkili yollardan birisi de din eğitimidir. Din eğitiminin içerdiği zengin motifler sayesinde ve önceden belirlenen amaçlar doğrultusunda bireyin bilişsel, duyuşsal beceri, tutum ve değerleri zenginleştirilerek karakterine olumlu katkılarda bulunmak mümkün olabilmektedir. Ahlaki karakteri gelişen, bilgi ve becerilerle donatılan birey ise toplumsal yapı üzerinde de mutlaka olumlu değişimler meydana getirir.²⁴⁷ Bununla birlikte ailede ve okulda gerçekleşen dini öğrenmeler bireyin zihin ve gönül dünyasına dokunabilmekte ve diğer kâim nitelikte sosyal ilişkiler gelişmesine yardımcı olabilmektedir. Büyümenin vermiş olduğu karmaşık taleplere karşı adapte olma ve günlük problemleri çözmeye gelişme gibi hayatın üzerindeki sorumluluklarını başarılı bir şekilde üstesinden gelir. Çocuğun ve gencin iradesinin eğitilmesi kendini tanıma, dürtü kontrolü, kendine ve başkalarına özen göstermeyi içerir.²⁴⁸

²⁴⁶ Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 122.

²⁴⁷ Kubilay Yazıcı, "Değerler Eğitimine Bir Genel Bakış", *TÜBAR-XIX- 19* (2006), 500.; Mualla Selçuk, *Çocuğun Din Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009). 44-45.

²⁴⁸ Macid Yılmaz, "Gençlik Dönemi ve İrade Eğitimi" (Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu, Sinop: İkizler Matbaası, 2016). 695.

2.1.1. İrade eğitimi ve karakter eğitimi ilişkisi

Karakter TDK sözlüğünde; “huy yaratılış, tabiat karakter”²⁴⁹ olarak tanımlanır. Psikoloji sözlüğünde ise “kişinin, kişiliğinin gelişiminde belli bir rol oynayan davranış ve tepki yapılarının toplamı”²⁵⁰ şeklinde ifade edilir.

Kerschenstanier’e göre, hareketlerin ortaya koyduğu karakter, insanın duygu ve irade yapısının özelliklerini gösterir.²⁵¹ Topçu karakterli kişilerin eylemlerinde kararlı ve tutarlı olduklarını her yerde ve her türlü şartlarda değişmeden kendi gerçek şahsiyetlerini hareketlerinde yaşattıklarını başka bir deyişle de kendi karakterlerini kullandıklarını ifade eder.²⁵²

İrade eğitimi ve karakter eğitimi birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirlerini tamamlayan kavramlardır. İrade eğitimi, bireylerin kendi davranışlarını kontrol edebilmeleri, hedeflerine ulaşabilmeleri, disiplinli bir yaşam sürdürebilmeleri ve güçlü bir irade sahibi olabilmeleri için önemli bir beceridir. Karakter eğitimi ise, bireylerin toplumda saygın bir yere sahip olmaları, diğer insanlara karşı saygı ve merhamet duyguları geliştirmeleri, dürüst, sorumlu ve güvenilir bir kişilik geliştirmeleri için önemlidir. İrade eğitimi ve karakter eğitimi arasındaki ilişki, bireylerin kişilik gelişimlerine katkıda bulunur. İyi bir karakter sahibi olmak için güçlü bir iradeye sahip olmak gereklidir. Güçlü bir irade, bireylerin doğru kararlar vermelerine, hedeflerine ulaşmalarına ve disiplinli bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olur. İyi bir karaktere sahip olmak ise, bireylerin doğru kararlar almalarına, başkalarına saygı göstermelerine, dürüst olmalarına, sorumlu davranmalarına ve güvenilir olmalarına yardımcı olur.²⁵³

Bireyde kötü karakter özelliklerinin iyi karakter özellikleri ile değiştirilip yerleşik hale getirilmesi de ancak bu yolla mümkün olabilmektedir. İnsanın karakterini olumlu yönde geliştirmesi ve ahlakını güzelleştirmesi başta gelen görevlerinden biridir.

Ahlaki kişilik ve karakterin oluşumunda iradenin eğitimine önem veren Akseki’ye göre irade kişiliğin ve karakterin temel şartıdır. İrade gücünün eğitimi ahlaki faziletleri bizzat elde etmekle olur. Ona göre ahlaki eğitim irade ve gönülümüzün ahlaki faziletlerle donanmasını sağlamaktır. Çünkü insanı insan yapan ne zekasıdır ne de sadece ilmidir. İnsanı ahlaken mükemmel yapan iradesinin ahlaki vazifelerle terbiye edilmiş olmasıdır. İnsanlara iyi karakter özelliği kazandırmayı amaçlayan ahlak eğitimi, irade kuvvetine metanet ve güç vererek, ruhun üzerinde olumlu tesirler yapma, kalpteki duyguları geliştirme ve faziletleri elde etmeye olan meyli kuvvetlendirmelidir.²⁵⁴

²⁴⁹ TDK (Türk Dil Kurumu), Genel Açıklamalı Sözlük, (Ankara: TDK Yayınları, 2015), 1082.

²⁵⁰ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*. 427.

²⁵¹ Nurettin Topçu, *Ahlak* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017). 132 .

²⁵² Topçu, *Ahlak*, 137.

²⁵³ Topçu, *Ahlak*, 138.

²⁵⁴ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak İlmî ve İslam Ahlakı Ahlak Dersleri* (Ankara: Nur Yayınları, 1991), 144.

Zaten karakter eğitimi de çocukların ahlaki gelişim süreçleri içerisinde iyi ahlaki davranışları kendine mal etmesini ve bu davranışları kendi karakterinin bir parçası haline getirmesini amaçlar. Karakterin olumlu yönde gelişmesi demek bir anlamda ahlaklı insanların yetişmesi demektir. Din eğitimi de karakterin özellikle ahlaki yönünün gelişmesine yardımcı olması yönünden son derece önemlidir. İslam dini, insanın ahlakını güzelleştirmek için karakterin eğitilmesine büyük önem verir. İnsanın sağlam bir karaktere sahip olabilmesi için öncelikle doğru bir inanç sistemine sahip olmasını ister. İnanç sistemine uygun bir hayat oluşturabilmesi için de insanın iradesini güçlendirilmesini hedefler. İradenin güçlenebilmesini de çoğunlukla ibadetlerin alışkanlık yoluyla kazandırılması ile sağlar. Bununla birlikte insanın ahlaki gelişimini sağlayabilmesi için başta Allah'a iman ve inanç esaslarının tamamı, Kur'an ve Hz. Peygamber'in hayatı inanan insana mükemmel bir karakter eğitimi sunmaktadır. İnsanın hayatına bu tarz bir yaklaşım ile yön vermesi ise irade terbiyesinin ve kendini kontrolün anahtarı konumundadır.²⁵⁵

Karakter eğitimi doğrudan insan iradesine güç ve yön veren etkili bir eğitimidir. Bu nedenle ailede bu eğitimin ihmal edilmesi, inançların sorgulanmaması, çocukların ahlaki özelliklerden yoksun yetişmesi, parçalanmış aileler, işsizlik, yoksulluk, erken gebelikler, şiddet davranışları vb. gibi birçok sorunu gündeme getirmektedir. Bununla birlikte karakter eğitiminin gerekliliğinden bahseden Lickona hırsızlık, hilekarlık, otoriteye saygısızlık, akran zorbalığı, yobazlık, küfürbazlık, erken cinsel deneyim, ve taciz, kendine zarar verici durumlarının toplumda artması gibi bireysel ve toplumsal sorunlar nedeniyle karakter eğitiminde ciddi anlamda önlemler alınması gerektiğini ifade etmektedir.²⁵⁶ Zira çocuklar küçük yaşlardan itibaren iradi yönden belli bir eğitimden geçirilip tecrübe kazanmaları; karakteri sağlamlaştıracak ve bu ifade edilen birçok sorundan uzak kalmalarını sağlayacaktır.²⁵⁷

2.1.2. İrade eğitimi ve vicdan eğitimi ilişkisi

İrade kabiliyetine eşlik eden unsurlardan biri de vicdandır. Vicdan TDK sözlüğünde, "kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlak değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç"²⁵⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Akseki, "vicdanı insanın içinde olan bir meleke, bir kuvvet olarak tanımlamıştır. Bu kuvvetin görevi hayrı şerden, fazileti reziletten ayırmak ve kişiyi hayra yöneltip şerden alıkoymaktır. Yine ona göre vicdan, her türlü heyecan durumunda dahi iyiye ve doğruya doğru emirler verdirendir".²⁵⁹

²⁵⁵ İsa Tekin Çimen, *İlköğretim Okullarındaki Dkab Ders Öğretimi Ahlak Öğretim* (Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 48-50 .

²⁵⁶ Terri Akin, vd., *Character Education in America's Schools*, 1-2; Lickona, *Character Matters*, s. 26, akt:Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. 138-139.

²⁵⁷ Macid Yılmaz, *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*, 139.

²⁵⁸ TDK (Türk Dil Kurumu), *Genel Açıklamalı Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 2015, 1217.

²⁵⁹ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2016). 144.

Güngör ise vicdanı ahlaki davranışlarımızın temeli olan bir kaideler sistemi olarak görmektedir. Ona göre “vicdan kişinin kendi eylemlerini ve çevresindekilerin eylemlerini doğru veya yanlış olarak değerlendirmeye yarar. Doğru olarak değerlendirdiği davranışlar kişinin iç dünyasında güzel duyguların oluşmasına sebep olurken, kötü olarak değerlendirdiği davranışlarda kişide kötü duyguların oluşmasına sebebiyet verir”.²⁶⁰

Bu tanımlamalardan anlaşıldığına göre vicdan kavramı, davranışların iyi veya kötü olduğuna hüküm veren, bize iyi davranışları takdir eden kötü davranışları yasak eden ve doğuştan var olan bir duygudur. Vicdan aynı zamanda henüz eyleme dönüşmeden önce niyetlerimizi denetleyen bir iç ölçüdür. ²⁶¹ Bu durum vicdanın çeşitlerinden insanın kendi davranışlarını ve hareketlerini muhakeme etme gücü olan ahlaki vicdan ile mümkün olabilmektedir. Ahlaki vicdan sadece hayrı ve şerri tanıtmaktan ibaret olmayıp iyiliğin tercihi kötülüğün terkini sağlamaktadır. Vicdanın büyük bir ahlaki değer taşıması insanın davranışlarının motivasyonunu sağlaması bakımından büyük önem taşımaktadır. ²⁶²

İnsanın seçim yapabilme ve alternatifler karşısında tercihte bulunabilme kabiliyeti ahlaki olanaklı kılan öğelerden biridir. Ahlaki otorite kendi motifleriyle iyi ve kötü, değerli ve değersiz durumlar karşısında bir seçim yapmadığı sürece ahlaki eylemlerden söz edilemez.²⁶³

İrade eğitimi ve vicdan eğitimi birbirine bağlıdır ve birbirlerini tamamlarlar. İrade eğitimi, bireylerin kendi davranışlarını kontrol edebilmeleri, doğru kararlar verebilmeleri, hedeflerine ulaşabilmeleri ve disiplinli bir yaşam sürdürebilmeleri için önemli bir beceridir. Vicdan eğitimi ise, insanların doğru ve yanlış arasında ayırım yapabilme yeteneklerini geliştirerek, etik ve ahlaki değerleri anlamalarını ve doğru kararlar almalarını sağlar.

İrade eğitimi ile vicdan eğitimi arasındaki ilişki, bireylerin doğru kararlar vermelerine ve bu kararlara sadık kalmalarına yardımcı olur. İrade eğitimi, bireylerin iç motivasyonunu arttırarak kendilerini kontrol etmelerini sağlar. Vicdan eğitimi ise, bireylerin etik ve ahlaki değerleri anlamalarını sağlayarak, doğru kararlar almalarına yardımcı olur. ²⁶⁴

Bir örnek vermek gerekirse, bir kişi iş hayatında karşılaştığı bir durumda doğru karar vermek için hem iradesini kullanmalı hem de vicdanına danışmalıdır. İrade, kişinin kararlı olmasını, disiplinli davranmasını ve hedeflerine ulaşmasını sağlar. Vicdan ise, kişinin etik ve ahlaki değerleri gözeterek doğru karar vermesine yardımcı olur.

Bu nedenle, irade eğitimi ve vicdan eğitimi birbirinden ayrılamaz ve bireylerin sağlıklı bir şekilde yetişmeleri için her iki eğitim de önemlidir. Birlikte uygulandıklarında, bireylerin

²⁶⁰ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1995). 45.

²⁶¹ Bilgin - Selçuk, *Din Öğretiminde Özel Öğretim Yöntemleri*. 112-113.

²⁶² Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi* (Konya: Hü-Er Yayıncılık, 2015). 79.

²⁶³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’a Göre Vicdan Kaynağı ve İşlevleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5/18 (2003), 141.

²⁶⁴ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. 129.

kendilerini kontrol etmelerini, doğru kararlar almalarını, etik ve ahlaki değerlere saygı göstermelerini sağlarlar.²⁶⁵

Vicdan eğitiminde çocuğun vicdanını güçlendirmek için çocuğa öz denetim alışkanlığı kazandırılması önemli adımlardan biridir. Bunun için, öz denetim eğitiminde birinci temel yaklaşım , “çocuğa ne yapıp yapmayacağını açıklamak, ona yol göstermek” tir. Öz denetimin sağlanması için çocuğa kuralların nedenleri açıklanmalı ki çocuk kuralları kolaylıkla benimseyebilsin. İkinci temel yaklaşım ise “desteklemek” tir. Bu yaklaşım, çocukların öz denetim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmak için kullanılır. Desteklemek çocukların kendi davranışlarını değerlendirmelerine ve uygun şekilde düzeltmelerine yardımcı olmak için yapılan bir yöntemdir. Bu, çocukların öz denetim becerilerini geliştirmelerine ve kendi kendilerine düzenli olarak kontrol etmelerine yardımcı olabilir.

2.1.3. İrade eğitimi ve waldorf yöntemi

Waldorf yöntemi 1919 yılında Avusturyalı düşünür Rudolf Steiner'in kendi geliştirdiği yaşam felsefesini temel alarak oluşturduğu bir eğitim sistemidir. Stenier, Birinci Dünya Savaşı gibi bir felaketin yeniden yaşanmamasını ancak yeni bir eğitim sistemi ile yeni bir insanın yaratılması ile mümkün olacağını düşünüyordu. Bu yeni eğitimin genel amacı ise kendi hayatlarını kendi başlarına şekillendirebilen özgür yurttaşlar yetiştirmektir. Bu genel amaca ulaşması için benlik bilincinin gelişerek özgür benlik bilinci haline gelmesi gerekmektedir. Bu nedenle benliğin unsurları olan irade, duygu ve düşüncenin geliştirilmesi gerekmektedir. Stenier, benlik unsurlarını, insanın sahip olduğu şekillendirici güçler olarak ifade eder. Şekillendirici güçler her dönem farklı bir unsurun gelişimine odaklanır. Bu dönemler; her biri yedi yıl süren fiziksel bilinçlilik, duygu bilinçliliği, farkında bilinçlilik şeklinde sıralanırlar. Eğitimin planlanması ve geliştirilebilmesi için çocuğun bu gelişim dönemlerindeki özelliklerinin dikkate alınması gerekmektedir.²⁶⁶

İrade eğitimi, bireylerin kendi davranışlarını kontrol edebilmeleri, doğru kararlar verebilmeleri, hedeflerine ulaşabilmeleri ve disiplinli bir yaşam sürdürebilmeleri için önemli bir beceridir. Bu becerinin öğretilmesi, özellikle çocukluk döneminde başlanarak ileriki yaşamlarında kişinin kendini kontrol etmesine yardımcı olur.

Waldorf eğitimi ise, antroposofi felsefesi temelinde Rudolf Steiner tarafından geliştirilmiş bir eğitim modelidir. Bu modelde, çocukların bilişsel, duygusal, fiziksel ve sosyal gelişimleri bir bütün olarak ele alınır ve çocuklar bireysel farklılıklarına göre eğitim alırlar.

Waldorf eğitiminde, irade eğitimi önemli bir yer tutar. Waldorf eğitimcileri, öğrencilerin iç motivasyonunu arttırmak, öz-disiplinlerini geliştirmek ve kendi başlarına karar verebilmelerini sağlamak için birçok farklı yöntem kullanırlar.

²⁶⁵ Kasapoğlu, “Kur'an'a Göre Vicdan Kaynağı ve İşlevleri”. 135-136.

²⁶⁶ Hüseyin Kotaman, “Rudolf Steiner ve Waldorf Okulu”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2009), 176-178.

Bu yöntemler arasında, günlük düzen ve rutinlerin oluşturulması, doğal materyallerle oyunlar oynanması, sanat ve el işi etkinlikleri yapılması, müzik ve ritim çalışmaları yapılması, bahçe işleri ve bahçe tarımı yapılması gibi uygulamalar yer alır. Bu aktiviteler, öğrencilerin özgüvenlerini ve iradelerini geliştirirken, aynı zamanda doğaya saygı duymayı ve kendilerini ifade etmeyi öğrenmelerini sağlar.²⁶⁷

Waldorf eğitiminde, öğrencilerin kendilerine uygun eğitim materyalleri ve yöntemleriyle karşılaşması, onların ilgi alanlarına göre öğrenme sürecine katılmaları ve kendi öğrenme tarzlarını keşfetmeleri de önemlidir. Bu sayede öğrenciler, kendi başlarına karar verebilen, özgüvenli ve iradeli bireyler olarak yetişirler. Sonuç olarak, Waldorf eğitimi, irade eğitimini bir bütün olarak ele alarak, öğrencilerin kendi kendilerini yönetebilmelerini sağlayan bir eğitim modelidir. Bu eğitim modelinde, öğrenciler doğal materyallerle oyun oynayarak, sanat ve el işi etkinlikleri yaparak, müzik ve ritim çalışmaları yaparak, bahçe işleri yaparak ve kendi öğrenme tarzlarını keşfederek, iradelerini geliştirirler.²⁶⁸

Waldorf okullarında eğitim ortamı, çocuğun doğa ile bütünleşmesi için doğa ile iç içe olunabilecek aynı zamanda doğanın sunmuş olduğu imkanlardan faydalanabilecek yerlerde kurulur. Böylece çocukta doğa sevgisinin oluşması, doğal uyumun algılanması ve doğanın bir parçası olduğunu hissebilmesi sağlanabilmektedir. Bununla birlikte çocuğun doğanın döngüsünü ve ritmini algılaması için mevsimlerdeki döngünün yaşam ritmi ile kendi ritminin etkilendiğini ve insanın bu ritim içinde var olduğu düşüncesinden dolayı sınıf ortamı doğal varlıklarla doldurulur. Yine çocuklar kendi geçmişlerinden gelen güzellikler kapsamında kültür ve geleneklerini yansıtan sanat eserleri ile sınıflarını süsleyebilirler. Waldorf okulunun estetik yanının başka bir örneği de bir etkinlikten diğerine geçişte müziğin kullanılmasıdır.²⁶⁹

Waldorf sisteminde çocukların içsel duygularını resim, plastik, görsel ve müzikal sanatlar gibi pek çok değişik disiplin yoluyla dışa vurabilmelerini sağlayan geniş artistik etkinlik içerir. Waldorf okulunda öğretmen sınıfta yoklamayı şarkı yoluyla alır. Çocuklar da şarkı yoluyla cevap verirler. Böylece sanat yoluyla ahlaki, toplumsal, zihinsel, duygusal ve iradi gelişim için gerekli güçlerin kaynağı beslenmektedir. Aynı zamanda sanat ile akademik bütünlük, benliği gerçekleştirme, çatışmaları çözümüleme ve benlik saygısının gelişimi gibi süreçlere yardımcı olur.²⁷⁰

Bununla birlikte Waldorf yöntemi benliğin geliştirilmesi, özgür bireylerin yetişmesinde, doğa ile uyum içerisinde geliştirilen öğretim yöntemleri ile olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Ancak mistik yanlarının bulunması, öğretim araçları içerisinde dini hikayeleri kullanması öğrencileri

²⁶⁷ Henry Barnes, "An Introduction to Waldorf Education", *Teachers College Record* 81 (1980), 325.

²⁶⁸ Kotaman, "Rudolf Steiner ve Waldorf Okulu". 181.

²⁶⁹ Robert Hutchingson-June Hutchingson, "Waldorf Education As A Program For Gifted Students", *Journal for the Education of the Gifted* 16/ 4 (1993), 411.;Freda Easton, "Educating the Whole Child, 'Head, Heart, and Hands': Learning from the Waldorf Experience", *Theory into Practice* 36/2 (1997), 91.

²⁷⁰ Hüseyin Kotaman, "Rudolf Steiner ve Waldorf Okulu", 184-185.

boş inanca yönlendirebileceği ve doğa ile bütünleşme ilkesinden hareketle doğayı keşfetme yerine hikayelerle hayal gücüne ağırlık verilmesi çocukların gerçekle aralarına mesafe koymalarına neden olacağı düşünceleri ile eleştirilmektedir. Bu yöntemden faydalanacakların bu unsurları göz önünde bulundurmalarının faydalı olacağı düşünülmektedir.²⁷¹

2.2. İrade Eğitiminde Öğretim Ortamları

Bir çocuk iyiyi, kötüyü, doğru ve yanlış bilerek dünyaya gelmez. Çocuğun değer yargıları; çevresi, yaşam şartları, ailede ve okulda aldığı eğitim doğrultusunda şekillenir. Çocuk doğruyu ve yanlış kendisi seçmeyi öğrenir. Bu nedenle çocuğun seçimlerini doğru yapabilmesi için verilen eğitimin nitelikli olması gerekmektedir.²⁷²

Bu başlık altında irade eğitimini etkileyen faktörler ele alınacaktır. Bu bağlamda sırasıyla ailenin ve okul eğitiminin irade eğitimini nasıl etkiledikleri açıklanacaktır.

2.2.1. Ailede irade eğitimi

Ailede irade eğitimi, çocukların kendilerini kontrol etmelerini, doğru kararlar almalarını ve hedeflerine ulaşmak için çaba göstermelerini sağlayan bir eğitim alanıdır. İrade eğitimi, çocukların hayatları boyunca faydalarını görecekları bir beceri ve özellikle genç yaşlarda öğrenilmesi önemlidir. Aileler, çocuklarına irade eğitimi vermek için birçok farklı yöntem kullanabilirler. Öncelikle, çocukların yapabilecekleri seçimler verilerek onların kendilerine güvenleri artırılabilir. Bu, onların daha bağımsız ve sorumluluk sahibi olmalarına yardımcı olur. Ayrıca, aileler, çocukların hayatta başarılı olmak için çaba göstermelerini teşvik edebilirler. Çocuklara, hedeflerine ulaşmak için adım atmak ve kendilerine çalışmak gerektiği öğretilmelidir. Bu, onların motivasyonunu artırır ve özgüvenlerini yükseltir.²⁷³

Çocukta irade ve öz-disiplin, karakteri oluşturan değer ve erdemlerin aile ile kazanılmaya başlanmasıyla birlikte gelişmeye başlar. Bu iç gücü kazanma için değer ve erdemlerin kazanılması ve yaşanması bir takım bilgilerin öğrenilmesi ile yeterli değildir; bu bilgilerin sosyal hayatta yaşanabilirliğinin sosyal öğrenme ile bizzat görülmesi ve tecrübe edilmesi gerekir. Bu anlamda çocuğun hayatla ilgili tecrübelerini yaşadığı en önemli kurum olan ailesi, temel değer ve erdemlerin kazandırılmasında öncelikli bir role sahiptir. Küçük yaşlarda aile çevresinden edinilen alışkanlıkların sonraki yıllarda irade bir boyut kazanmasıyla değişmesi imkansız olmakla birlikte zordur.²⁷⁴

²⁷¹ Hüseyin Kotaman, "Rudolf Steiner ve Waldorf Okulu". 184-185.

²⁷²Salih Aybey, "Karakterin Gelişmesinde Din Eğitiminin Rolü", *Uluslararası Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* 10/11 (2015), 208.

²⁷³ Fatih Karaman, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*. 364-365.

²⁷⁴ Haluk Yavuzer, "Yaygın Anne Baba Tutumları", *Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011). 13.

2.2.2. Okulda irade eğitimi

İrade eğitimini aileden sonra etkileyen bir başka faktör ise okuldur. İrade eğitiminin temelinde sağlam karakterli ahlaki kişiliğin oluştuğu bireylerin yetiştirilmesidir. Okulda sağlıklı karakter gelişimi için de okul içi düzen ve disiplinin sağlanması çok önemlidir. Eğer okuldaki disiplin sürekli dışsal yönlendirmelere dayalı kalıyorsa böyle bir okul sisteminde ahlaki erdemleri içselleştirmiş, özdenetim sahibi öğrencilerin yetişmesi mümkün görünmemektedir. Genellikle sınıf ve okul disiplini, öğrencileri yeterince kontrol etmeyi başaramayan öğretmenler tarafından “kontrol problemi” olarak yanlış tanımlandığı görülmektedir. Oysaki günümüzde eğitimci disiplinin bir kontrol problemi olmadığı aksine gelişimsel anlamda ahlaki gelişim problemi olduğu anlaşıldı. Çocuğun itmesi, vurması, çalma eyleminde bulunması veya birbirini ismiyle çağırması; bu durum çocukların birbirini önemsemediğini ve birbirine saygı duymadığını gösterir. Bu nedenle kişiye ve haklara saygı duyulması içten geliştirilmesi gereken bir erdemdir.²⁷⁵

Kerschenstanier, karaktere etki eden eğitimci tutumları hakkındaki görüşlerini dört ayrı gruba ayırır. Çocuğun karakter gelişimi konusunda çekingen eğitimci grubu, çocuğun zihni, estetik, sosyal, teknik ve hatta ahlaki vazifelerde hatalı yola sapacağını düşünerek yanlış yola kaymasını engellerler ve ona sürekli müdahil olurlar. Bu durumda genç ilerleyen zamanlarda manevi münasebetlerinde oluşturacağı karaktere ve çevre ile çok boyutlu münasebetlerinde hissedeceği gelişim ihtiyacına bağlı her girişimini engelleyerek geleceği için yatırım yapmasına imkan tanımazlar. İkinci grup ise çocuğa mutlak anlamda serbest bir alan tanıyarak onun tüm gelişim alanlarına kayıtsız kalan gruptur. Bu grup çocuğun ferdiyetini olumsuz etkileyeceği için herhangi bir eğitim yöntemine karşı çıkarlar. Onlara göre çocuğun istediği ve hoşlandığı şekilde davranmasına müsaade edilmeli ki çocuk zamanla kendi kendini terbiye edebilsin. Böylesine serbest bir eğitim içinde irade, zeka ve ahlak bakımından istidatlı çocukların arzu edilen noktaya ulaşabilecekleri kabul edilse de herhangi bir disiplin ve eğitim yöntemi tarafından yönlendirilmeden özellikle insanlığın çoğunluğunu teşkil eden vasat karakter istidadına sahip insanların böyle bir ahlaki karaktere kendi kendilerine ulaşabilmeleri zor görünmektedir. İki grup arasında yer alan diğer bir gruba göre ise eğitimde ne mutlak kontrol ne de mutlak serbestlik doğru bir anlayış değildir. Gelişmekte olan çocuk hem kendi tercihi ve keşfiyle hem de eğitimcinin desteğiyle bir sürü tecrübe materyali toplar. Dolayısıyla ahlaki meselelerde ona bir sürü örnek gösterip iradesini kullanmasına köstek olmak demektir. Çocuk eğitimciyle beraber edindiği tecrübelerin iyi ve kötü yönleri üzerine konuşur ve çocuk kendi karakter inşasını oluşturur. Eğitimci bu süreçte cezanın ancak en yumuşak olanına başvurur. Kerschenstainer'ın gruplandığı bu eğitimci tutumları arasında verimli sayılabilecek ideal eğitimci yaklaşımı diyebileceğimiz bu son yaklaşımda sadece okul ya da evde orta yolu takip eden bir eğitimcinin varlığı ile yetinilmez, Bu yaklaşımda eğitimci, iradesi kuvvetli, muhakemesi açık, sosyal ve ahlaki münasebetlerin çeşitli tezahürlerini anlama ve

²⁷⁵ Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*. 69.

değerlendirme yeteneğine sahip biri olarak okulda ve evde her öğrenci ile ayrı ayrı ilgilenen, öğrencisini çevresindeki muhtemel zararlı etkilere karşı koruyan, zihni ve duygu temayüllerini olumlu tesirler bırakacak şekilde düzenleyendir.²⁷⁶

Okul, iradenin çalışma, vazife yapma, sabır, ısrar ve sebat gibi meziyetlerin kazanılması bakımından etkili irade eğitimi sunar. Okullarda irade eğitimi, öğrencilerin kendilerini kontrol etmelerini, doğru kararlar almalarını ve hedeflerine ulaşmak için çaba göstermelerini sağlayan bir eğitim alanıdır. İrade eğitimi, öğrencilerin akademik başarılarına da yardımcı olabilir ve öğrencilerin kendilerini daha iyi tanımalarına ve güçlü yanlarını keşfetmelerine yardımcı olabilir. İrade eğitimi, öğrencilere problem çözme, karar verme ve hedef belirleme becerilerini öğretir. Bu beceriler, öğrencilerin hayatlarında başarılı olmalarına yardımcı olur ve özgüvenlerini artırır. İrade eğitimi ayrıca öğrencilerin stresle başa çıkmalarını, kendilerine güvenmelerini ve olumlu tutumlar geliştirmelerini sağlar.

Öğrencinin iradesini aktif bir şekilde kullanabilmesinin bir başka yolu ise sürekli katı ve kesin bir sistemden çok yarı kesin ve öğrenciye tercihler sunan bir sistem daha yararlı olabilmektedir.²⁷⁷ Her öğrenci okulda yürütülen etkinlikleri kendi ilgi, istek ve yeteneklerine uygun olarak bulur kendisine maddi ve manevi katkılarını hissederse bu noktada katı ve kesin bir disiplin anlayışından çok yeteneklerin, duygu ve temayüllerin yönlendirilmesine yönelik bir irade eğitimi olur. Aksi durumda ise irade sürekli yaşadığı sürtüşmelerin sonucunda ters istikamette bir güç kazanarak dik kafalılığa dönüşebilir.²⁷⁸

²⁷⁶ Kerschenteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*. 97-104; Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*. 69-70.

²⁷⁷ Kerschenteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*. 111.

²⁷⁸ Meydan, *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*. 51.

3. BÖLÜM

ORTAOKUL DKAB ÖĞRETİM PROGRAMINDA VE DERS KİTAPLARINDA İRADE EĞİTİMİ

3.1. Ortaokul DKAB Öğretim Programında İrade Eğitimi

Program, 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 2. Maddesinde ifade edilen “Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları” ve “Türk Milli Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınmıştır. Bu kanun ile belirlenen genel amaçlara bakıldığında 2. fıkradaki “İlkokulu tamamlayan öğrencilerin gelişim düzeyine ve kendi bireyselliğine uygun olarak ahlaki bütünlük ve öz farkındalık çerçevesinde, öz güven ve öz disipline sahip...”²⁷⁹ Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli değerleri kapsayan bu ifadesi, öğrencilerin kendi kişiliğini şekillendirmesinde etkili olan değerlerdir. İrade eğitiminin ahlaki kişilikleri oluşmuş öz yeterliliğe sahip bireyler yetiştirme amacına yönelik bir amaç olduğu söylenebilir. Aynı kanunun 3. fıkrasında yer alan “... milli ve manevi değerleri benimsemiş, haklarını kullanan ve sorumluluklarını yerine getiren...”²⁸⁰ ifadesi sorumluluk sahibi, milli ve manevi değerleri benimsemiş bireyler olarak yetiştirmeye vurgu yapmaktadır. Bu değerlerin vurgulanmasını, kendi haklarını bilen ve bu çerçevede kendi kararlarını alabilen bireylerin bu kararların sorumluluğunu da taşıyabilen özdenetim sahibi bireyler olarak yetişmesine yönelik olduğu ifade edilebilir.

Bütün olarak bakıldığında Milli eğitimin genel amaçları bireyin milli ve manevi değerleri benimseyip hayat tarzına dönüştürmeyi, üretken ve aktif vatandaşlar olarak yurdumuzun iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunmayı ve ilkokul ve ortaokulda kazandığı yetkinlikleri geliştirmeyi ve sorumluluklarını yerine getirmeyi hedeflemektedir.²⁸¹ Bunun bir başka ifadesi de milli ve manevi değerlerini benimsemiş sosyal, kültürel ve iktisadi kalkınmayı destekleyen bireyler yetiştirmektir.

Öğretim programının temel amaçları arasında eğitim sisteminin temel perspektifini oluşturan değerlerimiz ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışlara sahip bireyler yetiştirmektir. Değerler öğretim programının perspektifini oluşturan ilkeler toplamıdır. Temel insani özelliklerimizi oluşturan değerlerimiz, hayatımızın rutin akışında ve karşılaştığımız sorunlarla başa çıkmada eyleme geçmemizi sağlayan kudretin ve gücün kaynağı olarak ifade edilmektedir.²⁸²

Program bir toplumun geleceğini değerlerini benimsemiş ve bu değerleri ete kemiğe büründüren insanlara bağlı olduğunu ve bundan dolayı eğitim sisteminin her bir üyesine uygun ahlaki kararlar alma ve bunları davranışlarında sergileme yeterliliğini kazandırmayı amaçlar. Temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmenin asli görevi olduğunu böylece yeni

²⁷⁹ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*, 1.

²⁸⁰ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*, 1.

²⁸¹ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*, 1.

²⁸² MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5,6,7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*, 1.

neslin değerlerini, alışkanlıklarını ve davranışlarını etkilemenin mümkün olabileceği ifade edilmektedir. Öğretim programında değerler ayrı bir program veya öğrenme alanı, ünite, konu vb. olarak görülmemiş aksine bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerler, öğretim programlarının her birinde ve her biriminde yer almıştır. Programda yer alan “kök değerler” şunlardır: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu ait değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır. Öğretim programında kazandırılmak istenen değerlere bakıldığında öğrencilerin bireyselliğine ve gelişim düzeylerine uygun olarak ahlaki bütünlük kazanmalarını sağlamak, öz güveni ve öz disiplini desteklemek gibi katkılarının olduğu görülmektedir.²⁸³

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. sınıflar) Öğretim Programı'nın geliştirilmesinde; yapılandırmacı öğrenme modelini destekleyen çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme, beceri temelli öğrenme gibi yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Bu bağlamda temel becerileri ön planda tutan, öğrenme sürecinde öğrencinin aktif katılımına ve öğretmen rehberliğine imkân veren, öğrencilerin araştırma yapabilecekleri, keşfedebilecekleri, problem çözebilecekleri, çözüm ve yaklaşımlarını paylaşıp tartışabilecekleri ortamların sağlanmasının önemi vurgulanmıştır.²⁸⁴

Öğretim programda din ve ahlakla ilgili temel kavramların öğretimi ile kavramsal temellerin oluşturulması ve kavramlar arası ilişkilendirmenin yapılması hedeflenmiştir. Böylece öğrencilerin dini ve ahlaki kavramları yorumlamaları ve araştırma ve sorgulama, problem çözüme, iletişim kurma, karar verme gibi bazı temel becerileri geliştirmeleri amaçladığı görülmektedir.²⁸⁵ Bu kazanımlar ile bilgiyi üreten eleştirel düşünebilen, kararlı, iletişim becerilerine sahip, topluma ve kültüre katkı sağlayan vb. nitelikteki bireylerin yetiştirmesini vurgulamaktadır.

Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. sınıflar) Öğretim Programı İslam dini ve diğer dinleri betimleyici yaklaşımla öğretime konu etmeyi amaçlamıştır. İslam dini, Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu temel ilkeler çerçevesinde esas alınmıştır. İslam düşüncesinde ortaya çıkan yorumlar bilimsel bir metotla ve mezhepler üstü bir yaklaşımla ele alınmıştır. Yaşayan diğer dinler ise bilimsel bir metotla, dinler açılımlı ve olgusal bir yaklaşımla öğretime konu edilmiştir. Bu temel felsefe uygun olarak geliştirilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8. Sınıflar) Öğretim Programıyla; 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan “Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları ve Temel İlkelerine”ne uygun olarak öğrencilerin kazandırılmak istenen hedeflerin irade eğitimi ile ilgili olarak tespit edilenleri şöyledir;

1. Dini ve ahlaki kavramları tanımları ifadesi ile sağlıklı bir din ve ahlak öğretimi sayesinde öğrencilerin, beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişmelerini

²⁸³ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 1-2.

²⁸⁴ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 8.

²⁸⁵ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 8.

amaçlamaktadır. Aynı zamanda öğrenciler dini kavramları doğru yorumlamayı, düşünceleri paylaşmayı, açıklamayı ve savunmayı, din ve ahlaki hem kendi içinde hem de başka alanlarla ilişkilendirmeyi öğrenirler.

2. Ahlaki değerleri tanımlar ve bunları içselleştirmeleri,

3. Hz. Muhammed'im (s.a.v.) hayatını ve örnek ahlakını tanımları,

4. İnanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisinin farkına varmaları amaçlanmaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programının genel amaçları bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel ve evrensel açıdan ele alınmıştır.²⁸⁶ Öğretim programının bu amaçları doğrultusunda öğrencilere bilinen ve uygulanan değerler ile birlikte irade eğitime ve nefsin terbiyesine katkı sağlamakta ve öz güvenlerini destekleyerek bir şahsiyet kazandırdığı görülmektedir.

3.1.1. Kazanımlar, etkinlik örnekleri ve açıklamalarda irade eğitimi

Öğretim programlarının en önemli unsuru olan kazanımlar; irade eğitimi, bir kişinin doğru kararlar almak ve bu kararları uygulamak için gereken zihinsel gücü geliştirmeye odaklanan bir eğitim alanıdır. Bu konu, birçok kültürde ve dinde önemli bir rol oynamaktadır.

Din kültürü dersi, birçok öğrencinin farklı dini inançları ve kültürleri hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olur. Bu ders, irade eğitimi de kapsayabilir. Dinlerde, insanların doğru kararlar alabilmesi ve olumlu davranışlar sergileyebilmesi için irade gücüne önem verilir.²⁸⁷

Din kültürü dersinde irade eğitimi, öğrencilerin kendilerini kontrol etmelerini, doğru kararlar almalarını ve olumlu davranışlar sergilemelerini sağlar. Bu, hayatları boyunca faydalarını görecekleri bir beceri ve özellikle genç öğrenciler için çok önemlidir. Açıklamalar bölümünde, verilecek değerler arasında irade ve irade kavramı ile ilgili kavramların geçtiği üç ünite bulunmaktadır. İrade ve irade ile ilişkili kavramların geçtiği ünite ve sınıflarını şöyle sıralayabiliriz:

7. Sınıfta "Ahlaki Davranışlar" ünitesinde "Kazanım ve Açıklamaları" bölümünde.

8. Sınıfta "Kader İnancı" ünitesinde "Ünite Açıklaması" ve "Kazanım ve Açıklamaları" bölümlerinde.

8. Sınıfta "Hz. Muhammed'in Örnekliği" ünitesinde " Ünite Açıklaması" ve "Kazanım ve Açıklamaları" bölümünde.

²⁸⁶ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 11.

²⁸⁷ MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*, 11.

İrade kavramı “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde kazanım olarak bulunmamakla beraber ünitenin “Kazanım ve Açıklamalar” bölümünde irade kavramı ile ilişkili kavramlardan “öz denetim” ve irade kavramı bileşenleri arasında yer alan “sabır” ve “sorumluluk” değerleri ünitenin kazanımları arasında bulunmaktadır. Üniteye bakıldığında irade ile ilişkili kavramlardan öz denetim ile sabır ve sorumluluk değerlerinin hem kazanım olarak bulunduğu hem de konu başlıklarıyla verilecek değerler arasında olduğunu görmekteyiz.

Öz denetim konu başlığında “ Güçlü kimse, insanları güreşte yenen değil, bilakis öfke anında kendisine hakim olandır.” hadisi ile öz denetim değerini daha iyi anlamaları amaçlanmaktadır. Burada öğrencinin kendi düşünce ve davranışlarını kontrol etmesi ve yönetmesi için değeri hadisten çıkarmaya çalışması değerini anlaşılmasına katkı sağladığı görülmektedir. Konu içerisinde Kur’an’da insanın sorumlu bir varlık olduğunu hatırlatan şu ayetlere yer verilmiştir: “İnsanoğlu kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?”²⁸⁸, öz denetime sahip bir Müslümanın “Boş kaldın mı hemen (başka) bir işe koyul ve yalnız Rabb’ine yönel.”²⁸⁹ Ayetleri buyurularak Allah’ın insanları başıboş veya amaçsız yaratmadığını her insanın bir amacının olduğunu, yaptığı davranışlarda birtakım kurallar olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Allah’ın rızasına uygun olmayan ve yasaklanan davranışlardan sakınmasının insanı öz denetime götüreceğini vurgular. Müslümanın her daim öz denetim sahibi olması kendisini kontrol altında tutması ve sorumluluk bilincini taşımasına teşvik edilmektedir. Müslümanın bu sorumluluk bilinci ile boş durmadan ve boş işlerle uğraşmadan çalışması, işlerinde sebat ve azimli olması ve sadece Allah’a sığınması istenmiştir. Burada aynı zamanda irade yetisi ile ilişkili olan sebat ve azimli olma değerlerine de dikkat çekildiği görülmektedir. Konu devamında Müslümanın sürekli karar değiştiren bir yapıda olmadığını iradesine sahip çıkarak zamanını iyi yönetmesi gerektiği bilincini taşıdığı ifadeleri ile de zamanı ölçülü kullanmanın da bir irade terbiyesi olduğu üzerinde durulmaktadır.

Sabır değeri ile ilgili yine aynı ünitenin konu devamına baktığımızda doğrudan bir kazanım olarak bulunduğunu ve sabır değeri olarak bir konu başlığının bulunduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu konu başlığında kazandırılacak değerler arasında her türlü zorluk karşısında direnç gösterme anlamında “kararlılık” değerinin de ders işlenişinde geçtiği görülmektedir. Öğrencilere etkinlik olarak bilgi kutusunda Lokman Suresi 17. Ayeti okumaları istenerek, Lokman (a.s) oğluna verdiği şu öğüte yer verilmiştir: “Yavrum! Namazını dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.” Peygamberin söz, fiil ve uygulamalarıyla oğluna vermiş olduğu öğüt ile her türlü zorluk karşısında sabır ve kararlılıkla durabilen şahsiyetlerden olmanın önemine dikkat çekilmiştir. Değerle alakalı olarak konu başlığı içerisinde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) İslam’a davet sürecinde türlü işkence, hakaret ve zulümlerine: “Güneşi sağ elime, ayı sol elime verseniz yine de davamdan vazgeçmem”. sözü ile karşılık verdiği ifade edilmektedir. Bu

²⁸⁸ Kıyamet Suresi, 36.

²⁸⁹ İnşirah Suresi, 7.

konuda öğrencilere, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sabır ve kararlılığının rol model olması açısından güzel bir örnek oluşturduğunu ifade edebiliriz.

İrade kavramı "Kader İnancı" ünitesinin "Ünite Açıklaması" bölümünde ve "Kazanım ve Açıklamalar" bölümünde kazanım olarak bulunmakla birlikte irade kavramı bileşenleri arasında yer alan "sorumluluk" değeri de ünitenin kazanımları arasında bulunmaktadır. İrade kavramı ile ilgili ünitenin konu başlıklarına baktığımızda zararlı alışkanlıkların ve ahlaki davranışların temelinde insanın hür iradesi ve tercihleri bulunduğu vurgulanmaktadır.

İrade kavramı, "Hz. Muhammed'in Örneği" ünitesinde kazanım olarak bulunmamakla beraber ünitenin "Kazanım ve Açıklamalar" bölümünde irade kavramı bileşenleri arasında yer alan "kararlılık" değeri ünitenin kazanımları arasında bulunmaktadır. Üniteye bakıldığında irade ile ilişkili kavramlardan "kararlılık" değerinin hem kazanım olarak bulunduğunu hem de konu başlıklarıyla verilecek değerler arasında olduğunu görmekteyiz.

Kararlılık kavramı ile ilgili ünitenin konu başlıklarına baktığımızda "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Davasındaki Cesaret ve Kararlılığı" konu başlığında yer aldığını görmekteyiz. Hz. Muhammed'in kişisel özelliklerinden cesaret ve kararlılığı "En yakın akrabayı uyar." Ve "Ey Muhammed! Artık emrolunanı açıkça ortaya koy. Puta tapanlara aldırış etme." Ayetleri ile peygamberin davetini açıktan yapma cesaret ve kararlılığını göstermesi desteklenmiştir. Konu devamında ayet ve hadislerle örnekler verilerek, müşriklerin her türlü baskı ve zulmü karşısında davasında kararlılığını koruduğu ve peygamberlik görevini ilk günden itibaren büyük bir kararlılıkla yerine getirdiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in yapılan eziyetler karşısında göstermiş olduğu azmi, cesaret ve kararlılığı öğrencilerin karşılaşılan bir durum karşısında her türlü zorluk ve engellemeler karşısında yolundan dönmeden ilerlemesini ve hedefini tamamlamasına örnek oluşturduğunu görmekteyiz.

3.2. Ortaokul DKAB Ders Kitaplarında İrade Eğitimi

Öğretim programının değerlendirilmesinden sonra bu bölümde ders kitaplarının irade eğitimine katkısı açısından incelenecektir. Öğretim programında öncelikle irade ve iradenin bileşenleri ile ilişkili olan konu başlıkları değerlendirilecektir.

Ortaokul Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları, Ortaokul Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarına göre hazırlanmaktadır. İrade ve bileşenlerine Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında sadece 7 ve 8. sınıflarda toplam üç üniteye verilmiştir.

3.2.1. Yedinci sınıf "ahlaki davranışlar" ünitesi

7. sınıf "Ahlaki Davranışlar" ünitesinde irade kavramı kazanım olarak bulunmamaktadır. Üniteye irade kavramı ile ilişkili kavramlardan "öz denetim" ve irade kavramı bileşenleri arasında yer alan "sabır" ve "sorumluluk" değerleri ünitenin kazanımları arasında bulunmaktadır. Üniteye bakıldığında irade ile ilişkili kavramlardan "öz denetim" ile "sabır" ve

“sorumluk” değerlerinin hem kazanım olarak bulunduğunu hem de konu başlıklarıyla verilecek değerler arasında olduğunu gormekteyiz.

İçerikte İslam dinin insanın güzel ahlaklı olmasına verdiği önemden bahsedilerek bu konuda Kur’an-ı Kerim’de güzel ahlakla ilgili pek çok ornekler ve tlerin olduğu ve Müslümanların uygulamasının buyrulduğu vurgulanmıştır. Bu konuda Kur’an-ı Kerim’de güzel ahlaklı kimsenin yapacağı tutum ve davranışlar bir ayetle orneklendirilmiştir. Bu ayette “... Asıl erdemli kişi Allah’a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekatı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahibi bunlardır.”²⁹⁰ buyurularak tutum ve davranışların kontrolünde güzel ahlakın onemi öğrencilere açıkça ifade edilmiştir. Bu ayette aynı zamanda irade kavramının bileşenlerinden olan her türlü zorluk durumunda sabretmeye dikkat çekilerek sabır değerinin de oneminin vurgulandığını gormekteyiz. Bununla birlikte Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) hadislerinin Müslümanlara tutum ve davranışlarında güzel ahlaklı olma konusunda rehberlik edeceği “İnsanların en hayırlısı ahlakı güzel olandır.”²⁹¹ hadisiyle orneklendirilmiştir. Bu hadis, insanın en üstün niteliğinin güzel ahlak olduğunu belirtir ve bireyler arasında hoşgor, merhamet, dürüstlük, adalet gibi ahlaki değerleri vurgular. Bu hadis ayrıca insanların iyi bir karaktere sahip olması gerektiğini ğretir. Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisi güzel ahlaklı bir insan olarak bilinir ve bu özelliğiyle insanlara örnek olmuştur. Bu nedenle bu hadis Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ahalaki özellikleri arasında bulunana sabır, hoşgor, merhamet, adelet, dürüstlük, şefkat ve sayęı gibi değerlerin öğrencilere kazandırılması açısından güzel bir örneklik oluşturduğu söylenebilir. Konu içerisinde irade kavramı ve bileşenleri ile ilgili olarak şiir, hikaye, resim veya etkinlik bulunmamaktadır.

3.2.2. Sekizinci sınıf “ kader ve kaza inancı” nitesi

İrade kavramı 8. sınıfın “Kader İnanı” nitesinde “Kazanımlar” bölümünde bulunmakta ve irade kavramının doğrudan kazanım olarak bulunduğu tek yer olarak karşımıza çıkmaktadır. İrade ünitenin 2. kazanımında, “İnsanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader arasında ilişki kurar.”²⁹² şeklinde bulunmaktadır. Buradaki kazanımda geçen ifadeyle insanın ilmi ve iradesi arasında doğru bir ilişki kurarak duygu ve davranışlarını şekillendirmesi üzerinde kader inancının onemli bir katkısının olduğu vurgulanmaktadır. Zira insan, sorumluluk bilinciyle hayatı değerli ve anlamlı gorerek zgr iradesiyle tercihlerde bulunmaktadır. Ancak birçok açıdan sınırlı ve zayıf olan insanın ilmi, iradesi ile hayatı anlamlandırması kendisinden güçlü

²⁹⁰ Bakara Suresi, 177.

²⁹¹ Buhari, Menakıb, 23.

²⁹² MEB, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (İlkokul 4 ve Ortaokul 5,6,7 ve 8. Sınıflar) ğretim Programı*, 36.

ve yüce bir varlığa sığınma ve bağlanması sonucunda oluşan doğru bir kader inancı ile mümkün olabilmektedir.²⁹³

Kader İnancı ünitesinin girişinde “Düşünelim” etkinliğinde öğrencilere “Kaza, kader, irade ve sorumluluk kavramları size neleri çağırıyor?”, “İnsan, davranışlarından neden sorumludur?” soruları sorularak düşünüp yorumları istenmiştir. Bu etkinlik ile öğrencilere insanın akıl sahibi bir birey olarak özgür iradesiyle tercih yapabileceği ve bu özgürlüğün de insanın sorumluluğunu da beraberinde getireceği bilgisinin kazandırılmasına katkı sağlar. Böylece irade kavramını ve sorumluluk değerini daha iyi yapılandırmalarına katkı sağlandığı görülmektedir.

İrade kavramı ile ilgili ünitenin konu başlıklarına baktığımızda irade kavramı ve bileşenlerinin “İnsanın İradesi ve Kader” konu başlığında geçtiğini görmekteyiz. Konu içeriğinde irade kavramı Allah’ın insana verdiği en büyük nimet olan akılla birlikte verilerek insanın ancak akli sayesinde düşündüğüne ve aklını kullanarak seçimlerde bulunduğuna dikkat çekilmiştir. İnsanın kendisine verilen akıl ve iradesi sayesinde alacağı kararlardan ve yapacağı davranışlardan sorumlu olduğu ifade edilerek iradenin bileşenlerinden olan “sorumluluk” değerine de yer verilmiştir. Bununla birlikte doğrudan irade kavramı ve sorumluluk değeri üzerinde durularak İsrâ Suresinin 15. Ayeti “ Kim hidayet yolunu seçerse bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkar, başkasının günah yükünü üstlenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz.” Ayetiyle insanın akıl ve iradesi ile yapacağı davranışlardan sorumlu kılınacağı ifade edilmesi konuyu destekler nitelikte kullanılmıştır.

Konuda bulunan bilgi kutusu etkinliğinde insanın davranışları zorunlu ve seçime dayalı olmak üzere iki kısımdan oluştuğundan bahsedilerek insanın özgür iradesiyle yaptığı davranış alanına cüzi irade; iradesinin dışındaki alana ilahi irade olarak külli irade olarak şeklinde tarif edilerek dini terimlerle açıklamalara yer verilmiştir. İnsana ait olan cüzi irade kavramında özgür iradenin geçmesi önemlidir. Tanımın işlevsel olabilmesi için öğrencinin anlayabileceği düzeyde insanın eylemlerinin ne ölçüde özgür olduğu hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalara göre Allah’ın iradesi olan külli irade çerçevesinde özgür olduğumuz konusuna değinilmesi öğrencilerin konu hakkında Bu açıklamalara göre Konuda insanın iradesi ile kader ilişkisinin geleneksel kader öğretimindeki gibi külli irade-cüzi irade kavramlarıyla ele alınması dikkat çekmektedir.²⁹⁴

Konu devamında insan iradesi ve kader ilişkisi birlikte ele alınmakta yanlış kader anlayışını düzeltme amaçlı “Kaderim böyleymiş, ne yapsam boş! gibi söylemlerle verilen kararların ve yapılan davranışların sorumluluğundan kurtulamayacağını bilmelidir. Aklını ve iradesini

²⁹³ Hakan Özkan, “Din Eğitimi Çerçevesinde İbadetlerin, İrade Eğitimi ve Zaman Yönetimiyle İlişkisi”, *PAUİFD* 9/1 (2022), 326.

²⁹⁴ Emine Keskiner, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarındaki Kader Öğretisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2018), 59.

doğru yönde kullanılmalı; yapacağı işlerin hayır mı şer mi olduğunun, tercihlerinin onu cezaya mı yoksa mükafata mı götüreceğinin hesabını yapmalıdır. Özgürlükle sorumluluk arasında doğrudan bir ilişki olmadığı unutulmamalıdır.“ şeklinde nasihat içeren ifadeler yerine öğrencilerin anlama düzeyine uygun cümlelerle söz konusu mesajı kendilerinin bulmasına imkan tanıyan bir dil tercih edilmesi daha uygun olacaktır.²⁹⁵Konu içeriğinde resim ve şiir bulunmamaktadır.

3.2.3. Sekizinci sınıf “ Hz. Muhammed’in örnekliliği” ünitesi

İrade kavramı son olarak 8. Sınıfın Hz. Muhammed’in Örnekliliği ünitesinde kazanım olarak bulunmamakla birlikte iradenin bileşenleri arasında yer alan “kararlılık” değerinin bir konu başlığı olarak “Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Davasındaki Cesaret ve Kararlılığı” şeklinde bulunduğunu görmekteyiz.

Konunun içeriğinde kararlılık değeri geçmekte ve kararlılıkla ilgili ayetlere yer verildiği görülmektedir. Hz. Muhammed’in kişisel özelliklerinden biri olan cesaret ve kararlılığı ile ilgili ayetler şu şekildedir: “ En yakın akrabasını uyar.”²⁹⁶ ve “Ey Muhammed! Artık emrolunanı açıkça ortaya koy. Puta tapanlara aldırış etme.”²⁹⁷ Ayetleri ile peygamberin davetini açıktan yapma cesaret ve kararlılığını göstermesi desteklenmiştir.

Konu devamında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) bir gün kararlılıkla Safa tepesine çıkarak “ Ey Kureyş topluluğu! Şayet size şu dağın eteğinde bir süvari birliği var desem bana inanır mısınız?” diye sordu. “Evet, senin yalan söylediğini görmedik.” cevabını aldı. Bunun üzerine onlara şöyle dedi: “ Öyleyse ben büyük bir azaba düşer olacağınıza size haber veriyorum. Allah bana en yakın akrabasını uyarmamı emretti. Siz ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ demedikçe benim size ne dünyada ne de ahirette bir faydam dokunur.”²⁹⁸ şeklindeki diyaloguna yer verilmiştir. Hz. Muhammed’in müşriklerle geçen bu diyalogunda putlara tanrılık yakıştıran bir topluma Allah’ın bir ve tek olduğunu ilan ederek büyük bir cesaret ve kararlılıkla İslam’a davet etmesi, davasındaki azim ve kararlılığını göstermesi açısından güzel bir örneklilik oluşturmuştur.

Konuyla ilgili içeriğin devamında müşriklerin Hz. Muhammed’i davasından vazgeçirmek için bazı tekliflerde bulunduğu fakat Hz. Muhammed’in gayesinin bunlar olmadığını ve Allah tarafından kendisine verilen peygamberlik görevini yerine getireceğini ve bu uğurda her türlü girişimin sonucuna katlanacağını bildirdiği ifade edilmiştir. Öğrencilerin Hz. Peygamber’in her türlü teklif karşısında büyük bir karar ve azimle davasından vazgeçmeyeceğini ve Allah’ın ona vermiş olduğu peygamberlik görevini yerine getirebilmek için her şeye katlanacağını görmeleri kendi hayatlarında her türlü durum ve karar karşısında kararlı ve azimli olmalarına katkı sağlaması açısından dikkat çekildiği görülmektedir.

²⁹⁵ Emine Keskiner, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarındaki Kader Öğretisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 59.

²⁹⁶ Şuara Suresi, 214.

²⁹⁷ Hicr Suresi, 94.

²⁹⁸ İbn Sa’d, Tabakat, c.1, 200.

Hz. Muhammed'in tebliğinde karşılaştığı her türlü eziyet ve zorluk davasındaki kararlılığını etkilemediği ve ümitsizliğe düşürmediği " Bu işten vazgeçmem için Güneş'i sağ elime, Ay'ı da sol elime verseler dahi Allah bu dini üstün kılıncaya kadar veya ben ölünceye kadar vazgeçmeyeceğim".²⁹⁹ hadisi ile desteklenmiştir. Hz. Peygamber'in kendisine yöneltilen her türlü talep ve zorluk karşısında böyle kararlı ve net bir duruş sergilemesi, Onun güçlü bir iradeye sahip olduğunun da en açık örneğini teşkil etmektedir. Nitekim bu hadiselerin, davetin ilk başlarında cereyan ettiğini ve etrafında parmakla sayılacak birkaç kimsenin bulunduğu düşünülürken, Onun güçlü bir irade ve cesarete sahip olduğu ve hedefine ulaşmada ne kadar kararlı olduğu görülecektir.³⁰⁰ Öğrencilere Hz. Muhammed'in azim ve kararlılığını yansıtan bu tutumların konu içeriğinde hikâyeleştirilerek aktarılması özellikle kararlılık ve azim değerlerinin verilebilmesi açısından özel ve önemli bir konu olduğu aşikârdır. Konunun içeriğinde ayet ve hadis dışında kararlılık değeri ile ilgili hikâye, şiir, resim ya da bir etkinlik bulunmamaktadır.

²⁹⁹ İbn Hişam, es-Sire, c.1, 101.

³⁰⁰ Muammer Bayraktutar, "Hz. Peygamber'in Örnekliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı". 76.

4. BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde Ortaokul DKAB Öğretim Programının ve okul uygulamalarının irade eğitimine katkılarına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi sonucunda elde edilen bulgulara ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Konu kapsamında detaylı literatür taraması yapılmış ve bu bağlamda 9 soruluk bir görüşme formu oluşturulmuştur. Nitel çalışmamızdan elde edilen bulgular irade eğitimine genel bakış, inanç unsurlarının irade eğitimine etkisi, temel ibadetlerin kazandırılmasında yapılan uygulamalar ve bu ibadetlerin irade eğitimine etkililiği, Hz. Peygamber'in azim ve kararlılığının irade eğitimine katkısı açısından değerlendirilmesi, okul uygulamalarının etkililiği şeklinde incelenmiştir.

Bu bölümde; araştırmanın görüşme soruları ve verilerin analizine yer verilmiştir.

4.1. Katılımcıların İrade Eğitimine Genel Bakışına İlişkin Bulgular

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde irade eğitimi denince aklına ne geldiği, irade eğitiminin ne olduğunu ve iradeyi güçlendirmenin neyi öğretmek olduğunu düşündükleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.1.1.'de gösterilmektedir.

Tablo 4.1. Katılımcıların İrade Eğitimi Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Kendini kontrol edebilme ve nefesine söz geçirebilme	14	56,0
Manevi güç ve kararlılık	7	28,0
Doğru olana yönelme	2	8,0
Akla, mantığa, vicdana ve toplum yararına olanı seçme	2	8,0

Tablo 4.1.'de her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların irade eğitimi denince aklına ne geldiği, irade eğitiminin ne olduğunu ve iradeyi güçlendirmenin neyi öğretmek olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Katılımcıların 14'ü kendini kontrol edebilme ve nefesine söz geçirebilme yanıtını vererek irade eğitiminin kişinin kendini kontrol etme becerisini ve irade gücünü etkileyeceğini belirtmişlerdir. Öğretmenlerimizin konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

"Kişinin kendini kontrol edebilme ve kendi nefesine söz geçirebilme yeteneklerinin geliştirilmesi iradeyi güçlendirmektedir. İradesi güçlenen birey daha bilinçli bir şekilde mantıklı davranışları tercih eder."(K3)

"Kişinin seçimde bulunması, otokontrollü olmasıdır. İrade eğitimi olumsuzluklar karşısında güçlü olmayı ve sorunlarıyla baş etmeyi öğretir."(K5)

“Kişinin kendini kontrol edebilme, kendi nefesine söz geçirebilme yeteneğinin geliştirilmesi. İradeyi güçlendirmek kişinin daha bilinçli daha mantıklı davranmasını sağlar.”(K13)

Katılımcılardan 7’si manevi güç ve kararlılık kazandırdığı yanıtını vererek öğrencilerin irade eğitimi ile içsel güçlerini ve kararlılıklarını artırarak hedeflerine ulaşmalarına ve akademik anlamda başarılı olmalarına katkı sağlayacağını düşündüklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte irade eğitiminin etkili olabilmesi için küçük yaşlardan itibaren eğitilmesi ve düzenli bir şekilde eğitimlerin devam etmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

“İrade eğitimi denilince kişinin manevi gücü ve kararlılığı geliyor. Bu davranış veya düşünce fark etmez; başarılı olması veya kazanması için sabırlı ve sebatlı olması gerekir. İradede devamlılık vardır. Devamlılık sağlamak da kolay bir iş değildir. Bu devamlılığı sağlamak için insan küçük yaşlardan itibaren yaşına ve gelişimine göre eğitilmelidir.”(K8)

“İrade eğitimi, bir şeyi yapma veya yapmama gücünü kazandırma eğitimidir. Bence irade eğitimi kişinin hareketlerine duyguların değil aklın yön vermesi için yapılan eğitimidir. İradeyi güçlendirmek akıl ile duyguyu tanıyıp, duygularını akıyla yönetmeyi öğrenmektir.” (K12)

Katılımcılardan 2’si doğru olana yönelme cevabını vererek, irade eğitimi ile bireyin doğru kararlar almak için gerekli olan iradeyi geliştirmeyi amaçladığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda irade eğitiminin temel amacının doğru olana yönelmeye ve bu hedef için çaba göstermekle ilgili olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

“İrade eğitimi iradeyi doğru kullanabilme becerisini geliştirmektir. Bence irade eğitimi doğru olana yönelebilmek ve bunun için çaba göstermektir. İrade güçlenirse doğru kararlar alınabilir.”(K2)

“İrade eğitimi insan olabilme çabasıdır aslında doğrularla hayatımızı şekillendirebilmek demektir. İradeyi güçlendirmek Müslümanca aslında insanca yaşayabilmeyi öğretmektir.”(K16)

Katılımcılardan 2’si ise akla, mantığa, vicdana ve toplum yararına olanı seçme şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Katılımcılar, öğrencilerin seçimlerini yaparken kendi çıkarlarını değil, toplumun ve başkalarının çıkarlarını da dikkate almaları gerektiğini öğrenmeleri gerektiği düşünmektedirler. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“İrade eğitimi, eğitim kavramıyla ilişkilidir zaten. Eğitim istedik davranışların bireye kazandırılarak bireyi içinde bulunduğu topluma uyumlu, ona faydalı olması yönünde değişim ve dönüşüm sağlamaktır. İrade eğitimi öğretimle elde edilen iyi, güzel, faydalı bilgilerin pratikte gösterilmesi adına bireye rehberlik etmektir. İradeyi güçlendirmek dini bakımdan Allah’ın muradına mutabik tercihleri kulun öz denetimi ile bir baskı olmadan gönülden yerine getirilen davranışlar sergilemesi, kötü, çirkin, zararlıdan Allah rızasını kazanmak için vazgeçmesi, kendi iradesinden vazgeçip ilahi iradeye ram olması adına nefesine hükmetmesidir.”(K4)

“Öğrencinin akla, mantığa, vicdana ve toplum yararına olanı seçmesidir. İrade eğitimi en az dış etki ve yönlendirmeye bireyin maslahata uygun olanı seçmesidir.”(K6)

Yapılan çalışmada katılımcılara irade eğitimi denince aklına ne geldiği, irade eğitiminin ne olduğunu ve iradeyi güçlendirmenin neyi öğretmek olduğunu düşündükleri sorulmuştur. Katılımcıların 14’ü kendini kontrol edebilme ve nefesine söz geçirebilme, 7’si manevi güç ve kararlılık, 2’si doğru olana yönelme, 2’si ise akla, mantığa, vicdana ve toplum yararına olanı seçme şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu kendini kontrol edebilme ve nefesine söz geçirebilme cevabını vermiştir. Buna göre katılımcıların, irade eğitimi denildiğinde akıllarına genellikle kişinin kendini kontrol etme becerisi ve içsel güçlerinin artırılması gibi konular geldiği görülmektedir. Katılımcılar irade eğitiminin kişinin manevi güçlerini kararlılığını artırarak hedeflerine ulaşmalarına ve akademik başarılarına katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Ancak, irade eğitiminin etkili olabilmesi için küçük yaşlardan itibaren eğitilmesi ve düzenli bir şekilde devam eğitmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bazı katılımcılar ise irade eğitiminin doğru kararlar almak için gerekli olan iradeyi geliştirmeyi amaçladığını ve bireyin akla, mantığa, vicdana ve topluma yararına olanı seçmeyi öğrenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte katılımcıların görüşleri incelendiğinde, irade eğitimi ile ilgili özellikle kişinin kendini kontrol etme becerisi, manevi güçlerin geliştirilmesi, sabır ve sebat konularına vurgu yaptıkları görülmüştür.

4.2. Katılımcıların Ahlaki İrade Kazandırmada DKAB Derslerinin Etkisi Hakkındaki Düşüncelere İlişkin Bulgular

Katılımcılara öğrencilere ahlaki irade kazandırmada DKAB derslerinin etkisi sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.2.’de gösterilmektedir.

Tablo 4.2. Ahlaki İrade Kazandırmada DKAB Derslerinin Etkisi Hakkındaki Düşüncelere İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Öğrencinin ahlaki irade göstermesini desteklemekte ve güçlendirmekte	13	52,0
Kısmen etkili	7	28,0
Etkili değil, diğer derslerle ve aile eğitimiyle desteklenmeli	5	20,0

Tablo 4.2.’de her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların öğrencilere ahlaki irade kazandırmada DKAB derslerinin etkisi hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Katılımcıların 13’ü öğrencinin ahlaki irade göstermesini desteklemekte ve güçlendirmekte olduğunu desteklediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların, konuya dair görüşleri şöyledir:

"Elbette irade eğitimi ya da ahlaki irade kazandırmada en etkili dersin DKAB olduğunu düşünüyorum. Tabi bu durum bütün dersler için geçerlidir. Allah insanı ahlaki meziyete sahip olarak yaratmıştır. Efendimiz, "Her doğan İslam fıtratı üzere doğar. Ancak ebeveyni onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar. " demiştir. Yine efendimiz: "İslam güzel ahlaktır." Buyurmuşlardır. Öyleyse olumlu (ahlaki) irade özellikle bu dersin amacıdır."(K21)

"Öğrencilere ahlaki irade kazandırmada DKAB derslerinin sadece kavramsal değil de öğretmen öğrenci ve müfredat ile ciddi bir biçimde etkileşim halinde olarak etkili olacağı düşüncesindeyim. Eğer bir pasif öğrenme durumu söz konusu olur ise öğrenim tek taraflı olacağı için devamlılığı tek taraf sağlayacağı için özellikle ahlaki irade noktasında tam anlamı ile bir gelişim sağlanmaz."(K25)

Katılımcıların 7'si kısmen etkili cevabını vererek, DKAB derslerinin ahlaki irade kazandırmada yeterli olmadığını, ancak içeriğin zenginleştirilmesiyle daha etkili hale gelebileceğini belirtmişlerdir. İçeriğin zenginleştirilmesi, öğrencilerin hayatlarında karşılaşılabilecekleri gerçek hayat örnekleriyle ilişkilendirilmesini ve bu örneklerin öğrencilerin ahlaki iradesinin güçlendirilmesini sağlayabileceğini vurgulamışlardır. Katılımcıların, konuya dair görüşleri şöyledir:

"DKAB dersleri ahlaki irade kazandırmada kısmen yeterlidir. Çünkü içeriğin zenginleştirilmeye ihtiyacı var. İçerik zenginleştirildiğinde öğrencinin hayatına somut anlamda tatbik edebileceği daha çok örnek karşılaşmış olur." (K24)

"Etkili olması gerekirken çok etkili olduğunu düşünmüyorum. Çünkü bana göre irade ve ahlak eğitiminin temeli çok küçük yaşlarda ailede atılıyor. Aileden belli bir eğitim ile gelen, ailesi eğitim-öğretim sürecinde aktif destekleyici olan öğrencilere okulun ve öğretmenin katkısı daha fazla oluyor." (K8)

Katılımcılardan 5'i ise etkili değil, cevabını vererek DKAB derslerinin irade eğitimi üzerinde etkili olmadığını ve bunun nedeninin kazanımların buna yönelik olmaması ve dersin sadece konunun anlaşılmasına odaklanması olduğu yönünde görüşlerini belirtmişlerdir. Ayrıca diğer derslerle ve aile eğitimiyle desteklenmeli şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Akademik başarı odaklı bu sistemin içerisinde DKAB derslerinin yeterli olmadığını düşünüyorum. Bu sistemler arası çaba ile etkilidir. Ayrıca rol model olmadığımızda DKAB derslerinin etkisi sıfırlanıyor." (K16)

"DKAB derslerinin irade eğitimi üzerinde pek etkili olduğunu düşünmüyorum. Bunun sebebi de kazanımların buna yönelik olmaması ayrıca dersin kişinin davranışlarına etki etmesinden çok konunun anlaşılmasına odaklanıldığı için olabilir." (K18)

Bu çalışmada katılımcılara öğrencilere ahlaki irade kazandırmada DKAB derslerinin etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların 13'ü öğrencinin ahlaki irade göstermesini

desteklemekte ve güçlendirmekte, 7'si kısmen etkili, 5'i ise etkili değil, diğer derslerle ve aile eğitimiyle desteklenmeli şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu öğrencinin ahlaki irade göstermesini desteklemekte ve güçlendirmekte cevabını vermiştir. Buna göre, katılımcıların, DKAB derslerinin öğrencilerin ahlaki irade kazandırma üzerindeki etkisi hakkında farklı düşünceleri olduğu görülmektedir. Bazı katılımcılar DKAB derslerinin öğrencilere ahlaki irade kazandırmada etkili olduğunu düşünürken, diğerleri daha az etkili veya etkisiz olduğunu düşünmektedir. Bazıları ise, içeriği zenginleştirilmesi veya diğer eğitim yöntemleriyle desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte DKAB derslerinin öğrencilere ahlaki irade kazandırmada etkili olmasının aile eğitimi gibi diğer faktörlerin de önemli bir rol oynayabileceği görülmektedir. Sonuç olarak katılımcılar, DKAB derslerinin öğrencilere ahlaki irade kazandırma konusunda daha fazla araştırma ve düşünme ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır.

4.3. İnanç Unsurlarının İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular

Katılımcılara, Allah'a imanın, öğrencilerin davranışlarında iradeli olmasına ne gibi etkileri olduğunu düşündükleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.3.1.'de gösterilmektedir.

Tablo 4.3.1. Allah'a İman Ünitesinin Öğrencilerin İradeli Olma Konusundaki Etkilerine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
İradesini Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmaya yöneltme	17	68,0
Doğru seçimler yapmasını ve iyi yolda olmasını sağlama	8	32,0

Tablo 4.3.1.'de her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların Allah'a imanın, öğrencilerin davranışlarında iradeli olmasına ne gibi etkileri olduğunu düşündüklerini göstermektedir. Katılımcıların 17'si iradesini Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmaya yöneltme şeklinde cevap vererek, Allah'a iman eden birinin iradesini Allah'a bağladığını ve bu nedenle yaşamının maçı ve sorumluluğunu anladığını belirtmektedirler. Allah'ın rızasını kazanmak için yaşamının önemine değinilirken, yanlış davranışların zararlarını da bilmek ve onlardan kaçınmak gerektiğini vurgulamışlardır. Katılımcılar bu şekilde hareket eden bir kişinin, davranışlarını bu amaca uygun olarak düzenleyeceği ve iradesini doğru kullanacağını düşünmektedir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Allah'a imanı tam olan bir kişi iradesini de Allah'ın rızası doğrultusunda kullanır. İman bize irade gücü kazandıran en önemli etkidir."(K2)

“Allah’a iman eden kimse, iradesini tek olan Allah’a bağladığı için hangi amaç uğruna yaşadığını, onun rızasını kazanmanın, ona karşı sorumlu olmanın zararlarını bilme ve ondan sakınmaya ve davranışlarını bu amaç uğruna tanzim etmeye sebebiyet verir.”(K4)

Katılımcılardan 8’i ise doğru seçimler yapmasını ve iyi yolda olmasını sağlama şeklinde görüşlerini belirterek, Allah’a imanın bireyin iradesini doğruya yönlendirebilecek güçlü bir etken olduğunu, Allah’a inanan bir kişi, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak ve ona karşı sorumlu olduğunu bilmenin getirdiği sorumluluk duygusuyla kötülükten kaçınacağını ve doğru seçimler yapacağını ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu durumun bireyin iradesini güçlendirerek iyi yolda olmasına katkıda bulunacağını düşünmektedir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Bireyin davranışlarında iradeli olmasına en büyük etken Allah’a imandır. Allah’a iman kişiyi kötülükten uzaklaştırır, seçimlerini doğruya yöneltir, iyi yolda olmasını sağlar.”(K7)

“Allah’a iman eden kişi yüce bir güç tarafından kontrol edildiğini, takip edildiğini bilir. Bunu mümkün olduğunca aklında tutarsa davranışlarında kontrollü olur. Bir de davranışlarının hesabını vereceğini bilen ister istemez olumlu davranışlara yönelecektir. Ancak günümüzde gördüğümüz ve Müslümanlara yakıştıramadığımız söz ve davranışlar bana iman sürecinin içselleştirilemediğini düşündürüyor. Kişinin yanlış olan davranışlarını hiç kimse yokken bile yapmaması ise bu içselleştirmeyi gerçekleştirdiğini gösteriyor.”(K8)

“Allah’a iman, bireylerin davranışlarında iradeli olması noktasında davranışın referansını iki olguya dayandırarak etkileyebilmektedir. Bu olgular korku ve sevgi olgusu olarak açıklanabilir. Şöyle ki Müslüman bir birey imanın şartları gereği iman eder. Bunun sebebi ahirete olan inancıdır. Bununla bilir ki Allah’a iman ettiği müddetçe ve bu doğrultuda bir hayat yaşadığı sürece ahirette yaptıklarının karşılığını alacaktır. Aksi takdirde yine daha farklı bir ahiret hayatı yaşayacağını bilen Müslüman bir birey dünya hayatı süresince kimi zaman içindeki Allah’a karşı olan sevgisinden kimi zaman ise korku ve endişesinden dolayı tutum ve davranışlarında belirli bir yol izleme zorunluluğu hissedecektir. Bununla birlikte kendi iradesi ile bir çizgi belirleyerek ve buna göre bir hayat yaşayacaktır. Bu noktada davranışlarında istikrar gösterme çabası iradeyi olumlu anlamda etkileyecek, tutum ve davranışları buna göre şekillenecektir.”(K25)

Yurdagül’ün, bu konudaki görüşleri ulaştığımız bulguları destekler niteliktedir. Ona göre; yapılan pek çok çalışmada dini yaşantı ile öz saygı arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, hatta bireylerin tanrı tasavvurlarının öz saygı düzeylerini etkilediği yönünde önemli bulgular elde edilmiştir. Bu nedenle özellikle dua ve ibadetin insanların kendilerini daha kontrollü hissetmelerini, geleceğe daha iyimser bakmalarını, daha güçlü bir öz saygı, güven ve amaç duygusuna sahip olmalarını sağladığı ileri sürülmektedir.³⁰¹

³⁰¹ Yurdagül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*. 106.

Yapılan bu çalışmada katılımcılara Allah'a imanın, bireylerin davranışlarında iradeli olmasına ne gibi etkileri olduğunu düşündükleri sorulmuştur. Katılımcıların 17'si iradesini Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmaya yönelme, 8'i ise doğru seçimler yapmasını ve iyi yolda olmasını sağlama şeklinde görüşlerini belirtmişlerdir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu iradesini Allah'ın rızası doğrultusunda kullanmaya yönelme cevabını vermiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların görüşlerine göre Allah'a iman bireylerin iradeli davranışları üzerindeki etkilerini göstermektedir. Veriler, katılımcıların çoğunluğunun Allah'a inanmanın bireyin iradesini doğru kullanmasına ve iyi davranışlarda bulunmasına yardımcı olacağına inandığını göstermektedir. Ayrıca, Allah'ın rızasını kazanmak için yaşamının önemine ve yanlış davranışların zararlarına dikkat çekildiği de görülmektedir. Bu sonuçlar, inançların bireylerin davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu gösterdiği düşünülmektedir.

Araştırmada katılımcılara, insanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader ve kaza inancı arasında ilişki kurulmasının öğrencilerin davranışları üzerinde irade kuvvetini güçlendirici etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.2.2.'de gösterilmektedir.

Tablo 4.3.2. Katılımcıların İnsanın İلمي, İradesi, Sorumluluğu ile Kader ve Kaza İnancı Arasında İlişki Kurulmasının Öğrencilerin Davranışları Üzerinde İrade Kuvvetini Güçlendirici Etkisi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
İnsanın sorumluluk almasını, iradesini kullanmasını kolaylaştırma	14	56,0
Kesinlikle katkı sağlama	11	44,0

Tablo 4.2.2.'de her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların insanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader ve kaza inancı arasında ilişki kurulmasının öğrencilerin davranışları üzerinde irade kuvvetini güçlendirici etkisi hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Katılımcıların 14'ü insanın sorumluluk almasını, iradesini kullanmasını kolaylaştırma şeklinde cevaplamışlardır. Katılımcılar, kader ve kaza inancının insanın sorumluluk almasını ve iradesini kullanmasını kolaylaştırdığını belirtmektedirler. Katılımcılar, kader ve kaza inancının öğrencilerin davranışlarının sorumluluğunu alma ve davranışlarda kontrollü olma bilincini geliştirme konusunda yardımcı olacağını ifade etmişlerdir. Öğrenciler doğru bir kader ve kaza inancı sahip olmaları, seçimlerinin sonuçlarını alma ve yaşantısını bu inanç ile şekillendirmesini sağlama noktasında önemli olduğunu düşünmektedirler. Bununla birlikte katılımcılar kader ve kaza inancının toplumda yaygın olan yanlış düşünce ve hurafelere karşı da öğrencilerde daha önceden oluşmuş ya da oluşabilecek yanlış anlamaları önemli bir konu olduğunu ve öğretimi sırasında öğrencilere doğru bilgi verilmesi ve yanlış anlamaların

düzeltilmesi adına dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Kader ve Kaza inancının oluşturduğu tevekkül insanın sorumluluk almasını, iradesini kullanmasını kolaylaştırır. Ayrıca kadere inan kişi Allah'ın verdiği aklı ve seçme özgürlüğünü yok sayamaz ve iradesini kullanmanın sorumluluğunu üstlenir."(K2)

"Evet, Allah'ın iradesi, insanın iradesi, özgürlük ve sorumluluk kavramları kader ve kaza ünitelerinde sahih bilgilerle öğretilirse, öğrencide davranışının sorumluluğunu alma, vebal bilincini geliştirir. İçi hurafelerle bezenmiş ve bu sebeple tarih boyunca Müslümanların ağır bedeller ödemesine sebep olmuş kader ve kaza inancı öğrencide tembellik, miskinlik, aklı kullanmama, hayatla ve İslam düşmanları ile mücadele etmeme yani sorumsuzluk içeren duyguları geliştirir. Müfredatta bu konular yeterli örneklerle işlenmektedir."(K4)

"Kaza ve kader inancı birçok kavramın iç içe olduğu ve toplum tarafından yanlış anlaşılan iman esasları arasındadır. Özellikle toplumda insanın iradesi ve sınırları, Allah'ın iradesi ve insanın Allah'ın iradesi karşısında seçme sorunu yaygın bir şekilde hatalı bilgiler içermektedir. Toplumdaki bu yaygın kabuller öğrencinin zihni âleminde de yer bulmaktadır. 8. Sınıf Kader ve Kaza İnancı ünitesi bu yaygın kabullerin tespitini yaparak düzeltilmesine imkan sağlamaktadır."(K6)

"Kader ve kaza inancı ünitesi öğrencilerin kâinattaki her şeye bir plan ve programın takdir edildiğini insanın ise akıl ve özgür iradesi ile seçimlerde bulunduğunu ve seçimlerinden sorumlu olduğunu anlayacağı ve yaşantısını bu inanç ile şekillendirmesini sağlayan önemli bir ünedir."(K9)

"Öğrenciler kaza ve kaderin iman esaslarından olduğunu bilirse iradesini ve sorumlu olduğu şeylere karşı daha dirayetli ve metanetli olur. Tevekkül anlayışı ile bir iş için yeterli azim ve sebatı gösterdikten sonra üzerine düşeni yapmış olur ve sonucunu Allah'tan bekler."(K19)

"İnsanın ilmi sınırlıdır ve aşkın varlığın ilmi ile sınırlı alanda tercihler yapar ve bu tercihleri yaparken de özgürdür. İnsanın eylemlerinde özgür olması demek insanın sorumlu bir varlık olduğuna işarettir. Yaptıklarından, tercihlerinden sorumlu olduğunu bilmesi insanın atacağı her adımda doğru muhakeme yapabilmesini sağlar. Bu nedenle öğrencilere doğru tercihlerde bulunmalarını sağlayacak."(K24)

"İnsanın ilmi iradesi kader ve kaza inancı arasında sağlam bir ilişki kurabilmelidir. Bu ilişki pozitif yönlü olabileceği gibi negatif yönlü de olabilir. Fakat irade kuvvetini güçlendirici bir etkiye sahiptir. Şöyle ki öğrenci ilmi ve iradesi ile yaptıklarının sorumluluğunun karşılığının olacağını bilerek bir hayat sürer ise kader ve kaza inancı bağlamında iradeyi kontrol ederek hareket edebilirler. İradeyi kontrol etmek ise zihni ve bedeni çaba sarf etmeyi gerektirir. Bu çaba için ise iradenin ciddi anlamda bir güce sahip olması gerekmektedir."(K25)

Katılımcılardan 11'i ise kesinlikle katkı sağlama şeklinde görüş belirtmiştir. Katılımcılar kader inancının bireylerin davranışlarını etkilediğini ve sağlam bir kader inancının bireylerin iradesini güçlendireceğini ifade etmişlerdir. Onlara göre; Sağlam kader inancı, kişinin davranışlarının sorumluluğunu almasına yardımcı olur ve olumlu davranışların geliştirilmesinde kararlılık kazandırır. Doğru kader anlayışını öğrendikten sonra öğrencilerin daha doğru kullanmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Öğrencilerin verilen cüz'i irade ile tercihlerde bulunup kaderlerinin büyük bir kısmını Allah'ın küllü iradesi sınırları içerisinde kendilerinin belirlediklerini öğrenmeleri, onların iradelerini daha doğru kullanmalarına yardımcı olacağını vurgulamaktadırlar. Katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

"Kesinlikle bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Sağlam bir kader inancı kişinin iradesini güçlendirir. Çünkü kişi davranışlarının sorumluluğunu alırsa olumlu davranış geliştirmede kararlı olur. Ancak yanlış kader inancına sahip olursa her eyleminin sorumluluğunu Allah'a bağlayan kişi davranışlarının sonuçlarını üstlenmez. Kendi eksiklerini görmez ve kendini eğitmek ve düzeltmek yoluna gitmez. Öğrencilere kader ve kaza inancını anlatırken aynı zamanda insanın ulvi görevinden de bahsediyorum. Dünyayı yönetme ve imar etmede biz insanların görevli ve sorumlu olduğumu bu nedenle her ne iş yaparsak en iyisini yapma iradesini göstermemiz gerektiğini vurguluyorum."(K8)

"Elbette öğrencilere bu kavramlar hakkında anlatılır, örneklendirilir; pekiştirilir ise katkısı olacaktır. Sadece o değil, tevekkül ve şükür de aynı oranda etkili olacaktır."(K21)

"Evet, özellikle doğru kader anlayışını öğrendikten sonra rüzgârın önünde savrulan bir yaprak olmadığımızı bizler verilen cüzi irade ile tercihlerde bulunup kaderimizin büyük bir kısmını kendimizin belirlediğimizi öğrendikten sonra iradelerini daha doğru kullanmaya başladıklarını gözlemliyorum."(K22)

Bu çalışmada katılımcılara insanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader ve kaza inancı arasında ilişki kurulmasının öğrencilerin davranışları üzerinde irade kuvvetini güçlendirici etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların 14'ü insanın sorumluluk almasını, iradesini kullanmasını kolaylaştırma, 11'i ise kesinlikle katkı sağlama şeklinde görüş belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğu doğru bir kader ve kaza inancının öğrencilerin seçimlerinin sonucunu alma ve yaşamlarını bu inanç ile şekillendirmelerinde önemli olduğunu düşünmektedir. Kader ve kaza inancının yaygın olan yanlış düşünce ve hurafelere karşı korumak için öğretim sırasında öğrencilere doğru bilgi verilmesi öğrencilerde doğru bir inanç geliştirme açısından da önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca katılımcılar tarafından kader ve kaza inancının öğrencilerde tembellik, miskinlik, akli kullanmama gibi sorumsuzluk içeren duyguların öğrencilerin zihni âleminde yer bulmaması ve doğru bir kader ve kaza inancının öğretilmesi için öğretim materyallerinin yeterli örneklerle işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak, doğru bir kader ve kaza inancının öğrencilerin davranışları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu ve öğrencilerin irade kuvvetini güçlendirerek sorumluluk alma bilincini geliştirdiği görülmektedir.

4.4. Temel İbadetlerin İrade Eğitime Katkısına İlişkin Bulgular

4.4.1. Ramazan ayı ve oruç ibadeti açısından:

Katılımcılara, ramazan ayı ve oruç ibadetinin, benlik kontrolü üzerinde manevi etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.4.1.'de gösterilmektedir.

Tablo 4.4.1. Ramazan Ayı ve Oruç İbadetinin, Benlik Kontrolü Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Nefse hâkim olma ve arzulara boyun eğmemeyi sağlama	14	56,0
Manevi bir hava oluşturduğu için benlik kontrolünü sağlama	7	28,0
Sabır, irade, yardımlaşma ve merhametin artmasını sağlama	4	16,0

Tablo 4.4.1.'de her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların ramazan ayı ve oruç ibadetinin, benlik kontrolü üzerinde manevi etkisi hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Katılımcıların 14'ü nefse hâkim olma ve arzulara boyun eğmemeyi sağlama cevabını vermiştir. Katılımcılara göre; oruç ibadetinin sadece fiziksel açlığı değil, aynı zamanda manevi bir disiplini de içerdiğini belirtmektedir. Oruç tutmak, kişinin nefesine hâkim olmasını ve arzularına boyun eğmemeyi öğrenmesine yardımcı olur. Bu, bireylerin kendisine kontrol sağlamasına ve kötü alışkanlıklardan uzak durmasını kolaylaştırabilir. Bu nedenle oruç ibadeti öğrencilerin daha bilinçli ve disiplinli bir hayat tarzı benimsemesine yardımcı olabilir. Böylece hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumlu etkiler yaratabilir. Bu nedenle oruç tutmak sadece bir ibadet ritüeli değil, aynı zamanda kişinin kendisini geliştirmesi ve iyileştirmesi için bir fırsattır. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Evet, oruç zaten başlı başına Allah için nefsinin tutma, normal zamanda helal olan şeylere karşı bile Ramazan ayında Allah emretti diye uzak durma eylemidir. Allah'ın her şeyi gördüğü, bildiği ve hayatın sonunda hesaba çekeceği inancını pratik olarak yaşamaktır. Ramazan ayının toplu yapılan uygulamaları da kişinin bir toplumun iradesine uyma, bir topluma ait olma huzurunu yaşamasına sebebiyet verir.”(K4)

“Oruç ibadeti, nefesine hâkim olmayı ve arzularına boyun eğmemeyi öğreten en önemli ibadetlerden birisidir”(K5)

“Evet düşünüyorum. Oruç ibadeti sadece bedensel bir ibadet değil, sadece aç kalma, yeme içmeden bedeni uzak tutma ile alakalı bir ibadet değildir. Bence oruç ibadetinin en önemli maksadı benlik kontrolüdür. Allah bize bedeni aç bırakmaktan ziyade iradeyi terbiye etme nefsi kontrol etme

anlamında emretmiştir. İnsanın fizyolojik olarak kaç kalmaya sabrederken aynı zamanda onun günlük hayatta karşılaştığı durumlara karşı daha kontrollü, sakin ve şuurlu yaklaşmasını sağlayan bir ibadettir.”(K7)

“Ramazan ayı ve oruç ibadeti nefis kontrolünü sağlayan en etkili ibadettir. Bu yüzden öğrencilerin oruç ibadetinin yalnızca bedeni kontrol olmadığını aynı zamanda ruhi bir kontrol de sağladığını anlatabileceğimiz önemli konulardan birisidir.”(K17)

Katılımcıların 7’si manevi bir hava oluşturduğu için benlik kontrolünü sağlayacağı cevabını vermiştir. Katılımcılara göre; Ramazan ayı ve oruç ibadeti benlik kontrolü üzerinde manevi bir etki yaratır. Bu etki, sabır kavramının bireyde aktif bir şekilde yaşamasını sağlar ve bu da kişinin nefisini terbiye etmesine yardımcı olur. Bu süreçte, kişi yeme ve içme gibi arzularından kendini soyutlar ve benlik kontrolünü sağlayarak manevi anlamda iç huzura erişir. İbadet yerine getirme esnasında iradeyi kullanarak kendini kontrol edebilmenin verdiği manevi haz ve mutluluk ise kişiyi sağlama noktasında olumlu yönde motive eder. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Ramazan ayı ve oruç ibadeti kişilerin bedenine zarar vermeden onu eğitmeye katkı sağlar. İnsanın her türlü taşkınlıklarını, istek ve arzularını kontrol etmesinde ve terbiye etmesinde en iyi yoldur. Bu bilinç öğrencilere aktarılabilirdiği zaman bu ibadete alışkanlık kazandırılabilir.” (K6)

“Ramazan ayı ve oruç ibadetinin benlik kontrolü üzerinde manevi bir etkisi olduğunu düşünmekteyim. Ramazan ayı ve oruç ibadeti sabır kavramının bireyde aktif bir şekilde yaşamasını, hayat bulmasını sağlamaktadır. Birey bu sayede ibadet için belirli bir vakitten belirli bir vakte kadar ayarlanarak, kimi zaman da zorlanarak ve sabrederek aslında nefisini de terbiye ederek aslında nefisini de terbiye ederek yeme ve içme fiillerinden kendini soyutlar. Böylelikle benlik kontrolünü sağlayarak manevi anlamda da iç huzura ermektedir. Çünkü ibadeti yerine getirme esnasında iradeyi kullanarak kendini kontrol edebilmenin verdiği manevi haz ve mutluluk kişi de istikrarı sağlama noktasında olumlu yönde isteklendirme sağlar.” (K25)

“Oruç ibadeti bireylerin her türlü isteklerinin zayıflatılmasında ve anlık öfkelenme gibi hislerinin kontrol edilmesinde önemli bir rolü vardır. Belli vakit aralığında bedeni aç bırakmanın eziyet değil beden ve nimetin şükürü olduğu öğrencilere doğru bir şekilde aktarılırsa oruç ibadetinin ne kadar kıymetli bir ibadet olduğunu idrak edebilirler.” (K24)

Katılımcıların 4’ü ise sabır, irade, yardımlaşma ve merhametin artmasını sağlama şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Katılımcılara öğrencileriyle birlikte çalışırken Ramazan ayı ve oruç ibadeti konularına odaklandıklarını ve bu konuların sabır, merhamet, yardımlaşma, hoşgörü ve empati gibi değerlerin eğitiminde etkili olduğunu gözlemlediklerini belirtmektedirler. Aynı zamanda katılımcılar, Ramazan ayı ve oruç ibadeti hakkında değer vermenin yanı sıra, bu ibadetlerin insanların karakter gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu da vurgulamaktadırlar. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Oruç, azim, sabır, irade gibi insanlarla olması gereken özellikleri ön plana çıkarır, öğretir. İnsanın ahlaki seviyesini yükseltir.”(K11)

“Oruç ünitesini işlerken Ramazan ayı ve oruç ibadetine istek, mutluluk ve toplum olarak büyük bir önem verildiğini görüyorum. Bu üniteye özellikle öğrencilerimin anlattıklarından hareketle sabır, merhamet, yardımlaşma, hoşgörü, empati değerlerinin eğitimde etkili olduğunu görüyorum.”(K16)

“Oruç ünitesini işlerken Ramazan ayı ve oruç ibadetine istek, mutluluk ve toplum olarak büyük bir önem verildiğini görüyorum. Bu üniteye özellikle öğrencilerimin anlattıklarından hareketle sabır, merhamet, yardımlaşma, hoşgörü, empati değerlerinin eğitimde etkili olduğunu görüyorum.”(K16)

Araştırmada katılımcılara ramazan ayı ve oruç ibadetinin, benlik kontrolü üzerinde manevi etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların 14’ü nefse hâkim olma ve arzulara boyun eğmemeyi sağlama, 7’si manevi bir hava oluşturduğu için benlik kontrolünü sağlama, 4’ü ise sabır, irade, yardımlaşma ve merhametin artmasını sağlama şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu nefse hâkim olma ve arzulara boyun eğmemeyi sağlama cevabını vermiştir. Buna göre katılımcılar, genel olarak orucun sadece bedensel açlık ve susuzluktan uzak durmakla ilgili bir ibadet olmadığı, aynı zamanda nefsi kontrol etme, iradeyi terbiye etme, sabır, azim, hoşgörü, merhamet, yardımlaşma ve empati gibi ahlaki değerleri öğrenme ve uygulama üzerinde önemli bir etkisi olduğu konusunda hemfikir oldukları görülmektedir. Toplumsal birliktelik, dayanışma ve huzur açısından da Ramazan ayı ve toplu oruç tutmanın önemini vurgulamışlardır. Ayrıca doğru bir şekilde anlatıldığında, oruç ibadetinin beden ve nimetlerin şükürü olduğu bilinciyle öğrencilere kazandırılabilceğini de belirtmişlerdir.

4.4.2. Namaz ibadeti açısından:

Katılımcılara, temel ibadetlerden olan namaz ibadetinin, bireylerde sabır ve sorumluluk bilinci gibi duyguları geliştirici bir etkiye sahip olması özellikle davranışların disipline edilmesi noktasında etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.4.2.’de gösterilmektedir.

Tablo 4.4.2. Katılımcıların Namaz İbadetinin, İrade Eğitimine Etkisi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Bireylere sorumluluk bilinci kazandırma	11	44,0
Sabır ve iradeyi sağlama	8	32,0
Kişilerin zamanının ve hayatının düzenlenmesini sağlama	6	24,0

Tablo 4.4.2.'de her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların temel ibadetlerden olan namaz ibadetinin, bireylerde sabır ve sorumluluk bilinci gibi duyguları geliştirici bir etkiye sahip olması özellikle davranışların disipline edilmesi noktasında etkisi hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Katılımcıların 11'i bireylere sorumluluk bilinci kazandırma, cevabını vermiştir. Katılımcılar namaz ibadetinin bireylerin hayatında önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre; namaz, sadece dini bir ibadet olarak kalmayıp aynı zamanda bir sabır ve sorumluluk eğitimi olarak da görülmektedir. Bu nedenle, sadece namazın nasıl kılınacağını öğrenmek değil, aynı zamanda namazın anlamı ve önemi de anlatılmalıdır. Katılımcılar, namazın düzenli bir şekilde yapılması ve alışkanlık haline getirilmesinin önemli olduğu belirtilmektedir. Bu yaş grubunda öğrencilere bu alışkanlığı kazandırmanın hem sorumluluk bilinci hem de davranışların disipline edilmesi açısından olumlu katkılar sağlayacağına inanılmaktadır. Namazın sadece dini bir ibadet olarak kalmayıp, aynı zamanda kişisel gelişim için de önemli bir araç olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Namaz ibadeti gözlemlediğim kadarıyla toplumda en zorlanılan ibadet. Namaz ibadeti de oruç ibadeti gibi kişiyi disipline eden bir ibadettir. Namaz ibadetini önemseyen kişiler gününü namaz ibadetinin vakitlerine göre tanzim ediyor ve yaşamaya çalışıyor. Namazın günün belirli vakitlerinde kılınması ve öncesinde namaz için hazırlık yapılması bireyde sabır ve kararlılık duygularının sağlamlaştırılmasında önemli bir rolünün olduğunu görmekteyiz."(K8)

"Namaz iradeyi güçlendirir, disipline eder, zamanı bedeni ve ruhu bütünleştirir. Tabi önce bedeni ve ruhu günlük gereksiz meşgalelerden arındırır. Sonra aklın kabul ettiği doğruyu yapma gücünü günde beş kez kendine hükmetme gücünü verir."(K12)

"Bence namaz ibadetinin kişiye sabır ve sorumluluk kazandırması için bu ibadetinin düzenli bir şekilde yapılması ve alışkanlık haline getirilmesi gerekir. Bu yaş grubu için de alışkanlık kazandırılması ile birlikte hem sorumluluk bilincinin kazandırılması hem de davranışlarının disipline edilmesi açısından irade eğitimine olumlu katkılar sağlayacağını düşünüyorum."(K18)

"Öğrencilerim namaz ibadetinin sağlamış olduğu sorumluluk bilincinin bir etkisi olarak diğer ibadet ve sorumluluklarında da daha kararlı ve düzenli olduklarını söylediler." (K22)

Katılımcılardan 8'i sabır ve iradeyi sağlamlaştırma şeklinde cevap vermiştir. Katılımcılar; öğrencilerde namaz ibadetinin düzenli bir şekilde yapılmasıyla irade gücünün artacağına, disiplinli olmalarını sağlanacağına ve beden-ruh dengesi sağlanarak öğrencinin kendini daha iyi hissedeceğine ve sabır ve kararlılık duygularının sağlamlaştırılmasına katkı sağlayacağı vurgulanmıştır. Ayrıca namaz ibadetiyle öğrencilerde günlük hayatındaki gereksiz meşgalelerden arınmasına yardımcı olacağı ve doğru karar verme gücünü artıracığı ifade edilmiştir. Namaz ibadetinin, günün belirli vakitlerinde kılınması ve öncesinde hazırlık yapılması, öğrencilerin namaza ibadetine önem vermesi ve namazın disiplinli bir şekilde yerine getirilmesi için farkındalık oluşturacağını da ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu nedenlerle,

namaz ibadetinin alışkanlık haline getirilmesiyle, öğrencilerin manevi açıdan da güçlenmelerine yardımcı olacağını belirtmişlerdir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Namaz ibadetini alışkanlık haline getirebilmek tam bir irade işidir. Bunu hakkıyla yerine getirenin sabrı artar, iradesi sağlamlık kazanır.” (K2)

“Namaz ibadeti gözlemlediğim kadarıyla toplumda en zorlanılan ibadet. Namaz ibadeti de oruç ibadeti gibi kişiyi disipline eden bir ibadettir. Namaz ibadetini önemseyen kişiler gününü namaz ibadetinin vakitlerine göre tanzim ediyor ve yaşamaya çalışıyor. Namazın günün belirli vakitlerinde kılınması ve öncesinde namaz için hazırlık yapılması bireyde sabır ve kararlılık duygularının sağlamlştırılmasında önemli bir rolünün olduğunu görmekteyiz.”(K8)

“Namaz iradeyi güçlendirir, disipline eder, zamanı bedeni ve ruhu bütünleştirir. Tabi önce bedeni ve ruhu günlük gereksiz meşgalelerden arındırır. Sonra aklın kabul ettiği doğruyu yapma gücünü günde beş kez kendine hükmetme gücünü verir.”(K12)

Katılımcıların 6’sı ise kişilerin zamanının ve hayatının düzenlenmesini sağlama şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Katılımcılar, namaz ibadetinin irade gücü, temizlik alışkanlığı, disiplin ve zaman yönetimi gibi önemli kazanımlar sağladığı konusunda hemfikirdirler. Bu ibadetin, öğrencilerde davranışlarının daha dikkatli ve kontrollü bir şekilde sergilenmesine daha düzenli bir yaşam sürmesine katkı sağladığını düşünmektedirler. Namaz ibadetinin zaman yönetimi ve disiplin konusunda vakti iyi değerlendirme ve günü planlama becerilerini geliştirdiğini ifade etmektedirler. Katılımcılar, namaz ibadetine alışkanlık kazanma sürecinde gösterdikleri sabır, sebat ve azmin, irade eğitime olumlu katkılar sunduğuna dikkat çekiyor. Bu ibadetin sürekliliği, öğrencilerin alışkanlık kazanmaları ve irade sergilemeleri açısından önemli bir rolü olduğunu da vurgulanmaktadır. Bununla birlikte namaz ibadetinin yaratıcı ile buluşarak duygu durumlarının motivasyonunu sağlarken, beşer faaliyetlerin olumsuz yansımalarının da bertaraf edilmesine en büyük katkıyı sağlayan bir ibadet olduğu da ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu nedenle, öğrencilerin bu ibadete alışkanlık kazanmaları ile irade eğitime olumlu katkılar sağlayacağını ve olumlu davranışlarını güçlendireceğini belirtmişlerdir.

“Namaz ibadeti gözlemlediğim kadarıyla toplumda en zorlanılan ibadet. Namaz ibadeti de oruç ibadeti gibi kişiyi disipline eden bir ibadettir. Namaz ibadetini önemseyen kişiler gününü namaz ibadetinin vakitlerine göre tanzim ediyor ve yaşamaya çalışıyor. Namazın günün belirli vakitlerinde kılınması ve öncesinde namaz için hazırlık yapılması bireyde sabır ve kararlılık duygularının sağlamlştırılmasında önemli bir rolünün olduğunu görmekteyiz.”(K8)

“Davranışların disipline edilmesi için elbette bir önemi var. Bu çocuk her şeyden önce bir vakit bilinci kazanıyor, temizlik alışkanlığı kazanıyor ve hareketlerini sere serpe değil daha dikkatli ve kontrollü bir şekilde sergiliyor. Olumlu bir şekilde yansımaları oluyor.”(K14)

“Öğrenci bu ünite ile namaz ibadeti yüce Allah’ın günde beş vakit kılınmasının zorunlu kıldığı bir ibadet olduğunu bilir. Namaz ibadetinin bireye temizlik ve zamanı iyi değerlendirme gibi sorumluluklar kazandırdığı için irade bilincinin güçlü olmasını sağlar.”(K19)

“Evet, bir Müslüman olarak namaz ibadetinin çok fazla etkisinin olduğunu düşünüyorum. Her daim kullarından haberdar olan, gören ve duyan bir yaratıcının varlığı beni yanlış davranışlarda bulunmaktan alıkoymuyor. Bu nedenle iradeli daha güzel davranışlar sergileme yolunda kendimi zorluyorum. Öğrenciler için de namaz ibadetine alışkanlık bu gayretle oluşturulursa irade eğitimine olumlu katkılar sunacağını düşünüyorum.”(K23)

“Namaz ibadeti iradeyi terbiye etmeye yarayan en mühim ve değerli ibadetlerden biridir. Birincisi günü planlamayı vakti ölçülü ve dengeli kullanmayı sağlıyor. İkincisi sürekliliği olan bir ibadet ve bu ibadeti öğrenciler alışkanlık haline getirirken müthiş bir irade sergilerler. Çünkü alışkanlıkları kazanmak belli bir sabır, sebat ve azim gerektirir. Ayrıca Yaratıcı ile her beş vakte buluşarak duygu durumlarının motivasyonunu sağlarken beşer faaliyetlerin olumsuz yansımalarının da bertaraf edilmesine en büyük katkı sağlayan bir ibadettir.”(K24)

Yapılan çalışmada katılımcılara temel ibadetlerden olan namaz ibadetinin, bireylerde sabır ve sorumluluk bilinci gibi duyguları geliştirici bir etkiye sahip olması özellikle davranışların disipline edilmesi noktasında etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların 11’i bireylere sorumluluk bilinci kazandırma, 8’i sabır ve iradeyi sağlamlaştırma, 6’sı ise kişilerin zamanının ve hayatının düzenlenmesini sağlama şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu bireylere sorumluluk bilinci kazandırma cevabını vermiştir. Katılımcılar namaz ibadetinin irade eğitiminde önemli bir yere sahip olduğunu ve sadece dini bir ibadet olarak kalmayıp aynı zamanda kişisel gelişim için de önemli bir araç olduğunu düşünmektedir. Namazın düzenli bir şekilde yapılması ve alışkanlık haline getirilmesinin önemli olduğu belirtilmektedir. Bu yaş grubunda öğrencilere bu alışkanlığı kazandırmanın hem sorumluluk hem de davranışların disipline edilmesi açısından olumlu katkılar sağlayacağını düşünmektedir. Sonuç olarak, katılımcılar namaz ibadetinin kişinin irade gücünü, disiplinli olma, sabır ve kararlılık duygularını sağlamlaştırdığını ifade etmektedirler.

4.4.3. Hac ibadeti açısından:

Katılımcılara, hac ibadetinin sosyal ve ahlaki yönleri değerlendirildiğinde öğrencilerin irade eğitimi üzerinde etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.4.3.’te gösterilmektedir.

Tablo 4.4.3. Hac İbadetinin Sosyal ve Ahlaki Yönleri İrade Eğitimi Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Sabır, hoşgörü ve otokontrolü öğretme	10	40,0

Dini duyguları geliştirme	7	28,0
Bencilliği önleme	5	20,0
Öğrenciler tarafından bizzat yaşanması mümkün olmama	3	12,0

Tablo 4.4.3.'te her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların hac ibadetinin sosyal ve ahlaki yönleri değerlendirildiğinde öğrencilerin irade eğitimi üzerinde etkisi hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Katılımcıların 10'u sabır, hoşgörü ve otokontrolü öğretme şeklinde cevap vermiştir. Katılımcılar, hac ibadetinin yerine getirilirken bireyler sabrı ve hoşgörü öğreneceğini aynı zamanda kişisel hatalardan kaçınma bilincini geliştireceklerini belirtmektedirler. Ayrıca öğrencilerde hac ibadetinin toplumla birlikte yapılan bir ibadet olduğu için ümmet bilincini geliştireceği ve farklı kültürler ve mezhepsel uygulamalar hakkında edinmeye de katkı sağlayacağı görüşündedirler Aynı zamanda öğrencilerin bilinçli bir şekilde beklemeyi ve mantıklı kararlar almayı öğrenmelerine yardım olacağını belirtmişlerdir. Katılımcılar bununla birlikte hac ibadetinin öğrencilerde irade eğitiminde davranış kontrolünde, sabır ve hoşgörü öğretiminde, ahlaki donanım kazanımında önemli bir role sahip olabileceğini düşünmektedir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Haccın toplumla birlikte yapıldığını düşünürsek sosyal açıdan sabrı ve hoşgörüyü öğretir. Dolayısıyla irade eğitimine de katkı sağlıyor diyebiliriz."(K1)

"Hac ibadeti bireysel anlamda kişilerde yapılan hatalı davranışları bir daha yapmama bilincini oluşturduğu için bundan sonraki yaşamlarında daha dikkatli ve özenli olmalarını sağlar. Bu durum da bireylerin davranışları üzerindeki otokontrolü sağlamaya teşviktir diyebiliriz."(K3)

"Hac, İslam'ın doğduğu ve geliştiği ortama ruh ve bedenle yapılan yolculuktur. Aileden, vatandan, akrabalarından ayrılmayı göze almak bir irade terbiyesidir. Farklı bir coğrafya ve mevsime yolculuk yapmak ve orada hicret bilinci kazanma eğitimi açısından öğrenciyi geliştirir. İhram uygulamaları öğrencide diğer insanlarla eşit olma, ölüme yakın olma bilinciyle kefene bürünmüş misali mal ve serveti geride bırakma, kibir ve gururla mücadele etme, Allah'a yapayalnız hesap verme bilincini geliştirir. Ümmet bilinci diğer kardeşlerinden sorumlu olma anlayışı, farklılıkları fark etme ve yeni kültürlere, mezhepsel uygulamaları öğrenme ve anlama bilinci kazanmasına faydalı olur."(K4)

"Müfredatta yer alan bir ifadede hac ile ilgili temel kavramlar, farz olan ibadetler, vacip olan ibadetler anlatılırken hac vazifesini de yerine getiren bireyde karakter terbiyesinde ve davranışlarını kontrol etme bakımından iradesinde olumlu etkisi olması bekleniyor. Bu yüzden dolaylı da olsa irade eğitimine katkı sağlıyor diyebiliriz." (K14)

"Öğrenciler bu ibadet ile iradenin süreçlerini, sosyal yönünün insanlara ve toplumlara kattıklarını tüm bunlara bağlı olarak ahlaki açıdan bu ibadetin uygulama öncesi ve sonrasında nasıl bir ahlaki donanıma sahip olmaları gerektiğini gösteren önemli bir konudur."(K24)

“Hac ibadeti bir Müslüman için şartlar uygun olduğunda farz kılınan bir ibadettir. Bu ibadet esnasında Müslüman birey sistemli olmak durumundadır. Belirli bir sıraya uyarak yine belirli bir grupla yapılan bu ibadet esnasında davranışlarımıza karşı gerçekleştirdiğimiz tutumlarımızda en büyük payı sabır kavramı almaktadır. Sabır ise bize fevri hareket etmemeyi, bilinçli bir şekilde beklemeyi karar verme sürecinde mantıklı olmayı özellikle davranışlarımızda istikrar göstermeye sevk eder. Hac ibadeti ile öğrencilerin sabrı öğrenmektedir. Aynı zamanda hem sosyal açıdan hem de ahlaki açıdan yaratılışa uygun davranışlar sergilemeyi öğreten somut bir ibadettir diyebiliriz.”(K25)

Katılımcıların, 7’si dini duyguları geliştirme şeklinde cevap vermişlerdir. Katılımcılar, hac ibadetinin kişiye hem maddi hem de manevi açıdan fayda sağladığını belirtmişlerdir. Hac yapan kişi, zenginlik ve sağlık gibi iki nimetin şükrünü yerine getirirken aynı zamanda kardeşlik duygularının geliştiği bir ortamda bulunmasıyla toplumsal dayanışma ve birlik hissini de deneyimleyebilir. Bu nedenle kutsal mekânları ziyaret etmenin dini duyguları güçlendirici bir etkiye sahip olabileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

“Hac yapan kişi zenginliğinin ve sağlığının şükrünü yerine getirme huzuru ve mutluluğu içerisinde olur. Kardeşlik duygularının geliştiği bu ibadette kutsal mekânları ziyarette dini duygular gelişir.” (K11)

“Hac ünitesi işlenirken amaç, önemi, ritüelleri ile neyin sembol edildiği düşündürülmeli ve turistik geziye dönüştürülmeden bu ibadet nasıl yerine getirilmeli anlatırsak irade eğitime katkısı kaçınılmaz olur.” (K16)

Katılımcıların, 5’i bencilliği önleme şeklinde cevap vermiştir. Buna göre katılımcılar, hac ibadetinin sadece bireysel bir ibadet olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir boyutu olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre; Hac ibadeti, insanların toplu olarak hareket ettiği ve birlikte sorumluluk taşıdığı bir etkinlik olduğundan, sosyal yönü ön plana çıkmaktadır. İbadetlerin hepsinde olduğu gibi, hac ibadeti de bireyin iradesini etkilemektedir. Ayrıca Katılımcılar, hac ibadetinin bireyin sadece kendi düşünceleriyle değil, aynı zamanda toplumda yerleşik düzeni düşünerek hareket etmesini sağlayacağını belirtmişlerdir. Böylece, bencillik yerine diğerkâmlık değerinin benimsenmesi ve davranışlarının daha kontrollü olmasını sağlayacağını ifade etmişlerdir. Katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

“İbadetlerin hepsinde irade etkilidir. Hac ibadetinde de kişi toplumda birlikte hareket etme, kendi kadar başkalarını düşünme sorumluluğunu taşımasını sağlar.” (K5)

“Dünyanın en büyük kongresi olarak düşünürsek bu ibadet bireysellikten ziyade toplu olarak hareket edildiği için sosyal yönü ile insanı sosyalleştirerek davranışların daha kontrollü olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca bencillik yerine diğerkâmlık değerinin bireylerde yerleşmesini sağlayan en önemli ibadetlerden birisidir.” (K7)

Katılımcıların, 3'ü ise öğrenciler tarafından bizzat yaşanması mümkün olmama şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Katılımcılar, hac ibadetinin uygulanması zorluğu nedeniyle bu yaş düzeyindeki öğrenciler için tam olarak uygulanamayabileceğini vurgulamaktadır. Ancak, hac ibadetinin toplumsal ve psikolojik boyutlarından faydalar sağlayabileceği belirtilmektedir. Öğrencilerin hac ibadeti hakkında bilgi sahibi olmaları, sosyal ve ahlaki kazanımlar açısından önemli bir ibadet olduğu ifade edilmiştir. Hac ibadeti ünitesinin uygulama yönü eksik bir ünite olduğu için tam katkı sağlamayabilir şeklinde düşünmektedirler. Bu nedenle de katılımcılar öğrencilere hac ibadeti hakkında bilgi verirken, bu ibadetin önemini vurgulamak ve öğrencilerin bu ibadetin psikolojik ve sosyal faydalarını anlamalarını sağlamak önemli olduğunu vurgulamaktadır. Katılımcıların konuya ilişkin görüşleri şöyledir:

"Bu ünite tam olarak katkı sağlıyor diyemeyiz çünkü uygulama yönü eksik kalan bir ünite. Namaz ve oruç ibadetleri gibi anında uygulama imkânı olmayan bir ibadet. O yüzden irade eğitiminde belli bir noktaya kadar etkilidir." (K9)

"Hac ibadetinin şartları düşünüldüğünde ortaokul seviyesindeki öğrencilerin neredeyse tamamının uygulamalı olarak gerçekleştirdiği bir ibadet değildir. DKAB derslerinde öğrenciye sadece müfredatın bir parçası olarak öğretilmesi de kazanılması gereken sosyal ve ahlaki kazanımlar açısından yetersiz kalmaktadır."(K10)

"Hac ibadeti tüm İslam âleminde gelen hacı adayları ile yapılan sosyal ve psikolojik boyutu olan bir ibadettir diyebiliriz. Kutsal topraklardaki önemli ziyaretlerin ve hac rükünlerinin edası ile birlikte manevi arınmanın, nefsi terbiyenin ve davranışlarda kontrollü olmanın en güzel yansımalarını gördüğümüz bir ibadettir. Bunu kavrayan öğrenci hem sosyal ortamında birbirine karşı daha müşvik olur hem de davranışlarının daha kontrollü olmasına gayret eder. Fakat ne yazık ki uygulama şansı düşük bir konu olduğu için tam katkı sağlamayabilir."(K13)

Yapılan bu çalışmada katılımcılara hac ibadetinin sosyal ve ahlaki yönleri değerlendirildiğinde öğrencilerin irade eğitimi üzerinde etkisi hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların 10'u sabır, hoşgörü ve otokontrolü öğretme, 7'si dini duyguları geliştirme, 5'i bencilliği önleme, 3'ü ise öğrenciler tarafından bizzat yaşanması mümkün olmama şeklinde görüşlerini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu sabır, hoşgörü ve otokontrolü öğretme cevabını vermiştir. Buna göre araştırmaya katılan katılımcılardan çoğu hac ibadetinin irade eğitimi üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Özellikle sabır, hoşgörü ve otokontrolün öğretilmesine katkı sağladığını belirterek, hac ibadetinin kişisel hatalardan kaçınma bilinci geliştirme, ümmet bilinci oluşturma ve farklı kültürler ve mezhepsel uygulamalar hakkında bilgi edinme gibi faydalarının olduğunu düşündükleri görülmektedir. Ayrıca, hac ibadetinin davranış kontrolü ve ahlaki donanım kazanımı gibi alanlarda da önemli bir role sahip olabileceği belirtilmektedir.

4.5. Hz. Peygamber'in Uygulama ve Davranışlarının İrade Eğitimine Katkısına İlişkin Bulgular

Katılımcılara, Hz. Peygamber'in dini tebliğdeki kararlılığının yanı sıra siyasi, sosyal ve hukuki alanlarda ortaya koyduğu azim ve kararlılığı öğrencilerin irade eğitiminde rol model olması açısından nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.5.'te gösterilmektedir.

Tablo 4.5. Katılımcıların Hz. Peygamber'in Uygulama ve Davranışlarının İrade Eğitimine Katkısına Bakışları

	Frekans (f)	Yüzde (%)
İrade gelişiminde büyük etki sağlama	12	48,0
Öğrencilere yol gösterme	9	36,0
Dürüst, güvenilir ve kararlı olmaya olumlu katkı sağlama	4	16,0

Tablo 4.5.'te her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların Hz. Peygamber'in dini tebliğdeki kararlılığının yanı sıra siyasi, sosyal ve hukuki alanlarda ortaya koyduğu azim ve kararlılığı öğrencilerin irade eğitiminde rol model olması açısından nasıl değerlendirdiklerini göstermektedir. Katılımcıların 12'si irade gelişiminde büyük etki sağlama, şeklinden görüşlerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, Hz. Peygamber'in örnek hayatının, öğrencilerin iradelerini olumlu yönde etkileyeceğini vurgulamaktadır. Öğrencilerin, Peygamber'in sözleri davranışları, dini yaşayışı ve güzel ahlakını örnek alarak, bu değerleri kendi hayatlarına yansıtmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, Peygamber'in örnek hayatının çocukların irade gelişimi üzerinde büyük tesiri olacağı, bu nedenle ailelerin ve çevrenin de bu konuda rol model olması gerektiği konusunda hemfikirdir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Peygamberin sözleri, davranışları, dini yaşayışı ve güzel ahlakıyla örnek olması öğrencilerin iradeleri üzerinde somut anlamda bir örnek görülmesi açısından önemli olduğunu düşünmekteyim. Öğrenci davranışları noktasında karar verirken Peygamberin sözleri pratik anlamda alışkanlık haline getirildiğinde bu doğrultuda kullanılan irade bireye yarar sağlamaktadır."(K2)

"Peygamberin örnek hayatı elbette çocukların üzerinde tesiri olacaktır. Hz. Peygamberin sünneti Müslümanlar için örnek bir yaşantıdır. Bu konuda da önce ailelerin yaşamaları çocuklar

açısından büyük önem taşımaktadır. Anne, babası ve çevresindeki insanların peygamberlerin hayatını örnek alması rol model açısından çocuğun iradesi gelişimi üzerinde büyük tesiri olacaktır.” (K6)

“Hz. Peygamberin sözleri ve öğütleri her yönüyle çocukların irade eğitimi üzerinde etkilidir. Hz. Peygamber güzel ahlakı üzerinde taşıyan örnek şahsiyetlerdendir. O güzel ahlakı sadece öğretmekle kalmamış aynı zamanda bireysel ve toplumsal hayatına da tatbik etmiştir. Bu nedenle bu ünite bireylerin karakter inşasında sabır, sevgi, merhamet ve hoşgörü gibi ahlaki değerlerin yerleşmesinde yardımcı olacaktır.”(K7)

Katılımcılardan 9’u öğrencilere yol gösterme şeklinde cevap vermiştir. Katılımcılar, Hz. Peygamber’in davranışlarının bireysel ve toplumsal düzeyde örnek alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Öğrenciler, Hz. Peygamber’in davranışlarını örnek alarak kendilerini değerlendirebilirler ve hayatlarına bu örnekler doğrultusunda yön verebileceklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, Hz. Peygamber’in davranışlarının insanların iradelerini sergiledikleri davranışlara yansıtacağı ve bireycilerin kendilerine öz eleştiri yapma ve toplumsal hayatta daha olumlu davranışlar sergilemelerine yardımcı olabileceğini vurgulamışlardır. Bununla birlikte öğrencilerin, Hz. Peygamber’in günlük hayatında yaptığı şeyleri yapması, öğrencilere özdeşim kurma ve örnek alınması konusunda teşvik edici bir etki yapabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber’in davranışlarının doğru ile yanlış ayırt etme ve doğru seçimler yapma konusunda rehber olarak örnek alınabileceğini ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber’in davranışları, insanların hayatlarındaki etik ve ahlaki sorunları çözmelerine yardımcı olabileceği de vurgulanmıştır. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Peygamberin davranışları bireyde sosyal hayat içerisinde iradeleri sergiledikleri davranışlara yansıtacaktır. Birey kendisini öz eleştiriye tabi tutarak değerlendirecek ve davranışlarına buna göre yön verecektir. Pratik anlamda ona bu noktada peygamberin davranışları yol gösterecektir.”(K3)

“ Bizim gibi yiyen, içen, gezen, uyuyan yani bizden birinin, bizlere yaşayan örnek olması “onlar yaptıysa biz de yapabiliriz” dedirtiyor. Onlar kadar azimli ve kararlı olamasak da bizi onların gittiği yoldan gittiği yoldan gitmeyi teşvik ediyor.”(K4)

“Doğru ile yanlış ayrımını yaparak bir seçimde bulunabilme konusunda Hz. Peygamberin kişiliği, ahlaki hal ve hareketleri bir rehber konumundadır. Olması gereken konusunda örnek bir uygulamanın somut örnekleri olan Hz. Muhammed ve diğer peygamberler hedef davranışlara ulaşmada muhakkak etkilidir.”(K14)

Katılımcılardan 4’ü ise dürüst, güvenilir ve kararlı olmaya olumlu katkı sağlama şeklinde görüşlerini dile getirmişlerdir. Katılımcılar; Hz. Peygamber’in azim, kararlılık ve istikrar konusunda en büyük örnek olduğu ve onun hayatındaki örneklerin insanlar için ilham verici olduğu fikrini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber’in, dini tebliği görevini yerine getirirken

karşılıttığı zorluklar karşısında yılmadan devam etmiş ve her zaman sabır ve istikrarı öncelik tuttuğuna dikkat çekmişlerdir. Bu özellikleri, özellikle gençler ve öğrenciler için hayatlarındaki zorluklarla mücadele etmek ve hedeflerine ulaşmak için örnek alınabilecek değerli nitelikler olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca öğretmenlerin de Hz. Peygamber'in hayatından örnekler vererek öğrencilerin irade eğitimine katkı sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'in hayatındaki kararlılık ve sabır, öğrencilerin kendi hayatlarına uyarlamaları için ilham verici bir rol model olarak kullanılabilceğini belirtmişlerdir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

"Peygamber Efendimiz azim ve kararlılık konusunda en büyük örneğimizdir. Peygamberimizin sıkıntı ve zorluklarla dolu hayatı ve buna rağmen kararından dönmemesi bizlerin ve gençlerin karşılaştığımız zorluklar karşısında yılmadan, mücadelecı, istikrarlı adımlarla devam edebilmemizi sağlayan en büyük örnektir. Özellikle tebliğinde yumuşak bir dil kullanması, zorlayıcı olmaması, her şartta yılmadan devam etmesi istikrarlı ve kararlı olmanın ne kadar önemli olduğunun somut bir örneğidir."(K8)

"Gerek Medine vesikasında gerek veda hutbesinde gerekse akabe biatlarında örneklerini bildiğimiz üzere Peygamber efendimizin dini, siyasi, toplumsal her alanda vermiş olduğu kararlar nesilden nesle kıtadan kıtaya aktarılmış ve tüm insanlığa akıl ve mantık çerçevesinde örnek olmuştur. Tüm insanlık buradan kendi payına düşeni almış ve peygamberimizin bu kararlı uygulamasındaki titizliğini kendine örnek almıştır. Peygamberimizin hayatındaki nice örneklerle iradesini nasıl ön planda tuttuğunu görmüş kimseler onu hayatlarına rol model alırlar, kendi hayatlarında da öyle olmaya özen gösterirler."(K10)

"Derslerde peygamberlerle ilgili konular olduğunda biz de öğretmenler olarak peygamberlerin özellikle tebliğ görevini yerine getirdiklerinde göstermiş oldukları sabır ve kararlılıktan bahsediyoruz. Bu konu öğrencilerde irade eğitimine katkı sağlamasının yanında bir de peygamberlerin her zorluğu rağmen tebliğ görevini yerine getirdiklerinden dolayı onların ne kadar merhamet sahibi olduklarını göstermiş olacaktır."(K18)

"Hz. Muhammed'in İslam'a tebliğ sürecinde karşılaştığı zorluklar ve problemler karşısında azim ve sabırla başarılı olmuştur. Öğrencilerimiz de Peygamberimizin bu azim ve kararlılığını örnek alarak karşılaştığı problemler karşısında ve davranışlarını güzelleştirmede kullanmaları sağlanırsa irade eğitiminde başarıya ulaşabilir."(K19)

"Peygamberlerin dini tebliğ adına gösterdikleri kararlılık ve azim öğrencilerin iradesi adına sabır ve istikrar kavramlarının iradeye yansımaları sağlayacaktır. Öğrenci bu noktada aslında peygamberlerin karar verme durumunda nasıl davrandıklarını bu davranışların temelindeki referansları da görerek kendisi de pratik hayata aynı şekilde istikrarlı davranmayı bilecektir. Örneğin sosyal hayatta aldığı kararlarını mantıklı ve inanç sistemine uygun olacak düzenleyecek elinden geldiğinde pratik olarak aldığı kararların sonuçlarını davranışlarına yansıtacaktır."(K25)

Bayraktutar'ın bu konudaki görüşleri ulaştığımız bulguları destekler niteliktedir. Ona göre; Hz. Peygamber'in, kendisine yöneltilen taleplere karşı kararlı ve net bir duruş sergilemesi, güçlü iradesinin en açık örneğidir. Özellikle davetin başlangıcında, az sayıda destekçisi olduğu düşünüldüğünde, Hz. Peygamber'in güçlü irade ve kararlılıkla hedefine ulaşma çabası daha da belirgin hale gelir. Hz. Peygamber en olumsuz koşullarda bile kararlı duruşunu değiştirmeden tebliğ görevini yerine getirme azmiyle hareket etmiştir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in iradesi, insanlara irade eğitimi konusunda önemli bir örneklik teşkil etmektedir.³⁰²

Yapılan bu çalışmada katılımcılara Hz. Peygamber'in dini tebliğdeki kararlılığının yanı sıra siyasi, sosyal ve hukuki alanlarda ortaya koyduğu azim ve kararlılığı öğrencilerin irade eğitiminde rol model olması açısından nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Katılımcıların 12'si irade gelişiminde büyük etki sağlama, 9'u öğrencilere yol gösterme, 4'ü ise dürüst, güvenilir ve kararlı olmaya olumlu katkı sağlama şeklinde görüşlerini dile getirmişlerdir. Buna göre katılımcıların çoğunluğu irade gelişiminde büyük etki sağlama cevabını vermiştir.

Katılımcılar, Hz. Peygamber'in sözleri, davranışları, dini yaşayışı ve güzel ahlakının öğrencilerin iradelerini olumlu yönde etkileyeceğini vurgulamakta ve Hz. Peygamber'in örnek hayatının çocukların irade gelişimi üzerinde büyük tesiri olacağı konusunda hemfikir olmaktadır. Ayrıca katılımcılar, Hz. Peygamber'in davranışlarının öğrencilerin hayatlarına yön verebileceğini ve insanların hayatlarındaki etik ve ahlaki sorunları çözmelerine yardımcı olabileceğini ifade etmektedirler. Katılımcıların çoğu, Hz. Peygamber'in örnek hayatının öğrencilere yol gösterici olacağını, öğrencilerin Hz. Peygamber'in örnek olarak kendilerini değerlendirebileceklerini ve hayatlarına bu örnekler doğrultusunda yön verebileceklerini belirtmektedirler.

4.6. Okulda İrade Eğitime Katkı Sağlayabilecek Çalışmalara İlişkin Bulgular

Araştırmada son olarak katılımcılara, okulda irade eğitime katkı sağlayabilecek çalışmaların öğrencilerde doğru ile yanlış muhakeme ederek doğruya karar verme ve seçme sonrasında doğruyu yapmaya istekli olma ve alışkanlık haline getirme aşamalarında ne kadar etkili olduğu hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Bu bakış açılarına ilişkin sonuçlar Tablo 4.6'da gösterilmektedir.

Tablo 4.6. Katılımcıların Okulda İrade Eğitime Katkı Sağlayabilecek Çalışmaları Değerlendirmesine İlişkin Bulgular

	Frekans (f)	Yüzde (%)
Öğrencinin iradesinin güçlenmesini sağlama	10	40,0
Okul, öğretmen ve aile koordinasyonu sağlanırsa etkili olma	6	24,0

³⁰² Muammer Bayraktutar, "Hz. Peygamber'in Örnekliliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı". 76.

Kesinlikle etkili olma	5	20,0
Belli bir noktaya kadar etkili olma	4	16,0

Tablo 4.6’da her bir cevap kategorisinin frekans ve yüzdeleri ile katılımcıların okulda irade eğitimine katkı sağlayabilecek çalışmaların öğrencilerde doğru ile yanlışı muhakeme ederek doğruya karar verme ve seçme sonrasında doğruyu yapmaya istekli olma ve alışkanlık haline getirme aşamalarında ne kadar etkili olduğu hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Katılımcıların 10’u öğrencinin iradesinin güçlenmesini sağlama şeklinde cevaplamıştır. Katılımcılar okulların öğrencilerin iradesini geliştirmek için önemli bir rol oynayabileceğini vurgulamaktadır. Katılımcılar, öğrencilerin iradelerinin geliştirilmesinde okulun disiplini ve öğretmenlerin küçük adımlarla yardımcı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Okulların değerlere önem vermesinin ve ahlaki disiplin sahibi olmasının öğrencilerin iradelerine olumlu katkı sağlayabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte katılımcılar, doğru ve yanlışı ayırt etmenin okulda öğretildiğini ancak bu beceriyi istek ve alışkanlık haline getirmek için daha fazla uygulamalı eğitime ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Okullarda derse vaktinde girme, ödev sorumluluğu, başarı gösterme isteği gibi durumlar öğrencinin iradesini güçlendirmesini sağlar.”(K3)

“Okul bir kurum olarak değerlere önem veriyorsa, ahlaki disipline sahipse yöneticiler ve öğretmenler birlik içerisinde bir kültür oluşturmuşsa bu öğrencilerin iradeleri üzerinde olumlu katkı sağlayacaktır.”(K4)

“İrade bence geliştirilebilir bir mekanizmadır. Nasıl spor yaptıkça kaslarımız pekişir, belki ilk başlarda zor gelir ama sonra açılır, alışır. Okullarda öğretmenlerin küçük küçük adımlarla başlayıp zamanla iradesine sahip çıkan bir nesil yetiştirmek için çalışmalıdırlar. Öğrencilere sevdiği şeylerden vazgeçebilmeyi, yapmak istedikleri ile yapmaması gerekenleri arasındaki seçimleri öğretebilmelidir.”(K5)

“Doğru ve yanlışı okul mantık çerçevesinde ayırt etmesini sağlıyor ancak öğrencinin bunu istek ve alışkanlık haline getirmesinde biraz daha uygulamalı eğitime ihtiyacı olduğunu düşünüyorum.”(K20)

Katılımcıların 6’sı okul, öğretmen ve aile koordinasyonu sağlanırsa etkili olma şeklinde cevaplamıştır. Katılımcılar, iradenin güçlendirilmesi konusunda okul, öğretmen ve ailenin koordinasyonunun önemine vurgu yapmışlardır. Öğrencilerin iradesini güçlendirmek için, öğretmenlerin küçük adımlarla başlayıp zamanla iradesini kontrol edebilen bir nesil yetiştirmek için çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Katılımcılar öğrencilerin sevdiği şeylerden vazgeçebilmeyi ve yapmak istedikleri ile yapmaması gerekenler arasındaki seçimleri yapabilme becerilerini öğrenmeleri gerektiği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte ailelerin de

iradi davranışların temelini atma konusunda birincil rehber olduğu okulun ise bu temelin sağlaştırılmasında önemli bir rolü olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun için çocukların olumlu davranışları geliştirme noktasında görevler verilir, geri dönüt alınır ve desteklenirse özellikle bu sürece aile de olumlu katkıda bulunursa çocukların seçenekler arasında doğruyu seçeceklerine ve ellerinden geldiğince uygulayacaklarına inandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“İrade eğitime katkı sağlayacak uygulamalar ancak okul, öğretmen ve aile koordinasyonu gerçekleştirildiğinde etkili olabilir. Çünkü çocuk okulda öğrendiği bilgileri hayata tatbik ederken ailesinin ve öğretmenin etkin desteği doğrultusunda uygulayabilir.”(K6)

“Çocukların olumlu davranışları geliştirme noktasında görevler verilir, geri dönüt alınır ve desteklenirse özellikle bu sürece aile de olumlu katkıda bulunursa çocukların seçenekler arasında doğruyu seçeceklerine ve ellerinden geldiğince uygulayacaklarına inanıyorum.”(K8)

“Ailede verilecek eğitimin yanında okulda planlı olarak yapılacak bu çalışmalar öğrencilerde doğruyu yanlıştan muhakeme sonucunda ayırabilme sonrasında ise seçmede ve yapmada istekli olma konularında pekiştireç olabilir.”(K10)

“Bu konuda öğretmen ve ailenin de etkin rol oynadığını düşünüyorum. Özellikle ailenin iradi davranışların temelini atma konusunda birincil rehber olduğunu okulun ise bu noktada ikinci sırada geldiğini düşünüyorum. Bu yüzden bazı bireylere konuyla ilgili yardımcı olma hususunda yeterli olurken bazı bireyler için yeterli olmayabilir.”(K21)

Katılımcılardan 5’i kesinlikle etkili olma şeklinde cevaplamıştır. Katılımcılar, irade eğitiminin çocukların doğru kararlar alabilme, hedeflerine ulaşabilme ve güçlü bir karakter geliştirebilme konusunda hemfikirdir. Katılımcılar iradeyi doğru kullanarak doğru kararlar almanın yanı sıra, doğru kararları hayata geçirmek için de çaba göstermenin önemini vurgulamıştır. Okuldaki düzen ve kuralların çocukların irade eğitiminde etkili olduğunu ancak bu kurallara uymada öğretmenlerin rol model olması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcıların konuya dair görüşleri şöyledir:

“Etkisi fazla olacaktır elbette. İradesiyle karar vererek doğruyu bulan bir adım ötesinde de o doğruyu hayata geçirme noktasında da gayretli olacaktır. Yanlış da yapabilir ama bu yanlışın “yanlış” olduğu bilmesi ve bunda ısrarcı olmaması belki de kazanabileceği en güzel haslet olacaktır.”(K9)

“Okuldaki düzen ve kuralların varlığı bu konuda etkili olacaktır. Çocuğun bu kurallara istekli olarak uyması ise biraz da öğretmenin rol model olmasıyla mümkündür ve öğretmenlerin bu konudaki görevi büyük önem arz eder.”

Katılımcılardan 4’ü ise belli bir noktaya kadar etkili olma şeklinde görüş belirtmiştir. Katılımcılar, irade eğitimin okulda verilmesinin önemli olduğunu, ancak bu konuda diğer faktörlerin de etkili olduğu ve ailelerin de desteğiyle birlikte düşünüldüğünde daha başarılı

sonuçlar elde edilebileceği Şeklinde dŐşünmektedir. İrade eğitimine katkı sağlayacak etkinliklerin öğretmenlerin ve diğer disiplinlerin iş birliği yapmasıyla Őekillendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Seçme eylemi konusunda kalıcılık ve kararlılık gerektiğini de belirterek, öğrencilerin doğru kararlar vermesinde bilinç kazandırmanın önemli olduğu ancak bunun uygulama aşamasında eksikler olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar okuldaki çalışmaların sŐreklilik göstermesi gerektiğini ve kalıcılık sağalması gerektiğini de vurgulayarak, doğru yanlış muhakemesinin iradeyi etkileme açısından önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların konuya ilişkin grŐŐleri Őyledir:

“Belli bir noktaya kadar etkili olduğunu dŐŐünüyorum. Bu yaş grubu çocuklarda akran birlikteliği de etkiliyor. Okul, ğretmen aile, evre olarak buna bir bŐtŐn olarak bakılması lazım. ocuk okulda ğrense bile evde desteklenmezse iradeyi etkili kullanabilmeleri mŐmkŐn olamamaktadır.”(K2)

“Etkisiz olduğunu söyleyemeyiz, ancak yeterli olmadığını dŐŐünüyorum. Öncelikle değerler eğitimi için yapılacak etkinlikleri angarya olarak görmemeli DKAB ğretmenleri olarak severek ve isteyerek yapılmalıdır. Çünkü yapılmayan hiçbir etkinlik işe yaramaz. Ayrıca bu sorumluluk sadece DKAB ğretmenlerinin olmadığı, disiplinler arası bir öneme sahip olduğu vurgulanmalı, etkinlikler bu erevrede Őekillendirilmelidir.”(K16)

“Seçme konusunda kalıcılık ve kararlılık gerekmektedir. Okuldaki ders saati ve içeriklere bakıldığı zaman bilinç kazandırma noktasında yeterli olduğunu fakat pratik olarak hayata entegre noktasında eksiklikler olduğunu dŐŐünmekteyim.” (K24)

“Okuldaki yapılan çalışmalar kısa sŐreli ve dŐnŐt alma açısından sŐreklilik göstermediği için kalıcılık anlamında yeterli olmadığını dŐŐünüyorum. Kalıcı olmayan her tŐrlŐ davranış iradi bir boyut gösteremediği için doğru yanlışın muhakemesi için katkı sağlamayacaktır.” (K25)

Yapılan bu çalışmada katılımcılara okulda irade eğitimine katkı sağlayabilecek çalışmaların öğrencilerde doğru ile yanlışı muhakeme ederek doğruya karar verme ve seçme sonrasında doğruyu yapmaya istekli olma ve alışkanlık haline getirme aşamalarında ne kadar etkili olduğu hakkındaki dŐŐünceleri sorulmuştur. Katılımcıların 10’u öğrencinin iradesinin gŐçlenmesini sağlama, 6’sı okul, ğretmen ve aile koordinasyonu sağlanırsa etkili olma, 5’i kesinlikle etkili olma, 4’Ő ise belli bir noktaya kadar etkili olma Şeklinde grŐŐ belirtmiştir. Katılımcıların çoğunluğu öğrencinin iradesinin gŐçlenmesini sağlama yanıtını vermiştir. Buna göre katılımcılar iradenin gŐçlendirilmesi konusunda okul, öğretmenin ve ailenin koordinasyonunun önemi ve öğrencilerin dŐrtŐlerini kontrol edebilme becerisini öğrenmeleri gerektiği üzerinde durdukları grŐlmektedir. Aynı zamanda doğru ve yanlışı ayırt etmenin okulda öğretildiğini ancak bu beceriyi istek ve alışkanlık haline getirmek için daha fazla pratiğe ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamızda amacımız, irade ve iradenin bileşenleri kavramsal ve kuramsal açıdan inceleyerek, ortaokullarda uygulanan DKAB öğretim programının ve ders kitaplarının irade eğitime katkısı açısından incelemek ve öğretmen görüşleri açısından değerlendirmektir. Bu amaçla literatüre, Ortaokul DKAB Öğretim Programına, Çorum ilindeki DKAB öğretmenlerinin görüşlerine ve uygulamalarına dayalı olarak ulaşılmış olduğumuz sonuçları dikkate alarak irade eğitime katkı sağlayabilecek çalışmaların geliştirilmesi için önerilerimiz de aşağıda sunulmuştur.

Çalışmamızda Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı irade eğitime katkısı açısından incelenmiş ve öğretim programından hareketle Ortaokul Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi ders kitapları, irade kavramı ve bileşenleri irade eğitime katkısı açısından değerlendirilmiştir. Bu inceleme ve değerlendirme sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında, irade kavramının doğrudan geçtiği sadece bir kazanım bulunmaktadır. 8. Sınıfta “Kader İnancı” ünitesinde irade ile ilgili kazanım bulunduğu görülmüştür.
2. Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında, açıklamalar kısmında ise üç yerde irade kavramının bileşenlerine yer verildiği tespit edilmiştir. 7. Sınıf “Ahlaki Davranışlar” ünitesinde öz denetim, sabır ve sorumluluk değerlerinin, programın açıklama bölümünde bulunmaktadır. Bu değerler öğrencilere, hadis ve ayetlerle örneklendirilerek sunulmuştur. Böylece öğrenciler bu değerleri ahlaki bir beceri olarak değil, bilişsel anlamda öğrenmelerine katkı sağladığı görülmüştür.
3. İrade kavramı ve bileşenleri arasında yer alan sabır, öz denetim, sorumluluk değerleri ortaokul din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında konu başlıklarında 4 yerde geçtiği tespit edilmiştir.
4. İrade kavramı ve bileşenleri 7 ve 8. Sınıflarda kazandırılması istenirken 5 ve 6. Sınıflarda katkı sağlayacak bir kazanımın olmadığı tespit edilmiştir.
5. Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı, irade ve bileşenleri konusunda sınırlı sayıda kazanım içermekte ve bu konuya yeterince vurgu yapılmadığı düşünülmektedir. Programda yer alan açıklamalar kısmında verilen etkinlik örneklerinin irade eğitime katkı sağlayabileceği düşünülse de programın temelinde bu konunun daha etkili bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Ayrıca irade ve bileşenlerinin 5 ve 6. Sınıflarda da kazandırılması için kazanımların eklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Programın değerler boyutuna fazla vurgu yapması ve öğrencilerin ahlaki kişilik geliştirmelerine yardımcı olacak etkinliklere yer verilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

6. Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında açıklamalar kısmında verilen etkinlik örnekleri irade eğitime katkı sağlayabilir nitelikte olduğu düşünülmektedir. Bu örnekler, öğrencilerin ahlaki kararlar verirken etik değerleri göz önünde bulundurmalarına yardımcı olur nitelikte görünmektedir. Aynı zamanda etkinlikler, öğrencilerin ahlaki bir kişilik geliştirmelerine yardımcı olabileceği ve dolayısıyla irade eğitime de katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

7. Verilecek kazanımlar arasında irade ve bileşenleri olmadığı halde bazı ünitelerin konularında kazandırılmak istenen kazanımlar arasında irade ve bileşenlerinden özdenetim ve sabır değerlerine yer verildiği görülmüştür.

8. Ortaokul DKAB Öğretim Programında irade ve iradenin bileşenleri arasında yer alan değerlerin verildiği konu başlıklarının ve kazanımların ciddi bir farkındalık oluşturacak düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Özellikle dersin değerler boyutuna daha yoğun vurgulama yapılmaya ihtiyacı olduğu düşünülmektedir.

9. İrade eğitime katkı sağlayacak ders ve etkinliklerin program temelinde etkili bir şekilde ilişkilendirildiğini söylemek zor görünmektedir.

Çalışmamızda Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının irade eğitime katkısının öğretmen görüşleri açısından değerlendirilmesine ilişkin aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Öğretmenler okullarda irade eğitime katkı sağlayabilecek uygulamaları desteklemekte, MEB'in bu konuda çalışmalarını olumlu ancak yetersiz bulmaktadır.

2. Öğretmenler okullarda öğrencilerin iradelerini doğru kullanabilmeleri için daha fazla pratiğe ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir.

3. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde, irade eğitime katkı sağlayacak etkinliklerin öğretmenlerin ve diğer disiplinlerin iş birliği yapmasıyla şekillendirmesi gerektiğini düşüncesinin öne çıktığı görülmektedir.

4. Öğretmenler, kader ve kaza inancının öğrencilerde tembellik, miskinlik, akli kullanmama gibi sorumsuzluk içeren duyguların öğrencilerin zihni âleminde yer bulmaması ve doğru bir kader ve kaza inancının öğretilmesi için öğretim materyallerinin yeterli örneklerle işlenmesi gerektiğini düşünmektedir.

5. Öğretmenler irade eğitimi için sorumluluk açısından ailenin okuldan daha önemli olduğunu düşünmektedir. Ancak ailenin bu öneminin yanında okulun da yönlendirme, destekleme ve tamamlayıcı olma gibi önemli sorumluluklarının olduğunu vurgulamaktadır.

6. Öğretmenler ailelerin ve öğretmenlerin çocukların doğruyu yanlıştan muhakeme sonucunda ayırabilme sonrasında ise seçmede ve yapmada istekli olma konularında pekiştireç olabileceğini ifade etmişlerdir.

7. Öğretmenler, doğru ve yanlış ayırt etmenin okulda öğretildiğini ancak bu beceriyi istek ve alışkanlık haline getirmek için daha fazla uygulamalı eğitime ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir.

8. Eğitimciler, irade eğitimine katkı açısından DKAB derslerinin daha etkili olması için içeriğinin zenginleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu şekilde öğrencilerin dersleri hayatlarına uyarlayabilecekleri daha fazla somut örneklerle karşılaşacakları düşünülmektedir.

9. Öğretmenlerin irade eğitimine katkı sağlamaları için öğrencilere, kendi hedeflerini belirlemeleri, planlama yapmaları, kendilerini motive etmeleri ve disiplinli olmaları gibi becerilerin öğretilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

10. Eğitimciler, irade eğitiminde öğrencilere özellikle empati, sabır, hoşgörü gibi değerleri öğretmenin önemli olduğunu düşünmektedirler.

Bu sonuçların ışığında aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. İrade eğitimine öğretmenlerin dikkatleri çekilerek farkındalıklarının geliştirilmesi, yetkinliklerinin artırılması, özellikle de materyal ve imkânlar bakımından desteklenmesi gerekmektedir.

2. Çocukların gerek okulda gerekse okul dışında almış oldukları sağlıklı bir din eğitimi, ahlaki irade kazanmalarında etkili olmaktadır. Bu nedenle din eğitiminin kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmalar artırılmalı ve desteklenmelidir.

3. Okullar öğrencilerin ahlaki ve etik değerlerini geliştirmek için okul yöneticileri, öğretmenler ve diğer çalışanlar tarafından ortak bir kültür oluşturabilirler. Bu kültür, öğrencilere sadece derslerini öğretmekle kalmayıp aynı zamanda ahlaki davranışları ve toplumsal bilinci öğretme açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

4. Okul kültürünün oluşturulması için okul yöneticileri ve öğretmenler öğrencilere düzenli olarak farkındalık yaratıcı etkinlikler düzenleyebilirler. Bu etkinlikler, öğrencilerin birbirleriyle paylaşmaları ve tartışmaları için fırsat sunabilir.

5. Okullarda öğrencilerin irade eğitimine katkı sağlayacak ahlaki ve etik davranışlar teşvik için ödüller ve övgü teşvikleri sunulabilir. Bu teşvikler, öğrencilerin doğru davranışları sergilemeleri için bir motivasyon kaynağı olabilir, ahlaki disiplin oluşturulmasına katkı sağlayabilir ve irade gelişimlerini pozitif yönde etkileyebilir.

6. Çocuklar okulda ve okul dışında sevgi temelli din eğitimi almaları sayesinde temel insani ve ahlaki erdemleri öğrenebilirler. DKAB dersi ile hem bu erdemleri kazanabilirler hem de olay ve olgulara geniş bakış açısı kazanabilirler.

7. Okullar ve aileler, iradenin geliştirilmesi konusunda işbirliği yaparak öğrencilere daha etkili bir eğitim verilebilir. Okul öğretmenleri, ailelerin desteğiyle öğrencilerin irade eğitimine daha fazla katkı sağlayabilirler.

8. Okullar, öğrencilerin özgüvenlerini ve özsaygılarını artırmak için irade eğitimini bir bütün olarak ele alarak, özgürlüklerini ve sorumluluklarını dengeli şekilde ele alacak bir atmosfer yaratabilirler. Bu, öğrencilerin kendilerine güvenmelerine ve yaşam becerileri kazanmalarına yardımcı olabilir.

9. Öğrencilerin sosyal ve duygusal öğrenmelerinin yanı sıra, dini ihtiyaçlarını karşılayan ve irade eğitimine odaklanan özel programlar geliştirilebilir. Bu programlar, öğrencilerin kendilerini daha iyi tanımalarına, olumlu kararlar almalarına ve hedeflerine daha iyi odaklanmalarına yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa - Demir, Ömer. *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Ağırkan, Murat - Kağan, Mücahit. "Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişki". *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 19/3 (2017), 225-245.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak Dersleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak İlmî ve İslam Ahlakı Ahlak Dersleri*. Ankara: Nur Yayınları, 1991.
- Altıparmak, Kemal - Öziş, Turgut. "Matematiksel İspat ve Matematiksel Muhakemenin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme". *Ege Eğitim Dergisi* 6/1 (2005).
- Arslan, Serhat - Gelişli, Yücel. "Algılanan Öz-Düzenleme Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *SAÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü* 5/3 (2015), 67-74.
- Aybey, Salih. "Karakterin Gelişmesinde Din Eğitiminin Rolü". *Uluslararası Türk Dili, Edebiyatı ve Tarihi Dergisi* 10/11 (2015), 201-214.
- Aydın, Hasan. "İslamın Klasik Çağında İnsan İmgesi ve İrade Özgürlüğü Sorunu". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 1/2 (2008), 49-103.
- Aydın, Hayati. "Kur'an'da İrade-Azm ve Tevekkül". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/22 (2008), 59-79.
- Aydın, Mehmet Zeki - Akyol Gürler, Şebnem. *Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler-Etkinlikler-Kaynaklar*. Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Ayhan, Halis vd. *Din ve Ahlak Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Babadoğan, Cem. "Sorumlu Davranış Geliştirme Stratejileri Bağlamında Öğrenen Sınıf". *Milli Eğitim Dergisi* 157 (2003).
- Bağdadi, Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Bahadır, Abdülkerim. *İnsanın Anlam Arayışı ve Din, İnsan Yayınları*. İstanbul, 2002.
- Baltacıoğlu, İsmail. *Talim ve Terbiyede İnkılap*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2015.
- Baltaş, Acar. "Ego Boşalması", erişim tarihi: 21 Kasım 2022, <https://www.acarbaltas.com/ego-bosalmasi/>.
- Bandura, Albert. "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change". *Psychological Review* 84/2 (1977), 191-215.
- Bandura, Albert. "Social Cognitive Theory of Self-regulation". *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 50/2 (1991), 248-287.
- Barnes, Henry. "An Introduction to Waldorf Education". *Teachers College Record* 81 (1980), 323-336.
- Başgil, Ali Fuat. *Gençlerle Başbaşa*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2005.

- Baumeister, Roy F. "Ego Depletion and Self-control Failure: An Energy Model of the Self-control, Alcoholism" 27/2 (2003), 281-284.
- Baumeister, Roy F. - Heatherton, Todd F. "Self-regulation Failure: An Overview". *Psychological Inquiry*, 7/1 (1996), 1-15.
- Baumesiter, Roy F. vd. "The Strenght Model of Self- Control". *Current Directions in Psychological Science* 16/6 (2007), 351-355.
- Bayrakçı, Mustafa. "Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması". *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (2007), 198-210.
- Bayraktutar, Muammer. "Hz. Peygamber'in Örnekliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı". *EKEV Akademi Dergisi* 50 (2012).
- Beheşti, Muhammed. "İbn Miskeveyh'in Eğitim, Öğretim ve Temelleri Üzerine Görüşleri". *Misbah İslami Düşünce ve Araştırma Dergisi* 3/9 (2014).
- Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*. Kahire: Matbaatü Mustafa, 1949.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretiminde Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1995.
- Birand, Kamuran. *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1987.
- Blasi, Augusto. "Nether Personality nor Cognition: An Alternative Approach to the Nature of the Self". *Changing Conceptions of Psychological Life* 3 (ts.).
- Bodrova, Elena vd. "Play and Self-Regulation Lessons from Vygotsky". *American Journal of Play* 6/1 (2013), 111-123.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.
- Bridge, Berna. *Duyguların Eğitimi –Siz Olsanız Ne Yapardınız?* İstanbul: Beyaz Yayınları, 2004.
- Bronson, Martha B. *Erken Çocuklukta Öz-düzenleme Doğası ve Gelişimi*. Eğin Kitap, 2019.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.
- Carver, Charles - Scheir, Michael F. "Control Theory: Auseful Conceptual Framework for Personality-Social, Clinical, and Helth Psychology". *Psychological Bulletin* 92/1 (1982), 111-135.
- Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2008.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Cüceloğlu, Doğan. *Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*. Ankara: Remzi Kitabevi, 2002.
- Çağrı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "TDV İslam Ansiklopedisi". *İrade*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çam, Şule Burcu. *İbn Hazm'da İrade ve İnsanın Hürriyeti Problemi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, 2009.
- Çelikten, Mustafa vd. "Örgüt Yönetiminde Karar Verme Süreci: Bitmeyen Bir Tartışma". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 15/2 (2019), 581-592.

- Çiftçi, Nermin. "Ahlak Gelişimi". *Eğitim Psikolojisi*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- Çimen, İsa Tekin. *İlköğretim Okullarındaki DKAB Ders Öğretimi Ahlak Öğretim*. Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Dodurgalı, Abdurrahman. "Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları". *Çocukta Sorumluluk Bilincinin Önemi ve Ailede Kazandırılması*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Doğru, Naime - Peker, Reşat. "Özsaygı Geliştirme Programının Lise Dokuzuncu Sınıf Öğrencilerinin Özsaygı Düzeylerine Etkisi". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Dergisi* 17/2 (2004), 315-328.
- Dökmen, Üstün. *Evrenler Uyumlaşma Sürecinde Var Olmak, Gelişmek Uzlaşmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Duckworth, A.L. Peterson, C. Matthew, M.D. & Kelly, D. R. "Grit: Perseverance and Passion for Long-term Goals." *Journal of Personality and Social Psychology* 9 (2007).
- Duckworth, Angela L. "BackTalk: Self-Discipline Is Empowering". *Phi Delta Kappan* 90/2 (2009).
- Duckworth, Angela L. vd. "Grit: Perseverance and Passion for Long-Term Goal". *Journal of Personality and Social Psychology* 92/6 (2007), 1087-1101.
- Duckworth, Angela L. - Quinn, Patrick D. "Development and validation of the Short Grit Scale (GRIT-S)". *Journal of Personality Assessment* 91/2 (2009), 166-174.
- Durmuş, Ayten. *Ergenlik Dönemi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.
- Easton, Freda. "Educating the Whole Child, 'Head, Heart, and Hands': Learning from the Waldorf Experience". *Theory into Practice* 36/2 (1997), 87-94.
- Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî. *et-Temhîd fî Uşûli'd-Dîn*. Kahire: Dar'u-Tabâatü'l-Muhammediyye, 1987.
- Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî. *Tebşîratü'l-Edille fî Uşûli'd-Dîn*. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Eflatun. *Devlet*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Einy, O. Atun - Sasson, A. Ben. "Pediatric Allied Healthcare Professionals Knowledge and Self-efficacy Regarding ASD". *Research in Autism Spectrum Disorders* 47/1 (2018).
- Elias Maurice J. "Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı". *Sosyal ve Duygusal Öğrenme: Ahlak Eğitimi ve Karakter Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Analiz ve Birleştirmeye Yönelik Bir Görüş*. İstanbul: Edam Yayınları, 2019.
- Elibol, Saddettin. *İnanç ve Kültür*. Ankara: Birlik Yayınları, 1983.
- Erdem, Hüsameddin. *Ahlak Felsefesi*. Konya: Hü-Er Yayıncılık, 2015.
- Eren, Erol. *Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Beta Yayınları, 2013.
- Fahredden er-Razi. *İtikadatü Fıraki'l-Müslimin ve'l-Müşrikin*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982.

- Fahri, Macit. *İslam Felsefe Tarihi*. İstanbul: Birleşik Yayınları, 2000.
- Farabi. *Füsusü'l Hikme*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Farah, Ahmad vd. "Resilience and Resources Among South Asian Immigrant Women as Survivors of Partner Violence". *Journal of Immigrant and Minority Health* 15/6 (2013), 1057-1064.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Duygu Eğitimi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Fox, Emily - Riconscente, Michelle Maria. "Metacognition and Self-Regulation in James, Piaget and Vygotsky", *Educational Psychology Review* 20/4 (2008), 373-389.
- Gazali. *İhya'u Ulum'id-Din, Mesiru Umumi'l-Muvahiddin Şerhu Terceme-İ Kitab-ı İhya'u Ulum'id-Din*, 2016.
- Geneli, Mehmet. *Oğuz Atay'ın Roman ve Öykülerinde Psikolojik Tipler*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Goleman, Daniel. *Duyusal Zeka Neden IQ'dan Önemlidir*. İstanbul: Varlık Yayınları, 2019.
- Gonca Çiffiliz Kınay. *Bilişsel, Duyusal, Dürtüsel ve Sosyal Alanlardaki Benlik Kontrolünün Benlik Kaynaklarının Tüketilmesi Üzerindeki Etkileri*. Hacettepe Üniversitesi: Doktora Tezi, 2015.
- Göğler, Tuğçe - Aslantürk, Gökhan. "Çocuklarda Benlik Düzenleme ve Benlik Tükenmesi: Benlik Düzenlemenin Gelişimi, Sonuçları ve Sınırlı Kaynak Modeli", *SEFAD* 45 (2021), 375-400.
- Göktürk, İsmail - Günalan, Mustafa. "Modern ve Geleneksel Değerler Arasında Yabancılaşan İnsan". *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi* 11 (2006), 127-134.
- Greenberg, Jerald. *Managing Behavior in Organizations*. ABD: Prentice Hall New Jersey, 2012.
- Güçlü, Abdülbaki. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.
- Güçlücan, Zeynep. "Dürtü Kontrolü", erişim: 04 Temmuz 2022, <https://www.e-psikiyatri.com/durtu-kontrolu>.
- Güçray, Sonay. "Bazı Kişisel Değişkenler, Algılanan Sosyal Destek ve Atılganlığın Karar Verme Stilleri ile İlişkisi". *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 2/9 (1998).
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları, 1995.
- Hansson, Sven Ove - Helgesson, Gert. "What is Stability?" *Synthese* 136/2 (2003).
- Hasan Meydan. "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir inceleme". *İlahiyat Tetkikler Dergisi* 1 (2021).
- Hayati Hökelekli. *Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.
- İrğat, Muhammet. *Nurettin Topçu'da İrade*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 2019.
- Kara, Ergül. *Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bağlanma Stilleri ve Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi: Öz Kontrolün Aracılık Rolü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Karagün, Elif. *Sosyal Fobi Özellikleri Gösteren Üniversite Öğrencilerinde Rekreatif aktivitelerin Fobik Tutumlar Üzerine Etkisinin Araştırılması*. Kocaeli Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Karaköse, Rukiye. *Ailede Sorumluluk Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Karaman, Fatih. *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*. Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, 2021.
- Kardaş, Ferhat - Yıldız, Fatma Nur. "Ergenlerde Akademik Öz-Yeterlilik, İçsel Motivasyon, Azim ve Psikolojik Dayanıklılığın İyi Oluş İle İlişkisini İncelenmesi". *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 18/1 (2021), 1073-1099.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'a Göre Vicdan Kaynağı ve İşlevleri". *Akademik Araştırmalar Dergisi /* 5/18 (2003), 131-162.
- Kazdin, Alan E. *Metodos de Investigation En Psicologia Clinica*. İspanya: Pearson Publications Company, 2001.
- Kemâleddîn İbnü'l-Hümâm. *el-Müsâyere fi İlmi'l-Kelâm*. Kahire: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1307.
- Kerschenteiner, George. *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*. Ankara: Örnek Matbaası, 1954.
- Kılıçoğlu, Mahir. "Din Psikolojisi Perspektifinde İrade". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2021).
- Kınalı Ali Efendi. *Ahlak-ı Alai*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1974.
- Kıral, Erkan. "Yönetimde Karar ve Etik Karar Verme Sorunsalı". *Eğitim Bilimleri Dergisi* 6/2 (2015).
- Koca, Merve. *Narrative Terapi Temelli Grupla Psikolojik Danışma Programının Ergenlerin İrade ve Kaygı Düzeylerine Etkisi*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kohn, Alfie. "Why Self-Discipline Is Overrated: The (Toubling) Theory and Practice of Control from Within". *Phi Delta Kappan* 90/3 (2008), 168-176.
- Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâ'ler'in Kelam Sistemi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Kotaman, Hüseyin. "Rudolf Steiner ve Waldorf Okulu". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 6/1 (2009), 174-194.
- Köknel, Özcan. *Genel ve Klinik Psikiyatri*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1989.
- Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2005.
- Kuhl, Julius. "A Functional- Design Approach to Motivation and Self- Regulation: The Dynamics of Personality Systems Interactions", 11-169.
- Kuzgun, Yıldız. *Meslek Danışmanlığı Kuramlar Uygulamalar*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2000.
- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Lickona, Thomas. *Education for Character: How School Teach Respect and Responsibility*. Newyork: Bantum Books, 1992.

- Lilja, Annika - Osbeck, Christina. "Understanding, Acting, Verbalizing and Perse Swedish Teachers' Perspectives on Important Ethical Competences for Studensts". *Journal of Moral Education* 49/4 (2019).
- Lungka, Phornchulee. *The Development of Teachers' Knowledge and Behaviours in Promoting Preschoolers' Self-discipline*. Spanish: Liverpool John Moores University, Unpublished Doctoral Dissertation, 2014.
- Mâtürîdî. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Mehmedoğlu, Yurdağul. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Mevdudi. *Tefhimu'l Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Meydan, Hasan. *İlköğretim Okullarında Değerler ve Karakter Eğitimi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2012.
- Meydan Larousse. "Büyük Lügat ve Ansiklopedi". *İrade*. C. 19. İstanbul: Meydan Yayınevi, 1990.
- Mischel, Walter. *Marshmallow Testi*. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.
- Moser, David - Dracup, Kathleen. "Psychosocial Recovery from a Cardiac Event: The İnfluence of Perceived Control". *Heart & Lung: The Journal of Critical Care* 24 (1995), 273-280.
- Mowbray, Derek. "Resilience and Strengthening Resilience in İndividuals". *Management Advisory Service*, 2-24.
- Oğuz, Aytunga vd. "Kısa Azim (Sebat) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 5/2 (2016), 927-935.
- Okan, Nesrullah. *İrade ve Ahlaki Bütünlüğü Olumlu Psikolojik Çıktıları Üzerine Bir Karma Yöntem Araştırması*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2019.
- Okan, Nesrullah. *Liseler İçin Ergenlik Kurumunun Yapısının ve Psikometrik Yapılarının İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Okumuş, Kemal. "Din Eğitimi-Öğretimi Özgür Bireylerin Yetiştirilmesinde Etkin Bir Rol Üstlenebilir mi?" *Kelam Araştırmaları* 13/1 (2015).
- Orden, Van vd. "İntentional Contents and Self- Control". *Ecological Psychology* 14/1-2 (2002).
- Otlu, Fikret - Demir, Özcan. "Stratejik Karar Verme Açısından Maliyet Sistemleri". *Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2005).
- Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.
- Özbay, Yaşar. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Pegem Yayıncılık, 2004.
- Özen, Yener. "Değerler Felsefesi Açısından İrade ve Bileşenleri". *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9 (2013).
- Parlak Rakap, Asiye. *I Service Early Childhood Teachers' Perceptions About Their Roles in The Development of Self-Discipline in Children*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

- Patton, Michael Quinn. "Qualitative Research". *Encyclopedia of Statistics in Behavioral Science* 3 (2005), 1633-1636.
- Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, 2002.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2010.
- Peterson, Christopher - Seligman, Martin. *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification 1st Edition*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Piaget, Jean. *Çocukta Zihinsel Gelişim*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2004.
- Piaget, Jean. *Six Psychological Studies*. New York: Random House, 1964.
- Ragıb el-İsfahani. "İrade". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/384-387, 2000.
- Rank, Otto. *Hakikat ve Gerçeklik*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Rank, Otto. *Kahramanın Doğuş Miti*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Rennison, Nick. "The Pocket Essentials Freud & Psychoanalysis". *Great Britain*.
- Rosenbaum, Michael - Rolnick, Arnon. "Self-Control Behaviors and Coping with Seasickness". *Cognitive Therapy and Research* 1/7 (1983), 93-97.
- Sâbûnî, Ebû Muhammed. *Mâtürîdîyye Akaidi*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.
- Sa'düddin Mes'ud b. Ömer el-Taftazani. *Şerhu'l-Akaid*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1991.
- Sarah, A. vd. "Patience as A Virtue: Religious and Psychological Perspectives". *Research in the Social Scientific Study of Religion*, 18 (2007), 177-207.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Din Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- Sezer, Tarık. *İlköğretim 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Sorumluluk Değerinin Öğretimine İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Gazi Üniversitesi, 2008.
- Sezgin, Ayşe Sena. *6-8 Yaş Arası Üstün ve Normal Çocukların Yaş, Zeka ve Duygu Kontrolü-İrade Eğitimi Almış Olma Bağlamında Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Bilim Üniversitesi, 2013.
- Stricker, Nicole - Lanza, Gisela. "The Concept of Robustness in Production Systems and its Correlation to Disturbances". *Procedia CIRP* 19 (2014), 87-92.
- Şerif, Mian Muhammed. *Klasik İslam Filozofları Ve Düşünceleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Şimşir. *Üniversite Öğrencilerinin Yaşamında Öz disiplin: Azim, Yaşam Doyumu ve Huzur Bağlamında Karma Bir Araştırma*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Tangney, June P. vd. "High Self-control Predicts Gog Adjustment, Less Pathology, Better Grades and Interpersonal Success". *Journal of Personality* 2/72 (2004), 271-324.

- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zeka*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2022.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Topçu, Nurettin. *İsyan Ahlakı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2022.
- Tunçdoğan, İsmail vd. *%100 Başarı- Başarı Stratejileri*. İstanbul: Prestij Yayınları, 2008.
- Tung, D. *Identifying patterns of cognition and emotion in self-discipline: A meta-analysis*. Pacifica Graduate Institute], Unpublished Master Dissertation, 2013.
- Tura, Saffet Murat. *Günümüzde Psikoterapi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.
- Turfe, Tallal Alie. *Patience in İslam: Sabr*. New York: Tahrike Tarsile Qur'an Inc, Elmhurst, 1996.
- Turhan, Kasım. *Kelam ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2001.
- Ungar, Michael - Perry, Bruce D. "Violence, Trauma and Resilience". *Cruel But Not Unusual: Violence in Canadian Families*. 119-143. Wilfrid Laurier University Press, 2012.
- Ünal, Ali. *Kur'an'da Temel Kavramlar*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1986.
- Üngüren, Engin. *Psikobiyolojik Kişilik Kuramı Ekseninde Yöneticilerin Kişilik Özellikleri, Karar Verme Stilleri ve Örgütsel Sonuçlara Yansımaları*. Akdeniz Üniversitesi, 2011.
- Vogt, W. Paul. "When to use What Research Design Guilford Press". *British Journal of Educational Technology* 5/43 (2012), 143-152.
- Vygostky, Lev. *Mind in Society*. Cambridge Mass: Harvard University Press., 1978.
- Yapıcı, Asım - Kayılık, Hasan. "Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 177-206.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "TDV İslam Ansiklopedisi". *İrade*. C. 22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Yavuzer, Haluk. "Yaygın Anne Baba Tutumları", *Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumlar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Yazıcı, Kubilay. "Değerler Eğitimine Bir Genel Bakış". *TÜBAR-XIX- 19* (2006), 499-522.
- Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Yıldırım, Cemal. *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü Terimler-Öğretiler-Filozoflar*. Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004.
- Yılmaz, Macid. *Din Eğitimi Perspektifinde İrade Eğitimi*. Sivas: Asitan Yayıncılık, 2015.
- Yılmaz, Macid. "Gençlik Dönemi ve İrade Eğitimi". C. 1. Sinop: İkizler Matbaası, 2016.

EKLER

EK-1: Araştırmada Katılımcılardan Cevaplanması İstenen Görüşme Formu

Görüşme Formu

Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının İrade Eğitimi ve Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Tarih: **Saat:** **Görüşmeci:** **Görüşme No:**

Merhaba! İsmim Büşra Doğan. "Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında İrade Eğitimi ve Öğretmen Görüşlerinin Değerlendirilmesi" başlıklı bir yüksek lisans çalışması yapmaktayım. Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının irade eğitimine katkılarını sağlayan, gerçek uygulayıcılar olarak görüşlerinizin önemli olduğunu düşünüyorum. Görüşmeyi kabul ederek çalışmaya katkı yaptığınız için şimdiden teşekkür ediyorum. Görüşmemize geçmeden önce, görüşmemizin gizli olduğunu ve görüşmede konuşulanların araştırmaya katkı sağlaması dışında kimseyle paylaşılmayacağını belirtmek isterim. Araştırma çalışmada kullanılırken isminiz kesinlikle metinde yer almayacak, isminiz (katılımcı 1 vb.) gibi şifrelenecektir.

Görüşme esnasında konuşmalarınız kaydedilecek, görüşme sonrasında arzu ederseniz istemediğiniz bölümleri silebiliriz ya da araştırmada kullanmayabiliriz.

Görüşmemize başlamadan önce belirtmek istediğiniz bir düşünce veya sormak istediğiniz bir sorunuz varsa lütfen belirtiniz.

Görüşmemizin yaklaşık 30-40 dakika süreceğini tahmin ediyorum. İzin verirseniz sorularıma başlamak istiyorum.

Büşra Doğan

Yüksek Lisans Öğrencisi

Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Din Eğitimi)

Kişisel Bilgiler

Cinsiyet: Erkek Bayan

Kurum:

Kurumdaki Görevi: Öğretmen İdareci

Öğrenim Durumu: Lisans Yüksek Lisans Doktora

Öğretmen Görüşlerine Göre DKAB Öğretim Programının Uygulamaları ve Etkililiğinin İrade Eğitimine Katkıları

1. İrade eğitimi denilince aklınıza ne geliyor? Sizce irade eğitimi nedir? İradeyi güçlendirmek neyi öğretmektir?
2. Öğrencilere ahlaki irade kazandırmada DKAB derslerinin etkili olduğunu düşünüyor musunuz?
3. 5. Sınıf “Allah’a İnanıcı” ünitesinin, öğrencilerin davranışlarında iradeli olmasına ne gibi etkileri vardır?
4. 5. Sınıf “Ramazan ve Oruç” ünitesinin oruç ibadetinin önemi doğrultusunda değerlendirildiğinde, benlik kontrolü üzerinde manevi bir etki oluşturduğunu düşünüyor musunuz?
5. 6. Sınıf “Namaz” ünitesinin, öğrencilerde sabır ve sorumluluk bilinci gibi duyguları geliştirici bir etkiye sahip olması özellikle davranışların disipline edilmesi noktasında nasıl bir etkiye sahiptir?
6. 7. Sınıf “Hac ve Kurban” ünitesinde hac ibadetinin sosyal ve ahlaki yönleri değerlendirildiğinde öğrencilerin irade eğitimi üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?
7. 8. Sınıf “ Hz. Peygamberin Örnekliliği” ünitesinde Hz. Peygamber’in dini tebliğdeki kararlılığının yanı sıra siyasi, sosyal ve hukuki alanlarda ortaya koyduğu azim ve kararlılığı öğrencilerin irade eğitiminde rol model olması açısından nasıl değerlendirirsiniz?
8. 8. Sınıf “Kader ve Kaza İnanıcı” ünitesinin, insanın ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader ve kaza inancı arasında ilişki kurulmasının öğrencilerin davranışları üzerinde irade kuvvetini güçlendirici bir etkiye sahip olduğunu düşünüyor musunuz?
9. Okulda irade eğitimine katkı sağlayabilecek çalışmalarını değerlendirirseniz gerekirse bunların öğrencilerde doğru ile yanlış muhakeme ederek doğruya karar verme ve seçme sonrasında doğruyu yapmaya istekli olma ve alışkanlık haline getirme aşamalarında ne kadar etkili olduğunu düşünüyorsunuz?

EK-2: Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 07.12.2022 Tarih ve E-43436584-605.01-65294191 Sayılı Oluru

T.C.
ÇORUM VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-43436584-605.01-65294191
Konu : Araştırma İzni
(Büşra DOĞAN)

07.12.2022

DAĞITIM YERLERİNE

- İlgi : a) Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı'nun 07.11.2022 tarihli ve E-45161535-044-2200083177 sayılı yazısı
b) Müdürlüğümüzün 07.12.2022 tarihli ve E-43436584-605.01-65271852 sayılı yazısı

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Diğ. Bilimleri Ana Bilim Dalı tezli yüksek lisans programı 190130010 numaralı öğrencisi olan Büşra DOĞAN'ın "Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının İrade Eğitimine Katkıları Açısından Değerlendirilmesi" konulu tez çalışmasını Çorum il merkezinde bulunan Ortaokullarda uygulamak istediği ilgi (c) yazıda bildirilmiştir.

Söz konusu çalışma ilgi (b) Valilik Makamının olurunda görevli komisyon üyelerince değerlendirilmiş olup, çalışmanın yapılması uygun görülmüştür.

Yapılacak olan çalışma ile ilgili;

a) Bakanlığımız Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2020/2 Araştırma Uygulama İzinleri Genelgesine istinaden; Araştırmacı Büşra DOĞAN tarafından tamamlanan çalışmanın sonuç raporunun 30 gün içerisinde Hitit Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Başkanlığı tarafından Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Şube Müdürlüğüne gönderilmesinin sağlanması;

b) Çalışmanın ekte gönderilen ilgi olur ve diğer dokümanların içeriğine göre ilgili okul müdürlüklerince yapılmasının sağlanması hususunda;

Gereğini arz ve rica ederim.

Abdullah KODEK
İl Millî Eğitim Müdürü

Ek:

- 1-İlgi (b) Olur (1 Sayfa)
2-Komisyon Komisyon Tutanağı ve Diğer Dokümanlar (20 sayfa)

Dağıtım Listesi :

- 1-Hitit Üniversitesi Rektörlüğü
2-Merkez Ortaokul Müdürlükleri

